

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

**PSİKOLOJİK TEFSİRE KAYNAKLIK EDEN BAŞLICA AYETLER VE
YORUMLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ganime BENLİ

Danışman
Prof. Dr. İsmail AYDIN

2024- Muğla

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

**PSİKOLOJİK TEFSİRE KAYNAKLIK EDEN BAŞLICA AYETLER VE
YORUMLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ganime BENLİ

Danışman
Prof. Dr. İsmail AYDIN

2024- Muğla

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

**PSİKOLOJİK TEFSİRE KAYNAKLIK EDEN BAŞLICA AYETLER VE
YORUMLARI**

Hazırlayanın
Ganime BENLİ
2141063004

Sosyal Bilimler Enstitüsünce
Tezli Yüksek Lisans
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tez

Tezin Sözlü Savunma Tarihi:26.11.2024
Tezin Enstitüye Verildiği Tarih:21.01.2025

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İsmail AYDIN (imzası)
Jüri Üyesi: Unvanı Adı SOYADI (imzası)
Jüri Üyesi: Unvanı Adı SOYADI (imzası)

Enstitü Müdürü: Prof. Dr. Muzaffer DEMİR

2024- Muğla

TUTANAK

Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 30/10/2024 tarih ve 1172-6 sayılı Yönetim Kurulu kararı ile tez jürisi olarak atandığımız, Temel İslam Bilimleri Tefsir Anabilim Dalı **Tezli Yüksek Lisans Programı** öğrencisi Ganime BENLİ'nin "Psikolojik Tefsire Kaynaklık Eden Başlıca Ayetler ve Yorumları" adlı tezi incelemiş ve aday 26/11/2024 tarihinde saat 15.30'da tez savunma sınavına alınmıştır.

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 24. maddesi doğrultusunda yapılan tez savunma sınavı sonucunda tezin **kabul** edilmesine oybirliği ile karar verilmiştir.

Tez Danışmanı
Prof. Dr. İsmail AYDIN

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Fatma ULU

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih DEDE

YEMİN

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Psikolojik Tefsire Kaynaklık Eden Başlıca Ayetler ve Yorumları” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

21.01.2025
Ganime BENLİ

Psikolojik Tefsire Kaynaklık Eden Başlıca Ayetler ve Yorumları

ÖZET

Kur'an'ı anlamada büyük bir öneme sahip olan Psikolojik Tefsir alanındaki çalışmalar son zamanlarda hızlı bir ilerleme katetmiştir. Yarattığı insanı en iyi bilen ve tanıyan Yüce Allah, gönderdiği son Kitapta insan psikolojisini en doğru şekilde sunmuştur. İnsanın hayatını düzenlemek ve istikamette tutmak gibi gayesi olan son Kitapta insan ile alakalı pek çok husustan bahsedilmiştir. Çalışmamızın kapsamında bahsi geçen hususlarda, psikolojik tefsire kaynaklık edecek ayetler kullanılmıştır. Kur'an'ın içerisinde psikolojik tefsirin inceleme alanını kapsayan birçok konu bulunsa da bu çalışmamızda iman psikolojisi, inkâr psikolojisi, iletişim psikolojisi, evlilik psikolojisi incelenmiştir. Dirayet tefsiri olarak kabul gören psikolojik tefsir, psikoloji disiplinininden yararlanması münasebetiyle eleştirilebilir bir yön de taşımaktadır.

Çalışmamızda konu ile alakalı kaynaklar incelenip psikolojik içerikli ayetlerin yorumları ortaya konmaya gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Psikoloji, Psikolojik Tefsir, Kur'an, İlmü'n-Nefs

Main Verses and Comments Being a Resource for Psychosocial Interpretation

ABSTRACT

Psychosocial commentary which has a great importance in understanding Kur'an has made a rapid progress recently. Almighty Allah who knows and recognises the ones he created has presented human psychology in the rightest way in his last holy book, Kur'an, plenty of human related matter has been mentioned in last holy book which aims to regulate and to keep in direction human life. The verses that can be sources to psychological commentary are used in our work for mentioned subjects. Although there are so many subjects which include review area of psychological commentary, only faith psychology, denial psychology, communication psychology and marriage psychology are studied. Accepted as tenacity commentary, psychological commentary has a criticizable aspect as it benefits from discipline of psychology.

It's strived to put forth the comments of verses with psychological contents after related sources are examined in our work.

Key Words: Commentary, Psychology, Psychological Commentary, Kur'an, Knowledge of Soul.

ÖN SÖZ

Evrensel bir Kitap olan Kur'an sadece bir döneme değil tüm asırlara hitap eden kutsal bir kitaptır. Bu kutsal kitabın başlıca muhatabı ise insandır. İnsanlar tefsir ilmi ile yaratıcının, inananların doğru yolu bulmaları için gönderdiği kutsal kitabı anlamayı kendilerine gaye edinmişlerdir. Hz. Peygamberle başlayan Kur'an-ı Kerim'i açıklama süreci günümüze kadar kuşaktan kuşağa gelmiştir. İman etmiş bir kişi için kutsal kitabını anlamaya çalışması ve ona yönelmesi çok kıymetlidir. Çünkü bu Kitap insanları doğru yola çağırır, dünya ve ahiret yurdu saadetinin formülünü beyan eden bir kitaptır. Gaye Allah'ın muradının en doğru şekilde anlaşılmasına çalışılmasıdır. Bu çalışma da ona bir vesiledir.

Kur'an'a göre insan diğer yaratılanlardan farklı bir konuma sahiptir. Buna binaen Kur'an, insanın sadece mahiyetini değil onun psikolojik yapısını da ele alır. Bu çalışmada eserler taranarak makale ve bildiriler incelenip, ayetlerden faydalanılarak Psikolojik Tefsire kaynaklık eden ayetlerin tespit edilmesi ve tefsir açısından bunların değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Giriş ve iki ana bölümden oluşan çalışmamızda psikolojik ve sosyal motivler başlıkları adı altında ayetlerin tahlilleri yapılmıştır. İçerisinde daha birçok psikolojik konuyu barındıran Kur'an'ın sadece bu ana konularını ele alarak psikolojik tefsire genel bir bakış açısı kazandırmayı amaçladık. Çalışmamızda geçen ayet meallerini Diyanet İşleri Başkanlığı mealinden verdik.

Yüksek Lisans tez çalışmama yönlendirmeleriyle ve düzeltmeleriyle katkıda bulunan, yol gösteren ve her aşamada yardımını esirgemeyen danışman hocam Sayın Prof. Dr. İsmail Aydın Bey'e teşekkürü borç bilirim. Çalışmamın hayırlara vesile olmasını temenni ederim.

Ganime BENLİ

26.11.2024

MUĞLA

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	II
İÇİNDEKİLER	III
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

PSİKOLOJİK MOTİVLER

1.1. İMAN PSİKOLOJİSİ.....	14
1.1.1. Ümit	17
1.1.2. İhlas (Samimiyet).....	18
1.1.3. Sevgi	19
1.1.4. Sabır	21
1.1.5. Şükür.....	23
1.1.6. İmanın İnsan Psikolojisine Olumlu Etkileri	23
1.2. İNKÂR PSİKOLOJİSİ.....	26
1.2.1. Kur'an'da İnkâr Kavramı.....	28
1.2.2. İnkâra Sebebiyet Veren Motivler.....	29
1.2.3. Nankörlük	30
1.2.4. Ümitsizlik	31
1.2.5. Şımarıklık	33
1.2.6. Acelecilik.....	35
1.2.7. Kibir	37
1.2.8. Heva	39
1.2.9. İnkâr Psikolojisinin Kişiyne Olumsuz Etkileri	42

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL MOTİVLER

2.1. İLETİŞİM PSİKOLOJİSİ	45
2.1.1. Selamlaşma	49
3.1.2. Ziyaretleşme.....	52
2.1.3. Tebliğ.....	52
2.1.4. Gıybet	53
2.1.5. İftira	56

2.1.6. İletişim Kaynağının Güvenilirliği.....	57
2.2. EVLİLİK PSİKOLOJİSİ	59
2.2.1. Kocadan Kaynaklanan Sorunlar ve Çözümleri.....	62
2.2.2. Kadından Kaynaklanan Sorunlar ve Çözümleri	63
2.2.3. Hakem Tayini	64
2.2.4. Boşanma	65
SONUÇ	69
KAYNAKÇA.....	71

KISALTMALAR

Kısaltmalar

Açıklama

a.g.e.

Adı geçen eser

C.

Cilt

DİA

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

H.

Hazreti

s.

Sayfa

MÜİF

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

GİRİŞ

Tefsirin gayesi ilahi kelamı daha doğru anlamaktır. Yüce Allah'ın Peygamberine vahiy yoluyla bildirdiği ayetler Kur'an içerisinde fıkıh, akaid gibi alanları barındırdığı gibi, sosyoloji, psikoloji gibi ilimlere ait bilgileri de ihtiva etmektedir. Ayetler insanların düşünce ve davranışlarına yön verir. Tefsir ve psikoloji ilmini kapsayan psikolojik tefsir ekolü, tefsir ilminin konuları içerisinde kabul edilmektedir. Her ne kadar psikolojik tefsir tabirinin kullanımı son zamanlara ait olsa da ayetlerin psikolojik bakış açısıyla ele alınması ilk tefsir eserlerine kadar dayanmaktadır. Muhtevasında birçok ilim dalını barındıran Kur'an-ı Kerim'in ayetlerini bu çalışmamızda psikolojik açıdan ele alacağız. Çalışmanın konusu psikolojik tefsire kaynaklık eden başlıca ayetlerin tespit edilmesi ve yorumlarının ele alınmasıdır. "Psikolojik tefsir nedir?" "Sınırları ve hakkında yapılan yorumlar nelerdir?" "Klasik ve günümüz tefsirlerine göre konumu nedir?" "İman, inkâr, iletişim ve evlilik psikolojisi hangi açıdan ele alınmıştır?" gibi soruların cevapları çalışmamızın içerisinde incelenecektir. Çalışmaya konu olan ayetler tek tek ele alınmayıp genel olarak psikolojik tahlil ve yorumlara yer verilmiştir.

Giriş Bölümü: Bu bölümde çalışmayla ilgili genel bilgiler yer almaktadır. Çalışmanın önemi, yöntemi, sınırları, hedefleri üzerinde durulup ve psikolojik tefsir hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci Bölüm: Bu bölümde psikolojik tefsirde sınırlandırılmaya gidilerek psikolojik motivler ana başlığı adı altında iman ve inkâr psikolojisi ele alınarak öne çıkan ayetler ve tefsir kaynakları incelenmiştir.

İkinci Bölüm: Bu bölümde de psikolojik tefsirde içerisindeki sosyal motivlerden iletişim ve evlilik psikolojisi üzerinde durulmuştur. Tüm bu incelemeler yapılırken çalışmanın içerisinde zikredilen ayetler Diyanet İşleri Başkanlığına ait mealden yararlanılmıştır.

Sonuç bölümünde ise giriş ve iki ana bölümden oluşan tezle alakalı çıkarımlar ve psikolojik tefsir muhtevasıyla erişilmiş olunan bilgilere yer verilerek çalışma neticelendirilmiştir.

ÇALIŞMA HAKKINDA

Çalışmanın Önemi

Bütün mevcudatı yoktan var eden ve yarattığı her şeye nizam veren yüce Allah yarattığı insana bir rehber, bir hidayet kaynağı ve yolunu aydınlatıcı olarak son kitap Kur'an-ı Kerim'i göndermiştir. İnsan, gönderilmiş olan son kitabın muhatabıdır. Yüzyıllar boyu insanların ilahi kelimini en doğru şekilde anlama gayretleri olmuştur ve bu çabanın neticesinde farklı yaklaşımlar meydana gelmiştir. Birbirlerini destekler nitelikte olan bu yaklaşımlar birbirinden farklı tefsir ekollerini oluşturmuşlardır. Bu farklılıkların oluşmasında araştırmacıların bilgi birikimi, anlama kabiliyeti, yaşadığı coğrafya, ilgi alanı ve o alana vakıf olması etkili olmuştur.

Psikoloji bilimi, bireysel ve toplumsal yaşamda büyük bir ehemmiyete sahiptir. Bu öneme bilhassa günümüzde çok daha fazla dikkat çekilmektedir. Bununla beraber insanlar hayatları boyunca yaşadıkları olaylara karşı ruh sağlıklarını muhafaza etme eğiliminde bulunmuşlardır. İnsanı ön planda tutan muhtevasıyla bireyin hem dünya hem de ahiret saadetini önceleyen Kur'an-ı Kerim, bireylerin ruh sağlığını korumalarını talep eder ve bunun için yollar gösterir. Kur'an-ı Kerim esas alınarak hazırlanan bu çalışma bizlere dinin ve psikolojinin iç içe olduğunu göstermektedir. İnsanın davranışları ve ruh hali gibi mevzular geçmişte olduğu kadar günümüzde de büyük önem arz etmektedir. Bu zamana kadar bir bütün olarak tefsiri yapılmamış, belli bölümlerde psikolojik tahlillere yer verilmiş olan psikolojik tefsir ekolü insan psikolojisi üzerine yapılan araştırmaların da etkisiyle günümüzde çok daha fazla önem kazanmıştır. Günümüze kadar mevcut olan tefsir eserlerinde baştan sona bütün olarak Kur'an'ın psikolojik tefsiri yapılmamıştır. Eserlerde kısmen psikolojik tahlillere yer verilmiş olsa da bu durum yeterli görülmemiştir. Çalışmamızda bahsi geçen ayetlerin ve konuların psikolojik tahlillerle birlikte incelenmesi psikolojik tefsir için önem arz etmektedir ve bu içerikleri psikolojik bakış açısıyla incelemek insanı anlamaya katkılar sunacaktır.

Kur'an'ın psikolojik açıdan anlaşılmasına ve değerlendirilmesine ehemmiyet vererek bu alanda yapılan çalışmaların kıymetli olduğuna dikkat çekmemiz gerekmektedir. Kur'an'ın psikolojik açıdan ele alınıp incelenmesi bireyin karakterinin

sağlam bir zeminde oluşmasına ve gelişim göstermesine katkı sağlayacağı için ayetlerin bu açıdan daha fazla incelenmesi gerekmektedir. Henüz oluşum sürecinde olan bu tefsir ekolüyle ilgili yaptığımız çalışmanın önemi de buradan kaynaklanmaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmanın ana konusuna başlamadan önce psikolojik tefsir hakkında bilgi verilerek tanımı, konusu, tarihçesi ve yöneltlen eleştiriler kısa bir şekilde ele alınmıştır. Akabinde psikolojik tefsir alanında birçok konu başlığı olmasına rağmen iman psikolojisi, inkâr psikolojisi, iletişim psikolojisi ve evlilik psikolojisi incelenmiştir. Bunun nedeni bu hususların Kur'an'da fazlasıyla işlenmesidir. Zira bu konu başlıklarıyla birlikte birçok olumlu ve olumsuz duygular, psikolojik ve sosyal motivler ele alınmıştır. Her ne kadar bu konular Kur'an'da işlenmiş olsa da Kur'an'a psikolojik bakış açısıyla bakma fikri son dönemlerde artış göstermiştir. Tarih sahnesine baktığımızda alan ile ilgili kaynakların çok fazla olmaması da Kur'an'ı bu açıdan değerlendirmeyi daha güç duruma getirmektedir. Buna mukabil çalışmamız yapılan içerik analizleri neticesinde Kur'an ve Psikoloji ilminin verileriyle hazırlanmaya gayret edilmiştir. Çünkü çalışmanın asıl ana kaynaklarını Kur'an ve psikoloji kaynakları oluşturmaktadır. Bahsi geçen bu çalışmaları yapmaya gayret ederken bilimsel disiplin çerçevesinde kalmaya gayret edilmiştir. Çalışmanın içerisinde bahsi geçen ayetler din ve psikoloji kaynaklarıyla alakalı literatürden yararlanılarak analiz edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın Sınırları ve Hedefleri

Yüce Allah yarattığı insanı Kur'an'ın merkezine koymaktadır. İnsanı eğitime ve olgunlaştırma gayesinde olan Kur'an, içerisinde birçok psikolojik konuları barındırmaktadır. Bu konuların her biri psikolojik tefsirin çalışma alanı içerisine girmektedir. Çalışmanın gayelerinden birisi de psikolojik tefsir alanına dikkat çekmek ve bu alanın önemini ortaya koymaktır. Çalışmamız hem tefsir eserlerinden hem de günümüzde yeni bakış açısı ile ortaya koyulan verilerden faydalanılarak yürütülmeye gayret edilmiştir. Bunlardan iman psikolojisi, inkâr psikolojisi, evlilik psikolojisi, iletişim psikolojisi, gelişim psikolojisi, ahlak psikolojisi, eğitim psikolojisi, din psikolojisi, sosyal psikoloji, kitle psikolojisi, pişmanlık psikolojisi, insan psikolojisi, kadın psikolojisi ve genel psikoloji gibi alanlar Kur'an'ın

barındırdığı konulardır. Çalışmamızda iman, inkâr, iletişim ve evlilik psikolojisi ana başlıklar adı altında incelenmiş olup bu başlıklar çalışmamızın sınırlarını oluşturmaktadırlar.

Çalışma hem tefsir eserlerinden hem de günümüzde yeni bakış açılarıyla ortaya koyulan verilerden faydalanarak yürütölmeye çalışılmıştır. Ayetlerde geçen psikolojik kavramlar ve olaylar, insanın psikolojik yapısı, duygular gibi konular tez çalışması için incelenmeye adaydır. Bu araştırmanın sınırlılıklarını psikolojik ve sosyal motivler başlığı adı altında; iman psikolojisi, inkâr psikolojisi, iletişim psikolojisi ve evlilik psikolojisi oluşturmaktadır. Kur'an'ın muhtevasından hareketle psikolojik tefsirin başlıca konuları ele alınmaya çalışılacaktır. Nitekim incelemiş olduğumuz bu başlıklar ile İslam dininin fitrata uygun olup olmadığını ve çalışmamızda zikrettiğimiz değerlerin, olguların bireyin psikolojik yapısına uygunluğunu inceleyip bu konuda bir neticeye ulaşmaya çalışmak hedeflenmiştir. Çalışmamızın hedeflerinden bir diğeri de son dönemlerde ortaya çıkmış olan psikolojik tefsir ekseninde Kur'an'ın Psikoloji ilmiyle yorumlanabilme imkânını incelemek amaçlanmıştır. Ortaya koymuş olduğumuz bu çalışma ile psikolojik tefsire dikkat çekerek konunun daha fazla incelenmesine katkı sağlamayı amaçlamaktayız.

PSİKOLOJİK TEFSİR HAKKINDA

Psikolojik Tefsirin Tanımı ve Konusu

“Tefsir” kavramı bir şeyin asıl manasını gün yüzüne çıkarmak, izah etmek, kapalı halde bulunan bir şeyi açığa çıkarmak gibi manalarda kullanılmaktadır. Terim olarak ise “*Tefsir, Kur'an ayetlerini Arap dili ve edebiyatı açısından tahlile tabi tutup belirli esaslara göre açıklama faaliyetidir.*” Bu ilmin gayesi Yüce Allah'ın göndermiş olduğu ayetleri insanların anlayabileceği şekilde açıklamak ve kapalı olan lafızları izah etmektir.¹

Kaynak olarak Kur'an, sünnet ve selef alimlerinden nakledilen rivayetleri esas alan Rivayet tefsiri nakle dayanmaktadır.² İslam topraklarının sınırlarının genişlemesi ve bununla birlikte farklı kültürlerle karşılaşılması, felsefî düşüncelerin ve mezheplerin ortaya çıkması gibi nedenler hem öncesinde yorumu yapılmamış ayetleri

¹ Ömer Çelik, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2012, s. 240.

² Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015, s. 117.

hem de yapılmış olsa dahi yeni ihtiyaçlara cevap vermesi adına ayetlerin tekrar ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Bu süreçle birlikte içtihadı yer verilmiş ve Dirayet tefsirleri ortaya çıkmıştır.³ Tefsirde tedvin dönemiyle birlikte Kur'an'ı anlamada kelami, tasavvufi, fıkhi ve filolojik tefsir ekolleri de ortaya çıkmıştır. İlmi gelişmelerle birlikte Kur'an'ı anlamada yeni alanlar açılmıştır. Bunlara sosyolojik, psikolojik, bilimsel ve konulu tefsir ekollerini örnek verebiliriz.⁴

“İlmi”, “konulu”, “sosyolojik” gibi kavramlarla nitelenen çağdaş tefsir ekollerinden birisi de temelinde insanı konu alan ve Psikoloji bilimiyle birliktelik oluşturan psikolojik tefsir ekolüdür. İnsan kişiliğinden bahsederken Kur'an-ı Kerim’de daha çok nefis kelimesi kullanılmıştır. Bununla beraber “ilmu’n-nefs” ifadesi de Arapçada “psikoloji” kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Psikolojik Tefsir tanımı da yaşadığımız ülkenin anadili esas alınarak “tefsir” ve “psikoloji” kavramlarının sentezlenmesiyle kullanılmaya başlanmıştır. Psikolojik tefsirden bağımsız bir ekol olarak bahseden ilk kişi olan Celal Kırca bu ekölü “Kur'an’a psikolojik yöneliş” olarak tanımlamış olsa da “psikoloji” ve “tefsir” kavramlarından terkip oluşturulup “Kur'an'ın psikolojik tefsiri” tabiri kullanılması daha uygun bulunulmuştur. Psikolojik tefsir tabirini ilk kullanan müellif ise Emin el Huli’dir. Çalışmaları bağımsız bir psikolojik tefsir içeriğinde olmasa da psikoloji-edebiyat bağlamında bu tanımı tasavvur etmiştir.⁵

Psikolojik tefsirin günümüzde karşılığını bulan tanımı ise şu şekilde yapılmaktadır: *“Psikolojik tefsir, Kur'an’da insanın duygu, düşünce, davranış gibi psikolojik yönünü doğrudan konu edinen kavram ve tasvirleri yorumlamayı amaçlayan, insanlara sunulan ilahi mesajdaki genel ilke ve esasların öğretilmesinde izlenen psikolojik süreçleri ortaya çıkarmayı hedefleyen, dinin önerdiği iman ve amelle ilgili bütün değerlerin insanın psikolojik yapısıyla uyumlu olduğunu ortaya koymaya çalışan bir anlama ve yorumlama faaliyetidir.”* Unutmamak gerekir ki tefsirin asıl gayesi Allah’ın murat ettiği manayı ortaya koymaya çalışmaktır. Ayetlerin

³ Demirci, a.g.e., s. 149.

⁴ Abdurrahman Kasapoğlu, *Psikolojik Tefsirin Tanımı Karakteristikleri ve Dayanakları*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2020, s. 2.

⁵ Kasapoğlu, a.g.e., s. 4-31.

*içeriğindeki psikolojik hikmetler araştırılırken bu çizgiden sapmamaya dikkat etmek gerekmektedir.*⁶

İnsanı yaratan, maddi ve manevi ihtiyaçlarını en iyi bilen Allah insanlığa gönderdiği Kur'an-ı Kerim'de insanla ilgili psikolojik birçok mevzuya yer vermektedir. İnkarda ısrar edenlerin tutumları⁷, darlıkta Rabbini hatırlayıp bollukta onu unutanlar⁸, riyakarların tutumları⁹, ihtiyarlamanın neticesindeki davranış bozuklukları¹⁰, insanları alaya alma ve gıybet gibi kötü alışkanlıklar¹¹, grup ve cemaat psikolojileri¹² gibi konular Kur'an'da mevcuttur. Ve bu konular psikolojik tefsirin alanı içerisindeyler.¹³ Bunların yanında duygular, ruh sağlığı, Allah-insan ilişkisi, doğrudan psikolojiyle alakası olmayan Kur'an ifadelerinin psikolojik bakış açısıyla ele alınması, Kur'an'daki psiko-eğitsel ipuçları, Kur'an ayetlerinin psikolojik açıdan etkileme gücü, metapsişik konular, psikolojik tefsirin konularındandır ve bu konular psikolojik tefsirin konu sınırlarının tamamını oluşturmaz. Çünkü adı daha zikredilmemiş birçok konu psikolojik tefsirin içerisinde yer almaya adaydır. Psikolojik tefsir, çağdaş bir tefsir akımıdır. Kur'an'ın içerisinde mevcut olan psikolojik ayetler her dönemde müfessirler tarafından anlaşılmağa çalışılmıştır. Baştan sona kadar Kur'an'ı tefsir eden geleneksel tefsirler de zaman zaman bu ayetleri yorumlamışlardır. Ancak günümüzde ayetlerin psikolojik boyutuna daha yakından ilgilenilerek titizlikle ve bütüncül bir anlama eğilimi ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Ve bu durum birçok bilim adamını Kur'an'a yönelmeye ve yorum yapmaya sevk etmiştir. Bununla birlikte bilimsel gelişmelere bağlı olarak Kur'an'a psikolojik yönelişte de ilerleme katedilmiştir.¹⁴

Muhatabı insan olan Kur'an, ona hitap ederken psikolojik, sosyolojik ve pedagojik gibi farklı açılardan da yaklaşmaktadır. "İnsan nedir? Duyguları ve yönelimleri nelerdir? Sergilediği davranışların kaynağı nedir? Bu davranışları

⁶ Kasapoğlu, *a.g.e.*, s. 12-13.

⁷ Müddesir, 74/ 49-51.

⁸ Yûnus, 10/ 21.

⁹ Tevbe, 9/ 42.

¹⁰ Hac, 22/ 5.

¹¹ Hucurât, 49/ 12.

¹² Yûsuf, 12/ 23-24.

¹³ İbrahim Coşkun, "Kur'an Işığında İnkârın Psikolojik Sebepleri", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 121*. Diyarbakır 1999, s. 121.

¹⁴ Abdurrahman Kasapoğlu, *Psikolojik Tefsir Ekolü*, Ankara: 2017, Gece Kitaplığı, s. 25 ve 170.

sergilemeye neden olan etkenler nelerdir?” ve nice soruların cevaplarının bulunması için bahsi geçen beşerî ilimlerle alakadar olunması gerekmektedir. Böylece Kur’an daha iyi anlaşılacaktır.¹⁵

“Kesin olarak inananlar için yeryüzünde ve kendi nefislerinizde birçok alametler vardır. Hâlâ görmüyor musunuz?”¹⁶

Varlığımızın delillerini, (kainattaki uçsuz bucaksız) ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz ki, o Kur’an’ın gerçek olduğu onlara iyice belli olsun. Rabbinin, her şeye şahit olması yetmez mi?¹⁷ ayetleri kişilerin gözlerini kendilerine çevirmelerine vesile olmasından dolayı Kur’an’ın Psikoloji ilmine yönlendirdiği ayetler olarak kabul görülebilir.

Psikolojik Tefsirin Tarihçesi

Kur’an’ın barındırdığı ve esas olarak insanı etkileyen pedagoji, psikoloji ve gelişmeye devam eden ilimleri kapsayan ayetleri, günümüz perspektifinden iyi anlayıp yorumlamaya ihtiyaç vardır. Bu isteğin gerçekleşme olanağından biri de bahsi geçen konuya ağırlık verilip alanın disipline edilerek sistemleştirilmesinin sağlanmasıdır.¹⁸ Tefsirde psikolojik yaklaşımlara yer vermek yeni değildir. Başlarda bu ilim dalı “İlmü’r-rûh” daha sonra “İlmü’n-nefs”, “Psikoloji” ve “Modern Psikoloji” tanımları adı altında kullanılmıştır. Günümüzde ise “Psikoloji” kelimesi tercih edilmiş olup “Psikolojik Tefsir” ilim dalı olarak kabul görmektedir.¹⁹

İslam’ın ilk yıllarından itibaren insanların Kur’an’ı anlayışlarında farklılıklar bulunduğu gibi yorumlamalarında da farklılıklar bulunmuştur. İlmî, felsefî, edebî, sosyolojik ve psikolojik gibi alanlardan Kur’an’a yönelişler olmuştur. Tefsir ekolleri de bu yönelişlerin neticesinde çıkmıştır.²⁰ Psikolojik tefsir de bu yönelişlerden biri olarak kabul görmektedir.

¹⁵ Şaban Karasakal, “Kur’an ve Psikoloji İlişkisi Üzerine”, *International Periodical For The Languages, Cilt: 8, Sayı: 2*, Ankara 2013, s. 682.

¹⁶ Zâriyât, 51/20-21.

¹⁷ Fussilet, 41/53.

¹⁸ Ergün Çapan, “İfrat ve Tefrit Arasında Kur’an ve İlmî Hakikatler”, *EKEV Akademi Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 51*, 2012, s. 168.

¹⁹ Ferruh Kahraman, “Psikolojik Tefsir”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 40, Sayı: 40*, 2015, s. 105.

²⁰ Abdurrahman Çetin, “Kur’an’ı Anlamanın Önemi ve Bu Konudaki Çalışmalar”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 9*, 2000, s. 9.

Günümüzde birçok çağdaş tefsir ekolünün oluşmasının ana sebeplerinden biri de küresel büyüklükteki ilmi gelişmelerdir. Bilgi birikiminin artmasıyla birlikte birçok içeriğin Kur'an'ın muhtevasında yer aldığı fark edilmiştir. Ve bunun neticesinde çağdaş tefsir ekolleri daha fazla dikkat çekmeye başlamıştır. Bu ekollerden biri de tefsirde tecdit akımının son halkası kabul edilen psikolojik tefsir ekolüdür.²¹

Abdulvehhâb Hamûde (el-Kur'an ve ilmü'n-nefs), Muhammed Kutub (Dırâsâtü'n-nefsi'l-insaniyye), Muhammed Osman Necati (el-Kur'an ve ilmü'n-nefs) gibi isimlerin çalışmaları Kur'an ayetlerinin psikolojik olarak incelenmesi ve değerlendirilmesinde ilk adımlar olarak kabul görmüştür.²² Bu isimlerin yanında Gazali'nin de günümüzde dahi ilgi çeken ve psikolojik tefsire kaynaklık eden birçok tahlilleri bulunmaktadır.²³ Merkezinde insanı bulunduran ve inanç, metafizik ve ahlakla ilgili konularla yakından ilgilenen tasavvuf disiplini ise mutasavvıflar insan psikolojisiyle ilgili ayetleri subjektif olarak yorumlamışlar ve bu yorumlamalar da psikolojik tefsir örnekleri arasında sayılmıştır.²⁴

İnsanı ve toplumun sıkıntılarını iyi bilen Mevdûdî, tefsirinde psikolojik tahlile ağırlık vermiştir. Bilhassa kıssalar hususunda yorumlarını sosyolojik ve psikolojik tahlil çerçevesinde devam ettirmiştir. Kıssalardan yola çıkarak yaptığı bu tahliller tefsirin genelinde kendisini göstermiştir. Kendisinin izlediği bu yol önceki tefsirlerde az rastlanan bir yöntemdir. Onun bu yöntemi aydın ve okumuş kitlenin idrakine yönelik bir yorumlama biçimi olarak da kabul görmektedir.²⁵ Seyyid Kutub “Fî Zilali'l-Kur'an” adlı eserinde sıkça psikolojik analizlere yer vermiştir. Ancak eserini baştan sona kadar psikolojik tefsir bakış açısıyla yorumlama gibi bir gayesi olmamıştır.²⁶ “Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri” adlı eserin müellifi Süleyman Ateş birçok ayeti psikolojik tefsir ışığında yorumlamıştır. Bu zamana kadarki tefsirleri taklit etmemek adına ve Kur'an'daki psikolojik kanunları da açığa çıkartmak gayesiyle

²¹ Abdurrahman Kasapoğlu, *Psikolojik Tefsirin Gelişim Tarihi ve Ortaya Çıkış Sebepleri*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2020, s. 4-5.

²² Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Ankara: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 1993, s. 60.

²³ Hayati Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, Ankara: Fecr Yayınları, 2018, s. 26.

²⁴ Celal Kırca, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler*, İstanbul: Marifet Yayınları, 2009, s. 241.

²⁵ Mesut Kaya, “Çağdaş Tefsirlerde İsrailiyata Yaklaşım ve Kitab-ı Mukaddes Bilgilerinin Kullanımı”, *Doktora Tezi*, Konya 2013, s. 273.

²⁶ Abdurrahman Kasapoğlu, *Psikolojik Tefsir Ekolü*, s. 164.

Bayraktar Bayraklı “Yeni Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri” adlı eserinde psikoloji alanında yorumlamalarda bulunmuştur. Muhammed Esed de “Kur’an Mesajı” adlı eserinde birçok ayeti psikolojik tefsir ışığında yorumlamıştır. Abdurrahman Kasapoğlu’nun ele aldığı “Psikolojik Tefsir Ekolü” adlı eseri bu alandaki kapsamlı önemli çalışmalardan birisidir. Ferruh Kahraman’ın “Psikolojik Tefsir” adlı makalesi de önem arz etmektedir.

Psikolojik Tefsirin Önemi ve Amacı

Tefsir tarihi incelendiğinde insanlar öncelikli olarak itikadi, ahlaki ve fıkhi alanlarda Kur’an’a ihtiyaç duymuşlardır. Müfessirler bu alanlarda pek çok eser ve tefsirler yazmışlardır. Müfessirlerin kendi ilgi alanlarına göre ayetleri ele alması zaman zaman diğer alanların ihmal edilmesine sebebiyet vermiştir. Bu durum ise okuyucuların aklında eksik bir Kur’an muhtevası imajı ortaya çıkarmıştır. Kur’an’ın bütün ilim dalları açısından taraması yapılarak bir içeriğin oluşturulması gerekmektedir. Psikoloji de dahil her ilimle alakalı hangi ayetlerin var olduğuna, konuyla alakalı kaç ayetin mevcut olduğu ve hangi konulara ne kadar temas ettiği belirlenebilir.²⁷

Asrımızdaki ilmi gelişmeler psikolojik tefsire olan ihtiyacı açığa çıkarmıştır. Bu minvalde Psikolojik Tefsirin gayelerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Kur’an’ın doğru anlaşılmasına katkı sağlamak
- Kur’an içerisindeki psikolojik muhtevayı tespit etmek
- Kur’an’ın insana bakışını anlamlandırabilmek
- Ruh sağlığını anlamak ve daha bilinçli bir şekilde yararlanmak
- Psikoloji ilmini Kur’an hakikatleri ile temellendirme arzusu
- Psikolojik hakikatlere yeni bir bakış açısı kazandırmak
- Seküler düşüncede olanlara da Kur’an’ı anlatma imkânı sağlamak
- İnsanın kendisini doğru tanıyabilme imkanını sağlamak
- Gelişmeler karşısında ilmi açıdan Müslüman araştırmacılara bakış açısı kazandırmak

²⁷ Celal Kırca, “İlmi Tefsir Ekolünün Problemleri”, *Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu*, Samsun 1989, s. 195-196.

- Ayetleri çağın ihtiyaçlarına göre yorumlayabilmek
- Enfüsteki delillere açıklık getirebilmek
- Kur'an'ın psikolojik hakikatlerle uyumunu gösterebilmek
- Modern psikoloji ile ayetleri kıyaslayarak örtüşen ve çelişen noktalarını belirleyebilmek
- Müfessirler arasındaki görüş ayrılıklarını asgariye indirebilmek²⁸

Psikolojik tefsir çalışmalarında modern Psikoloji biliminden istifade edip klasik kaynakların psikoloji birikimini göz ardı etmek doğru değildir. Bilhassa tefsir birikimi bu ekolün en önemli kaynaklarından birisidir. Nesilden nesile aktarılan Kur'an yorumlamaları zengin bir muhteva oluşturur. Psikolojik tefsirin amaçlarından biri de bu zengin birikimi ortaya çıkartarak görünür kılmaktır.²⁹

Psikolojik Tefsire Yöneltilen Eleştiriler

İnsanı yoktan var eden ve ona kitaplar göndererek doğru istikamette olmasını sağlayan Allah'ın, son gönderdiği kitabında insanın iç dünyasına temas etmemesi ve bu konudan hiç bahsetmemesi olası değildir. Bilakis yarattığı insanın iki cihanda mutluluğunu esas alan ve indirdiği ayetlerde de kendisinden hem dünyada hem de ahirette iyilik vermesini istediği insanın³⁰ psikolojik yönüne daha fazla ehemmiyet vermesi amaca daha uygundur. Akabinde Kur'an-ı Kerim'e bakıldığında psikolojik ayetler içeren yüzlerce ayet olmasına rağmen Müslüman bilim adamlarının bu alanda yeterli nicelik ve nitelikte olmamasından dolayı ayetlerin ancak belli bir kısmı psikolojik açıdan incelenebilmiştir. Ve bu konudaki eserlere bakmak istediğimizde hem bir önceki cümlede bahsedilen sebepten dolayı hem de bu alanın yeni bir bilim dalı olmasından dolayı hemen hemen yok denecek kadar da azdır.³¹

Tefsir ilmi içerisinde kendi yöntem ve prensipleri bulunan tefsir ekolleri her dönem aynı kalmamakla birlikte nesilden nesile değişiklik gösterebilmektedir. Bununla birlikte birçok müfessirin hemfikir olduğu mevzular sonraki asırlarda yaşayan müfessirler tarafından bu fikirlerin yanlışlanabildiği bilinmektedir. Buna

²⁸ Abdurrahman Kasapoğlu, *a.g.e.*, s.197-198.

²⁹ Abdurrahman Kasapoğlu, *a.g.e.*, s. 303.

³⁰ Bakara, 2/201.

³¹ Celal Kırca, *Kur'an'a Yönelişler*, 2. Baskı, İstanbul: Marifet Yayınları, 2009, s. 239.

asrımızın bilimsel anlama metotlarından sayılan sosyolojik ve psikolojik ekoller örnek teşkil etmektedir.³²

Daha çok yirminci asırda kendini gösteren Kur'an ile Psikoloji bilimini yan yana getiren çalışmalar son dönemlerde iyice yaygınlaşmıştır. “Kur'an ve” veya “Kur'an'da” diye başlayan çalışmalar sosyoloji, bilim, psikoloji gibi alanlarda devam etmiştir. Bu çalışmalarda dikkat edilmesi gereken bir ortak nokta vardır. O da bu ilimlerin Batı'da ortaya çıkmış ve de İslami kültürde yetişmemiş insanlarca belli bir düzeye getirilerek disipline edilmiş olmalarıdır. Çalışmaların ortak hareket noktası Kur'an ayetlerini bu alanlarla bağdaştırmak ve Kur'an'ın bu alanlardan bahsettiğini göstermektir. Bu çalışmaların neticesinde dikkat edilmelidir ki Kur'an'ın bahsetmediği konularda konuşturularak farklı anlamlar çıkarmak yanlış yorumlamalara sevk edebilmektedir.³³

Psikolojik tefsire yöneltilen eleştirilerin sebebi bu ekole ihtiyaç duyulmadığını veya bu ekolün Kur'an'a uygulanamayacağını göstermek değildir. Diğer beşerî alanlar gibi psikolojik tefsirin de eksiklikleri bulunabileceğinin farkında olmak, tefsir faaliyetini sadece psikolojik yönelişe indirgemeden diğer yönelişlerle birlik içerisinde ele alındığında fayda sağlayacağını bilmek, yüce kelamın ruhuna ters düşmeyecek yorumlama faaliyetinde bulunmak psikolojik tefsire yöneltilen eleştirilere karşı ihtiyatlı davranılması gereken mevzulardandır.³⁴

Psikolojik Tefsirin Modern Psikoloji'den Farkları

Kur'an'ın içerisindeki ayetler nitelik ve nicelik bakımından psikoloji, sosyoloji, astronomi, tıp vb. bilim dallarının terminolojisine göre yazılmış kitaplardaki bilgiler gibi sistematik ve teorik değildir. Her ne kadar farklılıklar olsa da bu bilim dallarını kapsayan birçok ayetin Kur'an'da mevcut olduğu bilinmektedir ve bu ayetler kullanıldığında bilim dallarına kaynaklık edecek niteliktedirler. Bu ayetler muhatabı olan insana bilimsel terimlerle değil Kur'an diliyle aktarılır. Kur'an mevcut olanın

³² Süleyman Karacelil, “Müfessirin Kur'an'ı Tefsirinde Etkili Unsurlar ve Müfessirin Yönteminin Tespiti”, *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşım Sempozyumu, İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi*, İstanbul 2009, s. 127.

³³ Nihat Uzun, “Kur'an'da İnsan Psikolojisi: Eleştirel Bir Yaklaşım “, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2013, s. 1512-1513.

³⁴ Abdurrahman Kasapoğlu, *Psikolojik Tefsirde Yöntem ve Problemler*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2020, s. 114.

“niçin”ini izah eder. “Nasıllığı” ise modern bilimlerin alanına dahildir. Çünkü modern bilimin önceliği deney, gözlem, araştırmayla elde ettikleri bilgileri anlama ve sınıflandırma iken Kur’an’ın amacı bu bilgilerle insanlığın hidayetidir.³⁵ Psikoloji kavramı “ruh bilgisi” anlamına gelse de ruh var mıdır? Ebedi midir? gibi sorularla uğraşmaz. Nitekim ruhun mevcut olup olmadığı veya ölümsüz olup olmadığı psikolojinin değil dinin konu alanıdır. Psikoloji bir bilim dalı olduğundan dolayı gözlemlenebilen, tekrarlanabilen ve ölçülebilen olayları inceler ve asıl konusu duygular, düşünceler ve davranışlar kabul edilir. Bunlar gibi başkaları tarafından gözlemlenebilen davranışlar yanında üzüntü, kıskanma, kibirlenme, şüphelenme gibi kişinin iç dünyasında yaşadığı davranışları da kapsar.³⁶

Modern psikoloji kendi çerçevesini insan davranışları ve bu davranışların altında yatan süreçleri araştırma olarak belirlemiştir. Kur’an’da, insan davranışlarını kapsayan ayetlerin ise böyle bir amacı olmamakla birlikte davranışlar üzerinden bilimsel çıkarımlar yaparak psikolojinin alanına müdahil olmak gibi bir yaklaşımı olmamıştır. Kur’an’ın insan davranışlarından bahsetmesinin ilk gayesi modern psikolojide olduğu gibi biyolojik temelleri ortaya koymaktan ziyade öncelik olarak insanda mevcut olabilecek davranış bozukluklarını anlatmak ve bunların düzeltilmesini sağlamak olmuştur.³⁷

Kur’an’da mevcut olan psikolojik içerikli ayetlerin gayelerinden biri de dünyadaki psikolojik verileri, ilahi öğretiye göre anlamlandırabilmektir. Çünkü Kur’an’daki psikolojik olgularla insanların ulaşmış olduğu bilgileri ayırmak doğru değildir. Kur’an, beşerî psikolojinin asıl yol göstericisidir. Beşerî psikolojinin bilgileri de Kur’an’ı daha doğru anlamaya yardımcı kaynaklardır. Her ikisinin de asıl kaynağı Yüce Allah’tır. Allah, Kur’an’daki psikolojik muhtevayı insanlara vahiy yoluyla ulaştırırken beşerî psikolojide ise bilgi yoluyla insanların bu ilme ulaşmasını sağlamaktadır.³⁸ Psikolojik tefsirin naslara dayanması modern tefsirin ise gözlem ve deneye dayanması metodolojik olarak da birbirinden ayrıldıkları noktalardan biridir.

³⁵ Celal Kırcı, *Hayatın İçinde Hayatla Birlikte Kur’an’ı Anlama*, Ankara: Anadolu Yayınları, 2019, s.250-251-252.

³⁶ Hüseyin Certel, *Din Psikolojisi*, Isparta: Berikan Yayınevi, 2016, s. 3-4.

³⁷ Erkan Yar, “Kur’an’ın İnsan Öğretisi”, *İslami İlimler Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 3*, 2007, s. 36-37.

³⁸ Abdurrahman Kasapoğlu, *Psikolojik Tefsir Ekolü*, s. 118.

Psikolojik tefsirde ayetlerin yorumlanması esas alınırken modern psikolojide elde edilen verilerle sonuç elde edilmeye çalışılır. Kur'an'ın esas aldığı psikoloji konulu ayetlerden hareketle “Kur'an bir psikoloji kitabıdır” çıkarımı yapmak doğru değildir. Bu ayetlerin psikoloji içerikli bilgiler içermesinin başlıca gayelerinden biri yaşamlarındaki mücadelede içinde bulundukları duruma ve karşılaşılabilecekleri olaylara karşı müminlere yol gösterici ve moral motivasyon desteği sağlamasıdır.³⁹

³⁹ Abdurrahman Kasapoğlu, *a.g.e.*, s. 346-347.

BİRİNCİ BÖLÜM

PSİKOLOJİK MOTİVLER

Canlılardaki davranışları açığa çıkartan ve onları belirli bir hedefe sevk eden kuvvete motiv denir. Motivler, canlıların mevcut ihtiyaçlarının doyumuna kaynaklık ettiği gibi onları yararlı pek çok davranışları yapmaya da sevk etmektedir. Günümüz psikologları motivleri iki kategoride incelemektedirler. Bunlardan birincisi fizyolojik motivler, ikincisi ise psikolojik motivleridir.⁴⁰ Çalışmamızın içeriği psikoloji ile bağlantılı olmasından kaynaklı ele alacağımız motivler, psikolojik motivler olacaktır.

1.1. İMAN PSİKOLOJİSİ

Güvende olmak manasına gelen “eman” kökünden türeyen ve Kur’an’da 800’den fazla yerde geçen iman kelimesi güven duygusu içinde inanmak manasındadır.⁴¹ Korkunun zıddı olan emniyet manasında kullanılan iman; tasdik ve kabul etme anlamlarına da gelmektedir. İmanı tasdik olarak değerlendiren kelimacılar, imanı şu üç unsura ayırmışlardır:

1. Dil ile İkrar
2. Dil ile İkrar ve Kalp ile Tasdik
3. Dil ile İkrar Kalp ile Tasdik ve Dinin Gerekleriyle Amel

İnsanların etraflarındaki varlıklar hakkında iki tür hükümleri vardır. Varlıklar beş duyu organıyla algılanabiliyorsa bu hükümler bilgiye, beş duyu organının dışında ise inanca dayanır. Bilginin mahiyeti herkesçe kabul edilebilir olduğundan dolayı evrenseldir. İnanç ise somut olmadığından dolayı mahiyeti hususunda farklı görüşler

⁴⁰ Osman Necati, *Kur’an ve Psikoloji*, Ankara: Fecr Yayınları, 2021, s. 17.

⁴¹ Mustafa Sinanoğlu, “İman” *DİA, Cilt: 22*, s. 212.

bulunmaktadır.⁴² İslam'da inanılması gereken esasları tasdik edip kabul edenler iman etmiş olurlar. Tasdik ya da reddetme gibi iki seçeneği bulunan insan seçimini kabul etme, doğrulama yönünde kullanırsa kalbinde iman yer edinir. İnanmak ya da inkâr etmenin net çizgisi tasdiktir. Ve tasdik imanın psikolojik boyutunu oluşturur.⁴³

İmanın birbirinin tamamlayıcısı kabul edilen üç boyutu vardır:

a) Kabul ve Tasdik: Bilgi ve idrak alanımızı aşan bir durum karşısında sözün sevk ettiği durumun kabul edilmesi için bireyin psikolojik olarak hazır olması gerekmektedir. Kabul ve tasdikin en temelinde kişinin psikolojisi ile dış uyarıcılarının bağdaşması vardır. Öyle ki konu olan şey psikolojik hazır olma sürecinden sonra tasdike konu olur. Bahsi geçen psikolojik hazır olma süreci bireyden bireye farklılıklar gösterir. Bu farklılık genel hatlarıyla; akılcılığı benimseme, mistiği benimseme ve her ikisinin de denge hali olan merkezi benimseme ile üç tipte kategorize edilmiştir.

b) İtaat ve Teslim: Kişinin şahsi özgür eğiliminden vazgeçerek ilahi iradeye teslim olmasıdır. Kişi kendi özgürlüğünü kendi isteğiyle Allah'a dayandırır. Bu durum kişinin yaratıcısından 'razı olma' halidir. Bu durum alçakgönüllülük eylemi olarak da bilinir. Aczinin farkında olarak emir ve sorumlukları yerine getiren birey böylelikle imanının canlılığını korur.

c) Sevgi ve Fedakârlık: Bireyin istek ve arzularından vazgeçerek kendini tamamıyla yaratıcısına hasretmesinin temelinde sevgi ve fedakârlık bulunmaktadır. İmanda, tek başına sorumluluk yılgınlık getirebilir ama sevgi dahil oldu mu zevk ve arzuyu yeniler. Böylelikle sevgi ve fedakârlık imanda devamlılığı getirmektedir. Rahatlık, mal, şöhrat, makam vb. halleri terk eden birey kendini Allah'ı tanımaya adanmıştır. Allah sevgisi bütün hayatını kapsayan bir içgüdü olarak kendisinde yer edinmiştir ve Allah'ın

⁴² Mehmet Baktır, "İmanın Temellendirilmesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: VI, Sayı: 2, Sivas 2002, s. 127.

⁴³ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da İman Psikolojisi*, İstanbul: Yanlızkurt Yayınları, 1997, s. 67.

da kişinin hayatına bütünüyle hâkim olduğu bu merhale aşk denilen psikolojik halin yaşandığı evre olarak kabul edilmiştir.⁴⁴

Kur'an'da inkâr eden bireylerde kişilik bozukluğunun var olduğu ve bunun tedavisinin de iman olduğu sıklıkla bildirilmiştir. Narsist, mükemmeliyetçi kişilik özelliği, cimrilik ve daha pek çok olumsuz davranış bozukluklarını Kur'an'da çözümleriyle birlikte bulmak mümkündür. Kur'an'ın kötülüğün ana kaynağını şeytan olarak görmesi, insan hata yapsa da tövbe ile kendini düzeltebileceği gibi yaklaşımlar inanan insanların yaptıkları hataların neticesinde hayattan kopmalarına mâni olmuş ve depresyon gibi nice psikiyatrik hastalıkların önüne set olmuştur. Kur'an'ın bu yaklaşımı ruhsal olumsuzlukları geçmiş zamanlarda tedavi ettiği gibi içinde bulunduğumuz ve gelecek zamanda da tedavi edebilecek destekleyiciliğe ve donanımına sahiptir. İnsanları imana yönlendirmek, yönelim ve davranışlarını değiştirmek, ruhsal sıkıntılarını çözüm bulmak, güzel ahlaki olgulara sevk etmek Kur'an'ın gayelerindendir. İman eden kişi Kur'an'ın muhtevasında barındırdığı psikoterapik yaklaşımları sayesinde kaygı, stres, belirsizlik, yanlış düşünce ve tepkilerle mücadele etmeyi öğrenir. Böylece bunalımlı ruh halinin yerini çözüm odaklı bir kişilik yer alır.⁴⁵

*“Kim de beni anmaktan yüz çevirirse şüphesiz onun sıkıntılı bir hayatı olacak ve biz onu, kıyamet günü kör olarak haşredeceğiz.”*⁴⁶

Kişinin dünya hayatında yaratıcısından yüz çevirerek onu anmaması bazı sonuçlara sebebiyet vermektedir. Yaratıcıyla bağını koparan insana dünya hayatında sıkıntılı, huzurdan yoksun, dar bir yaşamla karşı karşıya olacağı bildirilmektedir. Bu durum ise kişiye yaşamında kaygı, stres, belirsizlik, bunalım gibi ruhsal sıkıntılar getirecektir. Bu ayetin neticesinde iman eden ve yaratıcısıyla bağını güçlü tutan bireylerin ruhsal sağlıkları daha iyi koruyabildiklerini net görebilmekteyiz. İnsanların ruh sağlığını muhafaza etmeleri için Kur'an'da mevcut olan ayetlerin bilimsel veriler ile değerlendirilmesine büyük bir ihtiyaç vardır.

Kur'an'da mevcut olan ‘iman’ konusundaki ayetlerin bilimsel verilerle onayını aramak psikolojik bir yanılsamadır. Bilime kendi alanını açacak şekilde geniş yetkiler

⁴⁴ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 159-167.

⁴⁵ Abdurrahman Kasapoğlu, *Psikolojik Tefsir Ekolü*, s. 254-255.

⁴⁶ Taha, 20/124.

tanındığında Kur'an'ın muhtevasından ve Allah'a kesin şekilde duyulan kesin inancın ciddiyetinden şüphe ettirebilir. Kur'an'ı bilimle bağdaştırmak adına inanç sistemini göz ardı etmemek gerekmektedir. Yoksa kaynağı insan olan bilimin söyleyeceği sözü bekleyen iman, gözden geçirilmesi gereken bir imandır.⁴⁷

1.1.1. Ümit

Ümit, Müslüman bir şahsın imanının yapılanmasında önemli bir yer teşkil etmektedir. İstekleri ve arzuları sonsuz olan insanın, yaratıcıya güvenerek ümitvar olması olumlu yönde iç dünyasına ve davranışlarına katkıda bulunur. Bu durum sadece dünya hayatı ile kısıtlı kalmaz. Müslüman kişi ahirete de iman ettiği için ümidi devamlıdır. Çünkü ölümün neticesinde insanda oluşan umutsuzluk ve karmaşık duygulara karşı ahiret inancının var olması kişide ümit hissini canlı tutar. Müslüman kişide bulunan ümit; içi boşaltılmış, kişiye herhangi bir tesiri olmayan his olarak değil yüce yaratıcıya iman etmekten kaynaklı kuvvetli ve samimi bir beklenti olarak tezahür eder. Bu manadaki mutlak ümit kavramı sadece müminlere has bir vasıftır. Kur'an'a bakıldığında ümidin korkudan ayrı tutulmadığı görülmüştür. Yüce yaratıcı bu iki duyguyu yan yana zikrederek⁴⁸ kişinin psikolojik olarak dengede kalmasını sağlamaya çalışmıştır. Çünkü ümit, korku ile kuvvetlendirilmedikçe olumsuz davranışlara sebebiyet verebilir.⁴⁹

İman edip daha sonrasında günahlara dalan ve aşırılığa kaçan kişilere yüce Allah ümitlerini kesmemelerini⁵⁰ iman olduğu müddetçe kurtuluşun, ferahlığın var olduğunu bildirmektedir. Yüce yaratıcı çoğu ayette ümit ile korkuyu beraber anarak tek başına aşırı ümidin insanı rehavete, günahlara sürüklemesinin; ümitsizliğin de kişinin bunalıma ve hatalarından tövbeye yönelmemesinin önüne geçerek dengenin sağlanmasını istemiştir. Kur'an'da ümit kavramı sadece bağışlanmaya yönelik bir arzu olarak değil insanın beklentisinin karşılanma noktasında da ümitli olması istenmektedir. *“Biz sana gerçeği müjdeledik. Sakın ümitsizlerden olma” dediler*⁵¹ Ayette bahsedilen olayda meleklerin İbrahim peygambere çocuk müjdesini vermesi de

⁴⁷ Seyyid Kutub, Cilt: 6, s. 41.

⁴⁸ Secde, 32/16.

⁴⁹ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da İman ve İnkâr Psikolojisi*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2017, s. 190-191.

⁵⁰ Zümer, 39/53.

⁵¹ Hicr, 15/56.

bunun göstergesidir. Kişinin yaratıcıdan umduğu, istediği şeylerde ümitsiz bir tavır takınması doğru kabul edilmemektedir. İnsan fitratında bulunan ümidin, insan psikolojisine olumlu yönde önemli katkıları vardır. Yarattığı insanı en iyi bilen Allah,⁵² kişinin psikolojisini dengede kalmasını sağlamak için insanın ümit duygusunu canlı tutmasını ister.⁵³ Çünkü bu duygu, kişiye yaşama sevinci vererek depresif duygulardan uzak kalmasını sağlar. Kişinin bu hali yaratıcıya olan inancına, ibadetlerine ve davranışlarına olumlu yönde yansır.

1.1.2. İhlas (Samimiyet)

Kur'an ihlası tanımlarken; gösterişin düşmanı,⁵⁴ insanlara örnek gösterdiği kişilerin karakteri,⁵⁵ Allah'tan başka ilahlara müracaat etmede kalkan vazifesi,⁵⁶ zorlu ve sıkıntılı zamanlarda kurtarıcı,⁵⁷ güzel ve hayırlı bir sonuca ulaşmada vesile olma⁵⁸ gibi maddelerle izah etmiştir.

İnsanın yaratıcısına olan kulluğunun değeri, ona karşı gösterdiği ihlas ve samimiyetle doğru orantılıdır. Yüce yaratıcı da Hz. Adem'den içinde bulunduğumuz zamana kadar yarattığı insanları samimiyet testine tabi tutmuştur. Bu durumun örneklerinden biri de Kur'an'da anlatılan Hz. Adem'in oğullarının kıssasıdır. Nitekim onlardan samimi olanın duası kabul edilirken diğeri samimiyetsizliğinin kurbanı olmuştur. Allah katında samimi, içten yapılan her işin kıymetli, samimiyetsiz yapılan işlerin de hiçbir kıymetinin olmadığı ayetlerde mevcuttur. İhlasla yapılan işler neticesinde kişi hem yaratıcısını memnun eder hem de yaptığı işten zevk alır. Samimiyet üzerine kurulan ilişki, insanın sadece yaratıcısı ile kendi arasında olmasına yeterli olmaz. İnsanlarla kurulan ilişkilerde de samimiyet önemlidir.⁵⁹

İnsanın yaratıcısına karşı samimi olması psikolojik açıdan kendisinin daha huzurlu ve anlamlı bir yaşam sürmesine katkı sağlar. Kur'an'da da yaratıcıyla olan inanç ilişkisinde, ibadetlerde hatta insan ilişkilerinde dahi ihlas öne çıkarılmıştır.

⁵² Mülk, 67/30.

⁵³ Zümer, 39/53.

⁵⁴ Mâ'ûn, 107/4-6.

⁵⁵ Sâd, 38/45-46.

⁵⁶ Sâffât, 37/158-160.

⁵⁷ Yûnus, 10/22.

⁵⁸ Sâffât, 37/72-74.

⁵⁹ Ahmet Özdemir, "Kur'an'da İhlas", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: III, Sayı: 2*, 2015, s. 154.

Kur'an'dan misaller verilirken, peygamberlerin ve iyi insanların özellikleri anlatılırken ihlas hep ön plana çıkarılmıştır. Kullukta, esas önemli olan nokta samimiyet olarak kabul görmüştür. İhlas, esas bir ölçü sayılmıştır. Samimi olmayan, gösteriş maksatlı yapılan işler mümin kişilerin karakterinden uzak kabul edilmiştir.⁶⁰ Kişinin samimi olması davranışlarına da anlam ve değer katar. Kişinin ahlaki hedeflerine ulaşmasına kolaylık sağlar. Samimiyetin karşıtı riyakarlıktır. Riyakarlığa yer vermeden içten sergilenen davranışlar da kişiyi erdemli kılar.⁶¹

*“Onlara de ki: “Allah hakkında mı bizimle tartışıp duruyorsunuz? Hâlbuki O, bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz size aittir. Biz ona gönülden bağlanmış kimseleriz.”*⁶² İmanın olgularından biri olan ihlas bünyesinde riyakarlık, iki yüzlülük ve samimiyete ters düşecek bir unsur bulundurmaz. Kur'an-ı Kerim ihlasa aykırı olan bu unsurları psikolojik bir rahatsızlık olarak tanımlar. Bireyin teslimiyetine gölge düşürecek riyakâr davranışlardan kaçınması ve batıl düşüncelere bulaşmaması ihlasın bir göstergesidir. Bir insanda samimiyet ve ihlas duygusu ne kar güçlü ise davranışlarında da riya o oranda azalır.⁶³

1.1.3. Sevgi

Kur'an'a göre iman ile sevgi iç içedir. Ayetlere bakıldığında bazı durumlarda iman, sevginin asıl kökenini oluştururken bazı durumlarda da sevgi sayesinde gelişmiştir. Küfrün dereceleri aynı olmadığı gibi imanın da dereceleri aynı değildir. İlgi ile başlayan sevgi zamanla nasıl kademe kademe ilerleme gösteriyorsa iman da sevgiyle bağlantılı olarak zamanla artma gösterir.⁶⁴ Aciz ve zayıf olan insan, yetersizlik hissine karşı sonsuz güç sahibi, her şey kontrolünde olan bir güce sevgi besler. Bu his, içerisinde maneviyatı da barındıran muhabbettir ve bağlılıkla da birleştiğinde derin bir aşkla neticelenir. Kişi bu kademeye geldiğinde kendisini yaratıcısına feda etme derecesinde sever.⁶⁵ Bireyin, benliğini Allah'a hasretmesiyle sevgiye dayalı bir iman oluşur. Bu sevgiye dayalı iman vasıtasıyla da başka hiçbir yolla gerçekleştiremeyecek bağlılığı yaratıcıyla kendi arasında devamlı kılar ve zevkli

⁶⁰ Ahmet Özdemir, “Kur'an'da İhlas” s. 164.

⁶¹ Nevzat Tarhan, *Güzel İnsan Modeli*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012, s. 158.

⁶² Bakara, 2/139.

⁶³ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur'an'da İman Psikolojisi”, s. 83-85.

⁶⁴ Hikmet Selçuk, “Kur'an'da Sevgi Kavramı”, *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 1998, s. 28.

⁶⁵ Nevzat Tarhan, *Duyguların Dili*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s. 67.

bir hale getirir. Çünkü imanda sadece vazife bilinci bazı duyguları köreltebilir. Ama sevginin dahil olduğu iman duygusal kaynakları her daim canlı tutar. Sevginin, Allah aşkına döndüğü psikolojik merhalede birey başkalarının iyiliği için kendi menfaatlerinden vazgeçerek teslimiyetin zirvesine ulaşır.⁶⁶

Allah Kur'an'da açık bir şekilde,

- Mümin kullarını,⁶⁷
- Peygambere tabi olanları,⁶⁸
- Kendisine güvenip tevekkül edenleri,⁶⁹
- Sözüne sadık olan, gûnahtan ve haksızlıktan sakınan, takva sahibi kullarını,⁷⁰
- Kendisine kulluk edenleri,⁷¹
- Çokça tövbe edip içi ve dışı temiz olanları⁷²
- Adil davrananları⁷³
- İyilik edenleri⁷⁴

ve daha nice iyi hasletleri sevdiğini bildirmiştir. Yaratıcının sevdiği ve insanın da davranışlarına yansıyan bu haller kişilerin psikolojisinde önemli katkı sağlamıştır. Ayetlerde bahsedilen, yaratıcının sevdiği bu durumlar kişinin imanına da olumlu katkılar sağlamıştır. “*İnanıp salih ameller işleyenler için Rahman, (gönüllere) bir sevgi koyacaktır*”⁷⁵ ayetinde de görüldüğü üzere iman ve salih amelin neticesinde Allah kulunun gönlüne sevgi koyacağını vadetmiştir. *Müminlerin Allah’a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir.*⁷⁶ Ayetten çıkarımla bu sevgiyi de en çok yaratıcıya göstermek en doğru olanıdır.

⁶⁶ Hayati Hökelekli, *a.g.e.*, s. 166-167.

⁶⁷ Âl-i İmr'an, 3/68.

⁶⁸ Âl-i İmr'ân, 3/31.

⁶⁹ Âl-i İmrân, 3/159.

⁷⁰ Âl-i İmrân, 3/76.

⁷¹ Zâriyât, 56.

⁷² Bakara, 2/222.

⁷³ Mâide, 5/42.

⁷⁴ Bakara, 2/195.

⁷⁵ Meryem, 19/96.

⁷⁶ Bakara, 2/165.

*De ki: “Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”*⁷⁷ İman, sadece soyut bir iddiadan ibaret değildir. Allah’a ve peygamberine itaat olan imanda sevginin gerçek emaresi bu ayette de gösterilmektedir. Sevgi, sadece sözle yapılan içi boşaltılmış bir eylem değildir. Kur’an’ın Hz. Muhammed’e atfen “bana uyun” ifadesi hakiki sevginin işaretidir. Allah’ı sevdiğini iddia eden bireyin sevgisine delil olacak salih amelde bulunması ve aykırı davranışlarda bulunmaması gerekir. Bunun için de son peygambere tabi olunması gerekmektedir ki böylece Yüce Allah’ta kullarını sevsin.⁷⁸ Sevgi, imanın duygusal boyutudur. Bu özelliği taşıyan kişilerin imanı daha sıhhatli olup kişiye güven ve huzur verir.⁷⁹ Bu durumu peygamberin şu hadisinde de görmekteyiz:

Üç şey kimde bulunursa imanın lezzetini bulur;

1. Allah’ı ve resulünü her şeyden fazla sevmek
2. Bir kişiyi ancak Allah için sevmek
3. Allah’ın kendisini kurtardıktan sonra küfre dönmeyi kötü gören kişi⁸⁰

1.1.4. Sabır

İnsanın fizyolojik ihtiyaçlarının yanında psikolojik ihtiyaçlarının da⁸¹ karşılanması, kişinin hayatı anlamlandırmasına olumlu yönde katkı sağlar. Ruhun ahlakını doğruya sevk etmek ve yanlışlardan korumak eylemlerin sürekliliği ile bağlantılıdır. Kişinin sabır göstererek ve taviz vermeden güzel eylemlere devam etmesi üstün ahlakı kazanmasına vesile olur. Sabır, kişiye karşılaştığı olaylara karşı pes etmeyen aktif bir mücadeleci ruhu kazandırır. Bu aktiflikle kişi kendinde mevcut olan güzellikleri keşfeder ve benliğini bulur. Allah’a iltica etme ve sadece ona dayanma da sabrın psikolojik tezahürlerindendir. Şikâyet etmeyen, sızlanmayan ve yapılması gereken noktada elinden geleni yapan kişinin Allah’la olan irtibatı daha

⁷⁷ Âl-i İmrân, 3/31.

⁷⁸ Muhammed Kutub, *Kur’an Araştırmaları Medeni Ayetler*, Cilt: II, İstanbul 1984, s. 119.

⁷⁹ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur’an’da İman Psikolojisi”, s.82.

⁸⁰ Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif ez Zebidi, “Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi”, s. 42.

⁸¹ Hüseyin Sarıbaş, “Kur’an ve Sünnette Sabır İman İlişkisi”, *Yüksek Lisans Tezi*, Konya 2006, s. 26-27-28.

sağlamdır. Bunun tersi olan yaklaşım ise kişiyi yaratıcısından uzaklaştırır ve onunla olan ilişkisini zayıflatır.

Sabrın içerisindeki acının, kişinin özgürlüğüne mâni olacak düşüncesinden dolayı psikiyatristler ve psikologlar önceki dönemlerde sabır kavramını kullanmamaya gayret ediyorlardı. Duygusal zekanın da keşfi ile sabrın önemi ve gerekliliği ortaya çıkmıştır. Duyguları eğitmek ve kontrol altında tutabilmek için sabrın beyne öğretilmesi gereken bir duygu olduğu kanısına varılmıştır. Yapısında acelecilik eğilimi bulunan insan⁸² karşılaştığı zorlu olaylar karşısında sabrı öğrenir. Sabır ve ümit duygusu kişinin yaşama sevinciyle doğru orantılı olup sabırsızlık ve ümitsizlik de karamsarlıkla doğru orantılıdır. Kişinin elinden geleni yaparak hareket halinde beklemesi aktif sabır olarak adlandırılırken bir şey yapmadan tembellik duygusuyla beklemek de pasif sabır olarak adlandırılmıştır.⁸³

Sabır iki çeşit olarak ele alınabilir. Bunlardan ilki; sıkıntı ve meşakkate sabırdır ki ibadet ve imtihanlara tahammül edilerek kişiyi başarıya ulaştırır. Diğeri de nefsin yasak olan şeylere karşı arzularıdır ki bu durumda da sabırla hareket edilirse kişiyi felaha ulaştırır. Burada dikkat edilmesi gereken husus Kur'an'da tasvir edilen ve övülen sabır; kişinin pasif olduğu, kötülüğe katlandığı ve herhangi bir çaba göstermediği, her şeye boyun eğerek içinde bulunduğu durumdan kurtulmaya gayret etmediği tembellik duygusuyla hareket etmek değildir. *“Sizden her kim bir kötülük görürse onu eliyle değiştirsin, ona gücü yetmeyen diliyle, ona da gücü yetmeyen kalbiyle buğzetsin ki bu imanın en zayıf olanıdır”* diye buyuran Hz. Muhammed kişinin karşılaştığı durumda elinden geleni yapması gerektiğini hadislerinde beyan etmiştir.⁸⁴

Kur'an'ın içeriğine bakıldığında sabırla ilgili onlarca ayet bulunmaktadır ve bu ayetlerde sabır tasvir edilirken iman edenlerin öne çıkan hasleti olarak zikredilmiştir.⁸⁵ Kur'an nelere karşı ve nasıl bir tutumla sabır sergileneceğini ayetlerde bize bildirmektedir ve iman etmiş kişileri ahiretteki neticelerinden bahsederek sabırlı

⁸² İsra, 17/11.

⁸³ Nevzat Tarhan, Duygu..., s. 127-128-129.

⁸⁴ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, Cilt: IX, s. 433-434.

⁸⁵ Hac, 22/35.

olmaya yönlendirmektedir.⁸⁶ Kolay bir süreç olmayan sabır, iman eden kişiyi zorluklara karşı daha dirençli ve mücadeleci kılabilir. Karşılaşılan olumsuzluklar karşısında kişinin hayata küsüp depresif bir hayat sürmesinin önüne geçebilmektedir. Böylece kişinin psikolojik dayanıklılığını da artırıp kişiyi zorluklar karşısında pasiften ziyade aktif, mücadeleci bir bilinç kazandırarak psikolojik iyi oluşa katkı sağlayabilmektedir.

1.1.5. Şükür

İnsanı ruhsal olarak olumsuz etkileyen stres, günümüzün en büyük sıkıntılarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu sıkıntıya Kur'an, reçete olarak hamd ve şükür kavramlarını öne çıkarmaktadır. Hayatını şükür içerisinde sürdüren bireylerin psikolojik olarak kendilerini daha iyi hissettikleri görülmüştür. Mutluğun formülü, kalbin şifası ve kişinin ruhunda mevcut olan manevi sistemin rehberi şükürdür.

Şükür bilincine sahip olan insanlarda şükürün psikolojik etkilerine bakıldığında;

- Mutluğun formülünü bireye sunması
- İnsanlar arası iletişimi artırması
- Bireye yaşama biçimini öğretmesi
- Sahip olduğu nimetleri elinde tutabilmeyi öğretmesi
- Maddi ve manevi nimetlerin kıymetini bildirmesi
- Şükürle bulunduğu durumdan kazançlı çıkmayı öğretmesi

gibi maddeler bireye olumlu yönde katkılar sağlar.⁸⁷

Bireyin farkındalığını geliştirerek şükür bilincinde olması görüldüğü üzere kendisini daha mutlu kılar. Yaratıcının bize emanet ettiği sağlık, vücut organları, nefes alabilmek, duygulara sahip olmak ve daha nice olan saymakla bitiremeyeceğimiz nimetler şükür bilincini gerektirir.

1.1.6. İmanın İnsan Psikolojisine Olumlu Etkileri

Her insanda fitri olarak bir şeye inanma ihtiyacı bulunmaktadır. Önemli olan nokta kişinin inancının; psikolojik yapısına, mutluluğuna ve benliğine katkı

⁸⁶ Kasas, 28/80.

⁸⁷ Osman Yılmaz, "Hamd ve Şükür Bilincinin İnsan Psikolojisine Etkisi", *Yüksek Lisans Tezi*, Rotterdam 2018, s. V.

sağlamasıdır. Bireyin günlük hayatta sergilediği davranışlarını, kabul ettiği inancı şekillendirmektedir. ‘Bir ilaha gerek yok’ düşüncesi insanın psikolojik yapısıyla bağdaşmamaktadır. İnsanın zayıf olması ve ihtiyaçlarının sonu olmaması kendisini inanmaya sevk eden sebeplerdendir. Yaratıcıya güvenen ve sığınan birey tehlikenin ortadan kaybolduğunu hisseder. Zorluklarla karşılaşan insan, belli noktadan sonra yetersiz olan pozitif bilimin ilaçları yanında kendinde mevcut olan psikolojik yaraları inancıyla tedavi etme imkânı bulur.⁸⁸ Günlük hayatta karşılaşılan sıkıntılar, felaketler inançlı veya inançsız fark etmeksizin her insanın karşılaşılabileceği durumlardır. Bu durumları soğukkanlılıkla karşılama ve ölçülü hareket etme imanlı kişilerde öne çıkan davranış şekilleridir. Kalbinde iman olan kişinin hayatta yol göstericisi inanç değerleridir. İnancı kendisini olgunlaştırmış olan birey samimi ve güzel davranışlarda bulunur. İman etmiş kişinin sergilediği bu davranışlar bireyin psikolojik yapısına sağladığı olumlu katkılardandır.⁸⁹ İmanın esaslarından Allah’a inanmanın yanında peygamberlere inanmak, ahiret gününe inanmak vb. esasların her birinin insan psikolojisine farklı noktalarda katkıları vardır.

İnsanın isteklerinin sonsuz olması ve dünya hayatında isteklerini tam manasıyla doyuramaması ahiret inancını ihtiyaç olarak hissettirir. Ahirete inanmak, psiko-sosyal temel bir ihtiyaçtır. Bu inanç insanın psikolojik yapısına olumlu etki eder. Kişi ahiret inancının neticesinde ölümsüzlük hissini tatmin eder, dünyaya yönelik yeni bir bakış açısı kazanır ve yaşamındaki zorluklara karşı ahiret inancı ile motive olur. Zira peygamberlere iman da modern psikolojide ‘olgun kişiliğin bir modeli’ olarak tanımlanmaktadır. Sağlıklı bir psikolojik yapıya sahip olan peygamberler şahsiyetleriyle insanlara örneklik noktasında büyük önem arz etmektedir. “*Ant olsun, Allah’ın Resulünde sizin için; Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah’ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır*”⁹⁰ ayeti de durumu izah etmektedir. İman esaslarından kadere imana psikolojik açıdan bakıldığında kadere iman edenlerle etmeyenler arasında bir karşılaştırılma yapılmıştır. Olumlu bir durumla karşılaşıldığında inanan kişide tevazuya karşılık inkâr eden kişide gurur; şükre karşılık

⁸⁸ Nevzat Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009, s. 211-217.

⁸⁹ Cihat Tunç, “Yüce Allah’a İman ve Bunun Önemi”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: III, Sayı 2*, Kayseri 1985, s. 9-11.

⁹⁰ Ahzâb, 33/21.

da şımarıklık ortaya çıkmıştır. Olumsuz durumlarda da müminde oluşan teslimiyete karşılık inkâr eden kişide feryat; tevekkül hissine karşılık olarak da ümitsizlik olduğu ortaya çıkmıştır.⁹¹

Günümüzde hızlı bir şekilde artış gösteren sinir ve ruh hastalıkları büyük çoğunluk maneviyatını kaybeden imansız ve ümidi olmayan bireylerde görülmektedir. Ümidi ile inanma kuvveti olan bireyler, geleceği yok oluş olarak görmezler ve imanları vesilesiyle hayata sıkı bağlanırlar. Hayatlarını güven ve ruh sükûneti ile idame ettirirler. Hayata karşı olumsuz olan insan psikolojisine de olumsuz etkiler bırakan duygulardan uzak olurlar.⁹²

Kur'an-ı Kerim, iman edenlerin kişilik ve karakterlerini arz ederken onları sıfatları ile ortaya koymaktadır:

- Hz. Muhammed üsve-i hasene vasfıyla
- Hz. İbrahim siddikiyetiyle
- Hz. Musa ihlasıyla
- Hz. İsmail vaadine sadıklığıyla
- Hz. Meryem iffetiyle
- Hz. Lokman faziletiyle
- Hz. Eyyüb sabrıyla
- Ashab-ı Kehf Allah yolundaki mücadelesiyle ön plana çıkan örneklerdir.

İman, insanı güzel ahlaka sevk ederken güzel ahlakın toplumda da yayılmasına büyük önem vermiştir. Bahsi geçen şahıslar güzel ahlakı hem şahsi hayatlarında hem de toplumsal alanda pratize etmiş bireylerdir.⁹³

Tüm bu değerlendirmeler üzerine varılacak olan kaniya bakıldığında iman etmiş bireylerin iç motivasyonlarının daha yüksek olduğu saptanmaktadır. Bireylerin olumlu duyguları taşımasını sağlayan iman esasları, kişileri dünya hayatında da psikolojik olarak tatmin olmuş bir iç benliğe sahip olmasına vesile olmaktadır. İman

⁹¹ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur'an'da İman...”, s. 137-139-140-156.

⁹² Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982, s. 196.

⁹³ Erdoğan Baş, “Kişilik ve Karakter İnşasında Kur'an'ın Sunduğu Güzel İnsan Modeli”, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: VI, Sayı: 2, s. 277-278.

psikolojisi içerisinde daha birçok motivi barındırmasına karşılık yukarıda bahsettiğimiz psikolojik motivler iman psikolojisinin iyi anlaşılmasına katkı sağlayacak başlıca motivlerdir.

1.2. İNKÂR PSİKOLOJİSİ

İnsanın yeryüzünde var olduğundan beri iman ve inkâr mücadelesi günümüze kadar süregelmiştir. Bununla birlikte imanın ve inkârın insan psikolojisi üzerinde etkileri olduğu da bilinmektedir. Bakıldığında bir inanca mensup olan kişilerde olumlu yansımaları olurken inkarda ısrar eden kişilerin depresif olmaya eğilimleri daha yüksek olduğu gözlemlenebilmektedir. Çünkü dinler insanları buyruklarıyla iç huzura sevk etmek, toplumsal ve kişisel saadeti sağlamak, insanı psikolojik olarak kötü etkileyen duygu durumları olan; kin, nefret, öfke, gıybet, endişe vb. çatışmalardan arındırma gayesinde olmuşlardır. Böylelikle imanın insan üzerinde onarıcı etkileri varken; inkârın daha çok hasar bırakıcı etkileri olmuştur.

Kur'an'ın muhatap aldığı insanın, inancının geçerli olmasının en önemli özelliği akıl sahibi olmasının yanında psikolojik yönden de hazır olması önemli bir etken kabul edilmektedir. Bu durum; Kur'an'ın içeriğinde bulunan hüküm, ibadet, ahlak gibi esaslara sadece akli değil kalbi olarak da kabullenilmedikçe imanın hüsn-ü kabul görmemesine sebep olmuştur. Bununla birlikte Kur'an, toplumdaki bireyleri tasnif ederken onları içinde bulundukları psikolojik duruma göre sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırmanın neticesinde umumi olarak üç çeşit insan psikolojisi ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi iman psikolojisi, ikincisi münafıklık psikolojisi ve üçüncüsü de inkâr psikolojisidir. Yapılan bu sınıflandırmanın insan üzerindeki tezahürlerine bakıldığında imanın; huzur, güvenlik, saadet, doğruluk gibi etkileri olduğu görülürken inkârın ise; güvensizlik, belirsizlik, tutarsızlık, korku, kasvet, bunalım gibi yansımaları görülmektedir. İnkârı bir hastalık olarak kabul eden Kur'an, ayetlerde bu tip insanların iç dünyalarından bahsetmesinin yanında onları bu hastalığa sevk eden sebeplerin de gün yüzüne çıkmasına büyük önem vermiştir.⁹⁴

⁹⁴ Ali Yılmaz, "Kur'an'a Göre İnkârın Psikolojik Tezahürleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 20, Erzurum 2003, s. 95-96.

Muhatabı insan olan Kur'an, psikoloji ilmiyle yakından ilişkilidir. Bu yakın ilişki diğer konularda olduğu gibi ayetlerdeki inkâr konusunun yorumlanmasının da önünü açmaktadır. Kur'an, muhtevasında psikolojik savunma mekanizmalarına yer vermiştir. Ayetler psikoloji ilminin gözlemiyle okunduğunda bu mekanizmaları görmek mümkündür. Çünkü Kur'an, üslubu gereği bunu doğrudan değil dolaylı olarak aktarmıştır. Münafıkların, müşriklerin ve ehli kitabın son peygamberi ve onun getirdiklerini yalanmaları için müracaat ettikleri savunma mekanizmaları Kur'an'da dikkat çekmektedir.⁹⁵

Psikologlar insanın inkârını üç ana sebeple bağdaştırmışlardır.

a) Bunlardan ilki; “engelleme psikolojisi” diye adlandırılır. Buna göre başına gelen imtihan ve sıkıntılar karşısında ümitsizliğe kapılan insan tüm bu olaylardan yaratıcıyı sorumlu tutar. İnsanlar arasında adaletin ve huzurun yaratıcı tarafından sağlanamadığı kanısına varır. Bu karamsar iç dünyası onu isyana sevk ettirerek içinde bulunduğu durum yaratıcıyı inkâr etmesiyle neticelenir.

b) Bir diğeri; “çatışma psikolojisi”dir”. Kendisini yeterli gören ve her şeye yetebileceğini düşünen bencil insan bağımsızlık iç güdüsünü ileri boyutlara taşımaktadır. Dini ve öğretilerini insanı köleleştiren yapı olarak görmektedir. Uç noktalarda olan kibri ve gururu kendisini yaratıcının yerine koymasına sebep olup inkârla neticelenir.

c) Üçüncü ve sonuncu olan temel sebep ise “motivasyon psikolojisi” olarak tanımlanır. Buna göre ise Allah'ın insana verdiği aklı kullanma gereği duymayıp daha çok ilkel güdülerle yaşamayı önceleyen insan istek ve hazlarının peşindedir. Hayatı heva ve heveslerinin peşinden giderek ahlak dışı bir yaşam olarak sürdürmeye çalışır. Ona göre dinin yüklediği sorumluluklar kabul edilemez. Bu düşünceler inkârla sonuçlanır.⁹⁶ Burada bahsi geçen temel maddelerden de anlaşılacağı üzere bu psikolojiye sahip olan insan; üzerine düşen sorumluluğu almamak, benliğini tatmin etmek, hayatını hayvani ve nefsanî duygularla yaşamak gibi nedenlerle inkârla sonuçlanan bir yaşamı tercih etmiştir. İnkâr davranışının altında yatan psikolojik,

⁹⁵ Enver Bayram, “Kur'an'da Psikolojik Savunma Mekanizmaları”, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: VI, Sayı:2, Tokat 2018, s. 23.

⁹⁶ Hayati Hökelekli, “a.g.e.”, s. 207-208-209.

sosyolojik vb. birçok sebep vardır. Psikolojik boyutu ele alınarak inkâra yol açan sebepler burada kısaca incelenmeye çalışılacaktır.

1.2.1. Kur'an'da İnkâr Kavramı

*Şüphesiz, Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler, Allah'a inanıp peygamberlerine inanmayarak ayırım yapmak isteyenler, "(Peygamberlerin) kimine inanırız, kimini inkâr ederiz" diyenler ve böylece bu ikisinin (imanla küfrün) arasında bir yol tutmak isteyenler var ya; işte onlar gerçekten kâfirlerdir. Biz de kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.*⁹⁷ Ayetten yola çıkılarak kafirler üç kısma ayrılmıştır:

1. Allah'ı ve elçilerini kabul etmeyip hiçbirine inanmayanlar
2. Allah'a iman edenler ama peygamberini kabul etmeyenler
3. Peygamberlerden bir kısmını kabul edip bir kısmını inkâr edenler

Bu ayet üçüncü kısmı kapsamaktadır. Bunlar Yahudi ve Hristiyanlardır. Ayette duruma karşı çıkılarak peygamberlerin bazısının kabul edilip bazısının reddedilmesinin kabul edilemeyeceği bildirilmiştir. Bir kısım peygamberi yok saymak tüm peygamberleri yok saymak, peygamberleri yok saymak da Allah'ı yok saymak gibi olduğu izah edilmiştir.⁹⁸

Yüce Allah'ın Kur'an'da inkarcıların zaaflarına ve onların hevalarına tabi olunmaması gerektiği hususunu belirten Esed, Kalem suresinde onların karakterlerini şu şekilde ele almıştır:

- Devamlı yemin eden alçak
- İğrenç dedikodular yapan iftiracı
- İyiliğe mâni olan
- Günahkâr
- Zorba
- İhtiraslarının kölesi olan
- Zalim

⁹⁷ Nisâ, 4/150-151.

⁹⁸ Elmalılı M. Hamdi Yazır, "a.g.e.", Cilt III, s. 113.

- Kimseye hiçbir faydası olmayan birey.⁹⁹

1.2.2. İnkâra Sebebiyet Veren Motivler

Yüzyıllar boyunca ‘iman esasları’ üzerinde inceleme ve çalışma yapan İslam alimleri kişileri mümin, kafir, münafık gibi sınıflandırmalardan hangisine uyup uymadığı noktasına yoğunlaşarak bireyleri inanç açısından sınıflandırmaya tabi tutmuşlardır. Halbuki öncelik olarak;

- İmanın ve inkârın iç yapısı nasıldır?
- İman veya inkâr eden kişi nasıl bir ruh yapısına sahiptir?
- Hangi sebepler bireyleri imana veya inkâra sevk ediyor?
- İnkâra sebebiyet veren motivler nasıl etkisiz hale getirilebilir?
- İman motivlerinin yolu nasıl açılabilir?
- İman etmiş olan birey imanını ne kadar tanıyor ve tüm boyutlarıyla idrak edebilmiş bir durumda mı?
- Boyutları etkisiz hale gelmiş olan bir imanı yeniden canlandırmanın yolları nelerdir?

gibi soruların ve sorunların ele alınması gerekmektedir. Çünkü Kur’an, insanların inanç bakımından ne olduğunun tespitinden ziyade nasıl olması gerektiğine öncelik vermiştir. İmanı sadece tasdik olarak kabul görmüş düşüncesinden ziyade bireyleri, iman noktasında iç ve dış boyutlarıyla nasıl mükemmel hale getirilebilir düşüncesi ön planda olmalıdır. Bilakis inkâra sebebiyet veren psikolojik motivler hususunda da dikkatli olmak gerekmektedir. Çünkü bu motivler sadece inkâr eden kişileri etkilemekle kalmayıp inananlar üzerinde de tesirli olmaktadır. İnanan bir bireyin imanın zayıflayıp yok olması karşısında bu psikolojik motivlere karşı uyanık olması gerekmektedir.¹⁰⁰

Kişiyi imandan uzaklaştıran psikolojik etmenler, bireyi dinsel anlamda taklide de sevk edebilmektedir. Hz. Peygamber dönemine bakıldığında kişinin atalarının dininden ayrılması kabilesi tarafından dışlanmasına, düşman ilan edilmesine ve ekonomik yaptırımlar uygulanmasına sebebiyet vererek bireyin korku ve çaresizlik

⁹⁹ Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2015, s. 1354-1355.

¹⁰⁰ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur’an’da İman...*, s. 251-252-253.

hissine kapılmasına neden olmuştur. İnkârdan vazgeçip hakikati kabul edenler aileleriyle ve yakınlarıyla bağlarını kopararak maddi anlamda mağduriyetler yaşamışlardır. Hal böyle olunca inkârcılar “atalarımızın izinden ayrılamayız” diyerek korku ve çaresizlik hissiyle tercihlerini bu yönde kullanmışlardır.¹⁰¹

1.2.3. Nankörlük

Psikolojik bir rahatsızlık kabul edilen nankörlük, Kur’an’da iki grupta ele alınmıştır. Yaratıcıyı inkâr edenler ve yok sayarak bir yaşam sürenler nankör olarak tasvir edilirken diğer grupta da Allah’ın ikram ettiği nimetleri görmezden gelenler nankör olarak tanımlanmıştır. İnsanı yoktan var eden, sayısız nimetler veren yaratıcıyı inkâr etmek en büyük nankörlüktür ve Allah bu nankörleri doğru yola iletmeyeceğini Kur’an’da bildirmektedir.¹⁰²

“Eğer insana tarafımızdan bir rahmet (nimet) tattırır da sonra bunu ondan çekip alırsak, şüphesiz o ümitsiz ve nankör olurur.”¹⁰³ Bu kişiler içinde bulunduğu refah durumunu Allah’ın lütfu olarak değil, sebep sonuç ilişkisinin rastlantısal sonucu olarak görürler. Bu durum nihilizmin yansıması olarak da kabul edilir.¹⁰⁴ Ayete bakıldığında bahsi geçen tipik kişilerin imtihan neticesinde ümitsiz ve nankör bir tutum sergilediği görülmektedir. Nankörlük, inkâr edenlerin genel bir özelliğidir. Onlar hem sahip olduklarının şükrünü yerine getirmezler, olması gereken gibi görüp nankörce bir tutum sergileyip yaşam sürerler hem de bir imtihana, sıkıntıya maruz kaldıklarında ümitsizliğe düşerek karamsar bir hayatı idame ettirirler. “Şüphesiz biz onu (ömür boyu yürüyeceği) yola koyduk. O bu yolu ya şükrederek ya da nankörlük ederek kat eder”¹⁰⁵ ayetiyle Yüce Allah yarattığı insanı şükür ve nankörlük konusunda serbest bırakmıştır. Ayetler içerisinde insanlara verdiği nimetlerden bahsedip onları şükredici bir kişiliğe sahip olmaları noktasında yönlendirmiştir. Kişi yaratıcısının yönlendirdiği doğrultuda yaşadığı takdirde hem dünya hayatını hem de ahiret hayatını imar edecektir. Aksi durumda ise nankörlük olgusunda olduğu gibi kişinin yaratıcısının sevk ettiğinden ters istikamette olması en çok kendisine zarar getirecektir.

¹⁰¹ Muhsin Demirci, *Lokman Suresi ve Ahlaki Öğütler*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011, s. 151.

¹⁰² Burak İnci, “Nankörlük Psikolojisi ve Dindarlık”, *Yüksek Lisans Tezi*, Çanakkale 2021, s. 83-84.

¹⁰³ Hûd, 11/9.

¹⁰⁴ Muhammed Esed, *a.g.e.*, s. 519.

¹⁰⁵ İnsan, 76/3.

“İnsana bir zarar dokunduğu zaman Rabbine yönelerek ona yalvarır. Sonra kendi tarafından ona bir nimet verdiği zaman daha önce ona yalvardığını unuttur ve Allah’ın yolundan saptırmak için ona eşler koşar. De ki: “Küfrünle az bir süre yaşayıp geçin! Şüphesiz sen cehennemliklerdensin.”¹⁰⁶

Ayette müşriklerin psikolojik durumlarından bahsedilmektedir. Onlara bir sıkıntı, elem veya bela isabet ettiğinde tüm benlikleriyle Allah’a yönelirler. Sonra bu hal, üzerlerinden kalktıktan sonra ve refaha eriştiklerinde zor zamanlarını unutup nankörlük ederler. Bunun neticesinde Allah’a ortak koşarlar. Bu durum sadece kendileriyle kalmaz etraflarındaki insanların da sapmalarına neden olurlar. Yüce Allah’ın ayetin sonunda inkarcılar için az bir süre yaşayıp cehennem halkı olduklarını söylemesi onların korkutulması içindir. Bu korkutmanın amacı da onları sergiledikleri nankörlük davranışına karşı düşündürüp imana yönelmelerini sağlamaktır. Ayetlerde müşrikler için kullanılan küfür kelimesi; Allah’ı inkâr eden, onu yok sayan manada değil O’na ortaklar koşarak, verdiği sayısız nimetlere nankörlük eden anlamındadır. Sıkıntılı zamanlarda Allah’ı anıp feraha ulaştınca onu unutmak sadece o zamanki müşriklere ait bir durum değildir. Hayatın her zamanında toplumun büyük çoğunluğunun bu davranışı sergiledikleri görülmüştür. Hem darlık hem de bolluk zamanında yaratıcısını unutmayan müminler ise bu durumdan müstesna tutulmuştur.¹⁰⁷

1.2.4. Ümitsizlik

Kur’an birçok ayetinde inkâr edenlerin halet-i ruhiyesinden bahseder. İnkâr edenlerin ağırlıklı olarak taşıdığı duygulardan birisi de ümitsizlik halidir. *“Ey oğullarım! Gidin Yusuf’u ve kardeşini araştırın. Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kafirler topluluğundan başkası Allah’ın rahmetinden ümit kesmez”¹⁰⁸* ayetinde görüldüğü üzere ümitsizlik hali inkarcılığa has bir durum olarak kabul edilir. Bu ayetten görüldüğü üzere Yakup peygamber oğlu Yusuf’un öldüğüne inanmamıştır. Kendisi sabretmekle birlikte oğluna kavuşacağı umudunu diri tutmuştur. İçinde beslediği umuda karşılık oğullarına Yusuf’u sorup-soruşturma tavsiyesinde

¹⁰⁶ Zümer, 39/8.

¹⁰⁷ Süleyman Ateş, *Kur’an-ı Kerim Tefsiri*, İstanbul 2013, Cilt III, s. 47.

¹⁰⁸ Yûsuf, 12/87.

bulunmuştur. Hz. Yakup yapılacak bu araştırmanın baştan savma, umutsuzluk içinde değil, bunalmış kalplere ferahlık veren Allah'ın desteğinden ümit kesmeden, istekle yapılmasını istemiştir. "Arasak da Yusuf'u bulamayız" düşüncesinde olmalarına mâni olarak oğullarından ümitlerini diri tutmalarını istemiştir.¹⁰⁹ Ayette lütuf kelimesi "ravh" sözcüğü ile ifade edilmiştir. Bu sözcük, Yüce Allah'ın merhametinin esenliği ile en karanlık sıkıntı ve üzüntülerden dahi kurtulup dinlenebilmeyi ifade etmektedir. Allah'a gönülden samimi olarak inanmış kişiler en sıkıntılı zamanlarında dahi Allah'ın rahmetinden ümit kesmezler. Rableriyle kurdukları bağdan dolayı iç huzur içerisinde hayatlarını idame ettirirler. *Oğulları, "Allah'a yemin ederiz ki, sen hâlâ Yusuf'u anıp duruyorsun. Sonunda üzüntüden eriyip gideceksin veya helâk olacaksın" dediler.*¹¹⁰ Aradan seneler geçmesiyle artık Yusuf'tan ümidin kesilmesini gerektiren olgu, dönmesini beklemekten ziyade onun hayatta olmasından bile ümit kestirecek bir zamanın geçmesi... diğer tarafta da ümidini hiç kaybetmeyen Yakup Peygamberin kendi oğulları tarafından kınanması... tüm bunlara rağmen ümidini hiç kaybetmeyen Hz. Yakup evlatlarının tüm güç ve olanaklarını kullanarak bıkmadan, yorulmadan ve ümitsizliğe düşmeden Yusuf'u aramalarını istemektedir.¹¹¹

Ümitsizlik halini inkarcılara has kılan diğer bir örneklem ise Hz. İbrahim ile melekler arasındaki konuşmadan aktarılan ayetlerdir. *"Hani misafirler İbrahim'in yanına girmiş ve "Selam" demişlerdi. O da "Gerçekten biz sizden korkuyoruz" demişti. Onlar "Korkma biz sana bilgin bir oğul müjdeliyoruz" dediler. İbrahim "Bana yaşlılık gelip çatmışken beni mi müjdeliyorsunuz? Bana neyi müjdeliyorsunuz?" dedi. "Biz sana gerçeği müjdeledik. Sakın ümitsizlerden olma" dediler. Dedi ki: "Rabbinin rahmetinden kim ümit keser?"*¹¹²

Buradaki diyalogdan da anlaşıldığı üzere insanın hiç beklemediği, ummadığı bir durumda olsa yüce yaratıcı kulunun kendisinden ümit kesmesini menediyor. Kulunun; kendisiyle olan bağını koparıp umudunu kesmesini inançsızlıkla, umutlu olmasını da imanla bağdaştırmaktadır. Hz. Yakup ve Hz. İbrahim'in ağzından da

¹⁰⁹ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1991, Cilt IV, s. 412, Elmalılı M. Hamdi Yazır, "a.g.e.", Cilt V, s. 85.

¹¹⁰ Yûsuf, 12/85.

¹¹¹ Seyyid Kutub, *Fî Zilal-il Kur'an*, İstanbul 1991, Cilt: VI, s. 310-311.

¹¹² Hicr 15/52-56.

anlatılan bu ümitsizlik durumunu kabullenen inkârcılar, “kendine yeterlilik psikolojisi” ile hayatlarını idame ettirirler. Yaratıcıya olan ihtiyaçlarını noksanlık olarak görürler. Çünkü onlar yaratıcının kendi ihtiyaç ve arzularına cevap vereceğine karşı çıkar yahut yok sayarak görmezden gelirler. Bilakis iman sahibi olan kişi ise ümitli olmasından dolayı her şeyi Allah’tan umar. Kendisinin aciz ve yetersiz olduğunu kabul eder. İnkârlarının neticesindeki ümitsizlik hali sadece dünyaya yönelik olmayıp ahirete karşı da ümitsizdirler. Bu ümitsizlik onları ilahi kanıtlardan mahrum olmalarına sebebiyet vererek iman etmelerine engel olmuştur. *“Allah’ın ayetlerini ve ona kavuşmayı inkâr edenler var ya; işte onlar benim rahmetimden ümit kesmişlerdir. İşte onlar için elem dolu bir azap vardır.”*¹¹³ Ayetten çıkarımla kişinin öldükten sonra dirileceğine inanmaması, ölümü hiçlik ve tamamen son buluş olarak kabul etmesi ümitsizliğe hapsolmasına sebebiyet verir. Ahiret ile ilgili umudu kalmaz. Erikson’a göre gençliğinde istek ve arzularının peşinde yaşayan insan yaşlandığında ölümün de yaklaştığını fark etmesiyle kendisinin hazırlıksız olduğunu düşünür ve bu düşünce onu ümitsizliğe sevk eder.¹¹⁴

1.2.5. Şımarıklık

Şımarıklık kavramının karşılığı olarak Kur’an’da “betar”, “mütref”, “eşir”, “merah” ve “ferah” kelimeleri kullanılmıştır. “Ferah” kelimesi her ne kadar inanların mutluluğunu anlatan bir kelime olarak da kullanılsa geride kalan kelimeler genel olarak inkâr eden kişilerin şımarıklıklarının anlatıldığı kavramlar olmuştur.¹¹⁵ Dünya hayatında Allah’ın ikram ettiği nimetlere sahip olunması inanan bir kişiyi şükre sevk ederken inkâr eden kişiyi şımarıklığa götürür. Çünkü inkârcı kişi bu nimetlerin Allah’tan değil de sadece kendi kazanımlarıyla elde ettiği düşüncesindedir. Bu düşüncesi onu insanlar üzerinde egemenlik kurma, kibirlenme, istediğini yapma gibi eylemlere yöneltir. Yüce yaratıcının insana verdiği nimetler, kendisini şımarıklığa sürüklemekten şükür içerisinde olması beklenirken imtihan zamanında da isyana başvurmaksızın dengeyi kurması beklenmektedir.

¹¹³ Ankebût, 29/23.

¹¹⁴ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur’an’da İman ve...*, s. 395-396-405.

¹¹⁵ Abdurrahman Kasapoğlu, *“a.g.e.”*, s. 549-550

Kur'an birçok ayetinde şımarık olan bireylerin öne çıkan özelliklerinden bahsetmektedir. Kur'an-ı Kerim'e bakıldığında şımarıklık;

- Hûd suresinde, zulmedenlerin ve refahın peşinde koşan günahkâr kimselerin özelliği,¹¹⁶
- Mü'min suresinde, Allah'ın ayetleri hususunda tartışma, Kur'an'ı ve peygamberleri yalanlama, küstahça böbürlenme, kendini beğenme, haksız yere azıp şımarma¹¹⁷
- Enfâl suresinde, insanlara gösteriş yapmak, Allah'ın yolundan alıkoyma¹¹⁸
- En'âm suresinde, verilen nimetler karşısında şımarıklık göstermek¹¹⁹
- Şu'arâ suresinde, ölçüsüz davranma, yeryüzünde bozgunculuk yapma, insanların iyiliğine çalışmama¹²⁰
- Vâkı'a suresinde, büyük günahta yani şirkte ısrar etme, dünya zevklerine aşırı düşkünlük¹²¹

gibi öne çıkan özelliklerle tasvir edilmiştir.

Kur'an'ın öne çıkardığı şımarıklık özellikleri somut olarak Karun'da tezahür etmiştir. Olumsuz bir karaktere sahip olan Karun, şımarıklık özelliğiyle ön plana çıkmaktadır. Zengin, sınır tanımayan, haddini aşan, her istediğini yapma bilincinde olma, sahip olduklarıyla övünme ve büyükleme özellikleriyle kendisini şımarıklığa sürüklemiştir.¹²² *Karun Musa'nın kavmindendi. O, gücüne dayanarak onlara haksızlık etmekteydi. Biz ona öyle hazineler vermiştik ki sadece anahtarlarını güçlü kuvvetli bir ekip bile zor taşırdı. Halkı ona şöyle demişti: "Sakın şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmez."* Karun: *"Bunlar bana bendeki bilgi ve beceriden dolayı verilmiştir"* dedi.¹²³ Ayetten çıkarımla infaka, paylaşmaya mâni olan sebeplerden birisi şımarıklıktır. Karun'u şımarıklığa sürükleyen başlıca sebep ise kendisine verilen nimetlerin

¹¹⁶ Hûd, 11/116.

¹¹⁷ Mü'min, 40/69-76.

¹¹⁸ Enfâl, 8/47.

¹¹⁹ En'âm, 6/44.

¹²⁰ Şu'arâ, 26/151-152.

¹²¹ Vâkı'a, 56/45-46.

¹²² İsa Nas, "Kur'an-ı Kerim'de Şımarıklık ve Şımarık Bir Kişilik Örneği Olarak Karun", *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2007, s. 95.

¹²³ Kasas, 28/76-78.

kaynağını unutmuş olmasıdır. Nimetlerin asıl kaynağını unutan ve bu nimetleri kendi gücü ile elde ettiğini sanan insan paylaşmak, yardımlaşmak gibi hasletlerden de uzaktır. Yüce Allah onların bu durumunu şımarıklık olarak tanımlamıştır.

1.2.6. Acelecilik

Acele ile davranma güdüsünün her insanda olumlu ve olumsuz yönüyle mevcut olduğunu Kur'an izah etmiştir. İnkârcılar aceleci davranırken kendilerinde mevcut olan bu eğilimlerini ortaya çıkarmaktadırlar. İncelendiğinde aceleciliğin temelinde “bilgisizlik” yatmaktadır. Düşünmeden hareket edilmesiyle arzu edilen şeyin sonunda fayda mı zarar mı olduğunu hesaplamadan hemen gerçekleşmesini isterler. “*Senden azabın çabucak gelmesini istiyorlar. (Hikmet gereği) belirlenmiş bir süre olmasaydı, azap onlara mutlaka gelirdi. Onlar farkında değillerken kendilerine ansızın elbette gelecektir.*”¹²⁴ İnkârcılar aceleci olduklarından dolayı kendilerine hayrın gelmesini hemen istedikleri gibi helak edici azabın gelmesini de hemen isterler. Aslında onlar hemen gelmesini istedikleri azabın gerçekleşeceğine de inanmamaktadırlar. Onların bu tutumlarının amacı; peygamberi alaya almak, zor durumda kalmalarını sağlamak ve kendilerinin haklılığını göstermektir. İnkârcıların bu tutumları karşısında Allah Kur'an'da peygamberini rahatlatacak beyanlarda bulunmuştur ve inkârcıların bu kadar ileri gitmelerine rağmen onları bu davranışlarından alıkoymak için Kur'an'da bazı yöntemler önermiştir. İstedikleri azabı onlara hemen göndermeyip doğru yolu bulmaları için mühlet vermiştir. Bu şekilde davranan önceki inkârcı toplulukların akıbetini anlatan misallerden ayetlerinde bahsetmiştir. Nitekim acelecilik hususunda ısrarcı olan inkârcıların bu tutumları onları inanma hususunda sapmalarına neden olmuştur.¹²⁵

Yapısında acelecilik olan insan; yüce yaratıcının kendisine verdiği mühleti azabın hiç gelmeyeceği düşüncesiyle değerlendirebilir. Atalarının dinini sorgulamadan kabul etmesinin, kısa ve geçici olan dünya yaşamını ahirete tercih etmesinin, azabın acele gelmesini talep etmesinin ve Allah'tan başka yardımcılara müracaat etmesinin temelinde psikolojik olarak acelecilik tutumu yatmaktadır.¹²⁶ Beklediği veya

¹²⁴ Ankebût, 29/53

¹²⁵ Abdurrahman Kasapoğlu, Kur'an'da İman ve..., s. 534-535.

¹²⁶ İsmail Kılıç, “Kur'an'da Şirk ve Acele Azap Talebi”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi, Cilt: V, Sayı: 2, İstanbul 2019*, s. 310.

arzuladığı isteklerinin bir an önce gerçekleşmesini isteyen insan, durum geciktiğinde veya gerçekleşmediğinde sahip olduğu ruh hali kendisini inkâra doğru sevk edebilmektedir. Günümüzdeki tezahürlerine bakıldığında “dua ediyorum ama kabul edilmiyor” vb. gibi düşüncelerde olan bir grup insan isteklerinin hemen olmaması neticesinde inkara doğru meyledebilmektedir. Doğasında acelecilik tutumu bulunan insanın bu eğilimini hayırda kullanmasının tavsiye edilmesi Kur’an’ın öğretilerindendir.

Parça parça indirilen Kur’an’ın ayetleri insan psikolojisiyle uyum içerisindedir. Emirler ve yasaklar bir anda değil tedricen nazil olmuştur. Kur’an’da içki yasağına bakıldığında acele etmeden insan psikolojisinin öncelendiği görülmektedir. “*Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: “Onlarda hem büyük günah hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür.”*¹²⁷ İçkiyle alakalı inen bu ilk ayette açıkça bir yasaklama yoktur. Bir ima vardır. “*Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, bir de -yolcu olmanız durumu müstesna- cünüp iken yıkanıncaya kadar namaza yaklaşmayın*”¹²⁸ Bu ikinci ayetle birlikte sınırlı bir yasaklama getirilmiştir. “*Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.*”¹²⁹ Üçüncü ayette ise içki kesin olarak haram kılınmıştır. Kur’an’ın muhatap aldığı insana yasak koyduğu şeyi bu şekilde tedricen yapması insan psikolojisini göz önüne aldığını gösterir.¹³⁰ Yüce Allah, emir ve yasaklarını yarattığı insanın psikolojisini göz önüne alarak peygamberlerine bildirmiştir. Onun uyguladığı bu yöntem neticesinde bilhassa Kur’an’ın ilk muhatabı olan toplumda taşıdıkları cahiliye hasletlerinin çok daha kolay terk edilmesine, emir ve yasaklara daha kolay riayet edilmesine vesile olmuştur.

Yüce Allah, ilim öğrenmede de acele etmenin psikolojik olarak doğru olmadığına ayetlerde dikkat çekmektedir. “*Gerçek hükümdar olan Allah yücedir. Sana vahyedilmesi tamamlanmadan önce Kur’an’ı okumakta acele etme. “Rabbim! İlmimi*

¹²⁷ Bakara, 2/219.

¹²⁸ Nisâ, 4/43.

¹²⁹ Mâide, 5/90.

¹³⁰ Ali Murat Daryal, “Vahyin Takip Ettiği Psikolojik Süreç”, *Kur’an ve Tefsir Araştırmaları-1 Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi*, İstanbul 2000, s. 251.

arttır” de.”¹³¹ İlim öğrenmede konsantrasyonun sağlanması için ayette acelece davranmak tenkit edilmiştir. Çünkü öğrenmede acele davranmak, kişinin verimli bir şekilde ilim öğrenmesinin önüne set çeker ve kişi tüm benliğiyle ilim öğrenmesine mâni olur. Bundan dolayı Kur’an’da, bireyin öğrendiklerinin zihnine verimli bir şekilde yerleşmesi için tahsilin tedricilik ilkesine dayanması gerektiğine önem verilmiştir.¹³²

1.2.7. Kibir

Kibir sözlükte “büyüklük” kavramının karşılığı olup alçakgönüllülüğün zıddıdır. Kur’an’da; muhtâl, fahûr, fehâr ve tefahûr, cebbar ve tuğyan gibi kavramlarda kibrin farklı kullanımlardaki durumudur.¹³³ Büyüklük duygusu yönelim olarak her insanda mevcuttur. Hatta bazı kişiler bu duyguyu hastalık derecesine varıracak kadar ileri boyutlara taşır. Kendisini etrafındaki insanlardan daha üstün gören kişi daha mutlu olacağına inansa da bu duygu kendisini hem mutsuzluğa hem de yalnızlığa sürükler. Verilerde de bu tür kişilerin depresyona girme ihtimallerinin daha yüksek olduğu görülmüştür.¹³⁴

Kibirli olan kişilerin önceliği kendi egolarını tatmin etmektir. Empatiden yoksun olan bu kişiler başkalarının hissine, düşüncesine önem vermezler ve daima kendi benliklerini ön planda tutmak isterler. Kibirli olan bireylerin davranışlarının temelinde benlik zayıflığı ve ümitlerinin de çok az olduğu saptanmıştır. Bunun neticesinde psikolojik bütünlüklerini muhafaza edebilmek için kibire başvurdukları görülmektedir. Her bireyin sahip olduğu ‘ideal ben’ diye adlandırılan, olmayı arzuladığı benliği ve bir de şu an kendisinde mevcut olan benliği vardır. Bu iki benlik arasındaki fark kişinin psikolojik ihtiyaçlarını gösterir. Sağlıklı birey bu ihtiyaçları doğrultusunda harekete geçer ve gelişim gösterir. Ama kibirli olan bireyler ideal benlik ile mevcut benliğin kendilerinde aynı olduğunu düşünerek psikolojik ihtiyaçlarının farkına varmaz ve gelişim göstermezler. Kendilerine göre en üst benliğe sahiptirler.¹³⁵

¹³¹ Ta-Hâ, 20/114.

¹³² Hayati Aydın, “a.g.e.”, s. 120.

¹³³ Mustafa Çağrı, “Kibir”, *DİA*, Cilt 25, s. 561-562.

¹³⁴ Nevzat Tarhan, *Güzel İnsan...*, s. 143.

¹³⁵ Nevzat Tarhan, *Duyguların...*, s. 157-158-159-160.

Psikolojik bir rahatsızlık kabul edilen kibir, kişinin doğru düşünme yetisinin önüne de geçerek onu yanlış davranışlara sevk eder. Bu yanlış davranışlar; hakkı yalanlama, inkâr etme, böbürlenme, kendini yaratıcıya ibadetten alıkoyma gibi durumlarla neticelenir. Nemrut, Firavun, Karun gibi kişiler Kur'an'ın bahsettiği kibirli insan tipleridir. Ebu Cehil, Ebu Leheb, Velid b. Muğire gibi kimseler Hz. Peygambere karşı çıkan kibirlilerin bazılarıdır. Bu tip insanlar diğer kullar gibi muamele görmeyi kabullenemedikleri için davete karşı çıkarlar. *“Bu Kur'an, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya!” dediler.*¹³⁶ Ayetinden de anlaşıldığı üzere Mekkeli müşriklerin de inkârlarının temelinde kibir olduğu görülmektedir.¹³⁷ Kur'an'a göre yüce yaratıcının emirlerine karşı gelerek kibirlenenlerin ilki İblis'tir. Allah'ın Hz. Adem'e secde emrine karşı gelerek tasladığı büyüklük ve gösterdiği kibri onu hüsrana sürüklemiştir. *Hani meleklerle, “Âdem için saygı ile eğilin” demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kafirlerden olmuştu*¹³⁸ ayetiyle de Kur'an bu olayı bize haber vermektedir. Nesiller boyunca inkârda ısrar eden ve şeytanın yolunu takip eden insanların da ortak özelliği kibirlenme tavrının var olduğu belirlenmiştir.¹³⁹

*“İçlerinden, (Kur'an okurken) seni dinleyenler de var. Onu anlamamaları için kalpleri üzerine perdeler (gereriz), kulaklarına ağırlık koyarız. Her türlü mucizeyi görseler de onlara inanmazlar. Hatta tartışmak üzere sana geldiklerinde inkâr edenler, “Bu (Kur'an) evvelkilerin masallarından başka bir şey değil” derler.”*¹⁴⁰

Ayette bahsi geçen perde ve ağırlık kavramı psikolojik olarak tasvir edilmektedir. Kafirlerin sergilemekte ısrar ettikleri kibir ve inatları onların anlama kabiliyetlerinin kapanmasına neden olmuştur ve böyle kişilere Kur'an tesir etmez. İnkârda ısrarcı olduklarından dolayı da iman etmezler. İnkârcıların anlayışlarının kapanması psikolojik bir olaydır. Kibirleri, cahillikleri, ön yargıları bu psikolojik olayı ortaya çıkarmıştır. İnanmak ya da inkâr etmek kişinin dilediği gibi tercih ettiği eylemdir. Her eylem Allah'ın yasalarıyla meydana gelir. Kafirlerin eylemleri

¹³⁶ Zuhurf, 43/31.

¹³⁷ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur'an'da İman...”, s. 190-191.

¹³⁸ Bakara, 2/34.

¹³⁹ Muhsin Demirci, *Kur'an'ın Ana Konuları*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016, s. 137-138.

¹⁴⁰ En'âm, 6/25.

neticesinde sebeplerin ruhlarına tesir etmesi psişik yasalardandır. Sergiledikleri ve ısrar ettikleri olumsuz davranışları, Allah'ın yasaları gereği inkâr sonucunu vermektedir ve bu sonuçtan kendileri sorumludur. Çünkü sebepleri açığa çıkartanlar kendileridir.¹⁴¹ *Bu, onların önce iman edip sonra inkâr etmeleri, bu yüzden de kalplerine mühür vurulması sebebiyledir. Artık onlar anlamazlar.*¹⁴² Burada da kalplere vurulan mühürden bahsedilmektedir. Psikolojik yasalar gereği onların küfrü ve kibri kalplerine mühür vurulmasına sebep olmuştur. İnkâr ettikçe kalbi katılaştan insan kibrinden dolayı hiçbir şeye inanmaz ve vurdumduymaz olur. Kendi nefis ve arzularıyla baş başa kalır ve sergiledikleri davranışlar neticesinde kalplerine mühür vurulur. Mührün vurulmasına sebep olan Allah değil kendi davranışlarıdır.¹⁴³

1.2.8. Heva

“Heva nefساني arzu ve eğilimleri ifade eden bir ahlak ve tasavvuf terimidir.”¹⁴⁴ Kur'an'da on ayette bahsi geçen heva kavramı fıtratta mevcut olan nefsi eğilimlerden biri olarak kabul edilir. Fıtratta mevcut olanların olumlu ya da olumsuz yöne eğilimini sağlamak insanın kendi elindedir. Kur'an, peygamberleri ve insanları yoldan saptırıcı özelliği olan kendi hevalarına ve inkarcıların hevalarına uymamaları noktasında uyarmaktadır. Heva ve heveslerine uyanları da sapkın ve şaşkın olarak nitelendirmektedir.¹⁴⁵

Kur'an hevayı, inkara sürükleyici en yakın psikolojik motiv olarak kabul etmektedir. Nitekim bu duygu kişiyi doğru yoldan saptırdığı gibi kendisini ilah görme noktasına da sürükleyebilir. “*Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar için hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır.*”¹⁴⁶ Ayette de görüldüğü üzere yoldan saptırılma sebebi olarak heva ve hevese uyma olarak belirtilmiştir. Kişi yüce yaratıcının insanlığa gönderdiği yol gösterici kılavuza değil de hevasına tabi olursa kendisini dalalet içinde bulur ve Allah'tan başka kimse onu doğru yola iletmez.¹⁴⁷

¹⁴¹ Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim...*, Cilt III, s. 547-548.

¹⁴² Münâfikûn, 63/3.

¹⁴³ Ateş, “a.g.e.”, Cilt III, s.377.

¹⁴⁴ Mustafa Çağrı, “Hevâ”, *DİA*, Cilt 17, s. 274-276.

¹⁴⁵ Tâ-ha, 20/14.

¹⁴⁶ Sâd, 38/26.

¹⁴⁷ Mustafa Cora, “Kur'an'a Göre Heva”, *Doktora Tezi*, Ankara 2007, s. 72.

Yüce Allah insana muhafaza edip geliştirmesi için içgüdüler vermiştir. İnsan dışındaki canlılar içgüdülerinin kontrolündeysen insan yaratıcının kendisine verdiği akılla bu güdüleri yönetebilir. Hatta Allah, yönetme sürecinin daha da kolay olması için insanlara, peygamberler ve kitaplar göndermiştir. Tüm bunlardan yüz çevirip hevasına göre hareket eden insan dalaletle sürüklenir. Kur'an bu grup insanları “*heva ve hevesini tanrı edinen*”¹⁴⁸ olarak tanımlar ve hevayı cahiliye döneminin özelliği olarak görür. Dikkat edilmeli ki heva, zaman zaman inanan kişiyi etkilese de bu his hayatının her anında bulunmaz. Çünkü mümin, bu durumdan pişmanlık duyup tövbe eder ve yaşamını hevasına göre idame ettirmez.¹⁴⁹

Hevasını her şeyin önünde tutan insan günahlara çok daha kolay dalabilir. Çünkü o hayatını, yaratıcının istediği şekilde değil kendi arzularına göre yaşamaktadır. “Ben merkezci” bir yaşam sürer, zina, içki, kumar, hak yemek vb. günahlara batır ve nefsinin istediği bu yaşam sonucunda inkâr bataklığına çok daha kolay düşer. Çünkü hevasına tabi olan insanlar yaptıkları fiillerin de günah olduğuna da inanmaz ve tövbe etmezler.

“*Kendi nefsinin arzusunu kendisine ilâh edineni gördün mü? Ona sen mi vekil olacaksın?*”¹⁵⁰ Burada bahsi geçen “heva” kavramı da kendi istek ve arzusuna göre hareket edip sadece canının istediğini tanrı edinen manasındadır. Bu kişiler delil, hak, hukuk tanımayıp kendi zevklerine göre hareket ederler ve kendilerinde bencillik duygusu çok baskındır. Dini de hevalarından ibaret var sayarak gönülleri neyi arzularlarsa ona taparlar. Hakikati aramaz ve düşünmek istemezler. Arzuları, zevkleri kendilerini felakete götüreceklarını bilseler dahi hakikati hevalarına kurban ederler. Çünkü onlar isteklerine, zevklerine ve arzularına kıymet ve kutsallık atfetmiş bireylerdir.¹⁵¹

Kur'an'daki heva kavramının neticelerini gruplandırdığımızda şu sonuçlar karşımıza çıkmaktadır:

¹⁴⁸ Câsiye, 45/23.

¹⁴⁹ Kadir Polater, “Kur'an-ı Kerim'e Göre Heva Kavramı ve Dalalettteki Rolü”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 0, Sayı: 20*, s. 295.

¹⁵⁰ Furkân, 25/43.

¹⁵¹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, “a.g.e”., s. 70.

- Kişinin kendi arzusuna, hevasına tabi olması hakkın ve adaletin gerçekleşmesine mâni olur:

Ona dedik ki: Ey Davud! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar için hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır.”¹⁵²

- Heva duygusu bireyin merkezine dünya hayatını koyarak hakikatin bilinmesini istemez:

“Andolsun biz İsrailoğulları'ndan kesin söz almış ve onlara peygamberler göndermiştik. Ne zaman bir peygamber onlara nefislerinin hoşlanmadığı bir şey getirdiyse, bir kısmına yalancı dediler, bir kısmını da öldürdüler.”¹⁵³

- Hevalarına uyan toplumlar öncekilerin sapkın davranışlarını taklit ederek dalalete sürüklenirler:

“De ki: “Ey Kitap ehli! Hakkın dışına çıkarak dininizde aşırı gitmeyin. Daha önce sapmış, birçoklarını da saptırmış ve dümdüz yoldan da şaşmış bir milletin arzu ve keyiflerine uymayın.”¹⁵⁴

- Hakkın hevaya tabi olması göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin düzeninin bozulmasına sebebiyet verir:

“Eğer hak onların keyfî arzularına uysaydı muhakkak ki gökler, yer ve bunlarda bulunanların düzeni bozulurdu. Hayır! Biz onlara şan ve şereflerini getirdik, fakat onlar kendi şereflerine sırt çevirmektedirler.”¹⁵⁵

- Heva, Allah'ın helal kıldıklarını haram saymaya sevk eder:

“Allah, yemek zorunda kaldıklarınız dışında size neleri haram kıldığını tek tek açıklamışken, üzerine adının anıldığı hayvanları yememenizin sebebi nedir?”

¹⁵² Sâd 33/26.

¹⁵³ Mâide 5/70.

¹⁵⁴ Mâide 5/77.

¹⁵⁵ Mü'minûn 23/71.

Gerçekten birçokları nefislerinin arzularına uyarak bilmeden (halkı) saptırıyorlar. Şüphesiz senin Rabbin, haddi aşanları çok iyi bilir.”¹⁵⁶

1.2.9. İnkâr Psikolojisinin Kişiye Olumsuz Etkileri

İnkâr eden ve bu hususta ısrarcı olan insan zararı en çok kendisine vermektedir. Dünya hayatında inanmayı ve yaratıcının buyruklarına tabi olmayı kölelik gibi atfeden inkârcı kişi heva ve hevesine göre yaşadığı dünyada psikolojik, sosyolojik birçok olumsuzluklarla karşılaşabilmektedir. Bu olumsuzluklar sadece dünya hayatında değil ahiret yaşamında da olacağını Kur'an bizlere bildirmektedir. Kur'an'da geçen ayetlerle bu mevzuyu ele alacağız.

İnkâr eden kişi sahip olduğu ruhi bunalımın ve sıkıntının farkındadır ama kendisini tüm bunlardan kurtaracak olan imanı kabul etmek istemez. Dolayısıyla bu huzursuzluktan hiç kurtulamaz. Kalbi dardardır. Kur'an bu durumu “harec” kavramıyla tanımlamaktadır. Müfessirler bu kavramı inkâr edenin kalbine imanın girmesindeki zorluk olarak açıklarlar. Nitekim inkârcının kalbi ferahlık ve huzurdan uzak; belirsizliğin, bunalımın, huzursuzluğun hâkim olduğu yer olarak izah edilir.¹⁵⁷

*Kim, Rahman'ın zikrini görmezlikten gelirse, biz onun başına bir şeytan sararız. Artık o, onun ayrılmaz dostudur. Şüphesiz bu şeytanlar onları doğru yoldan saptırırlar. Onlar ise doğru yolda olduklarını sanırlar.*¹⁵⁸ İnsanın iç dünyasında iyilik ve kötülük olarak nitelenen ikilik mevcuttur. Fıtratta bulunan inanma güdüsü iyi tarafı temsil eder. Eğitimle beraber kişinin bu yönünü beslemesi sağlam bir inanç yapısına sahip olmasına vesile olur. Bilakis ilahi emirlere kulak tıkadığında ise kötü yanını beslemiş olup iç dünyasında başdanışmanı şeytan olacaktır. Şeytan da vazifesi gereği bu insanı kötülüklere sevk edip kişiyi arzularının esiri yapacaktır.¹⁵⁹ Şeytanın insana musallat edilmesi, inkârda ısrar eden ve görmezden gelenlere dünyada verilen bir cezadır. İnkârda ısrarlarından dolayı kalpleri mühürlenmiş olan kafirlerin iç dünyaları karanlıktır. Ayette bahsi geçen durumla birlikte çürümeye yüz tutmuş iç dünyalarında şeytan onların dostları olmuştur. Şeytanın yönlendirmesiyle hareket eden insan, yanlış

¹⁵⁶ En'âm 6/119.

¹⁵⁷ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur'an'a Göre İnkâr ve Bunalım”, *İ.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: I, Sayı: I*, 2010, s. 224.

¹⁵⁸ Zuhurf, 43/36-37.

¹⁵⁹ Karaman 'vd.', *Kur'an Yolu*, Ankara 2012, Cilt: II, s. 776.

bir yolda olduğunun bile farkına varmaz. Sahip olduğu psikolojisi ve ruh hali yaptıklarını doğru olarak benimsetir. Bunun neticesinde inanan insanların davranışları kendilerine yanlış gelmeye başlar ve onları eleştirirler. Müminlerin tutumlarını kabul edilemez bulurlar ve tahammül edemezler. Bu tahammülsüzlükleri onları “öfke” duygusuna sürükler. *“İşte siz öyle kimselersiniz ki, onları seversiniz; onlar ise, bütün kitaplara iman ettiğiniz halde, sizi sevmezler. Onlar sizinle karşılaştıkları zaman “inandık” derler. Ama kendi başlarına kaldıklarında, size karşı kinlerinden dolayı parmaklarını ısıırırlar. De ki: “Öfkenizden ölün!” Şüphesiz Allah, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) bilir”.*¹⁶⁰ Ayetinde de müşahede edildiği üzere inkârcıların iç dünyalarındaki yıkım ve bunalım kendilerini inanlara karşı öfkeye sürüklemiştir. Dünyadayken şeytanın oyuncağı olan ve onun yönlendirmesiyle hareket eden, istediği hayatı yaşayan inkârcı kişi, ahiret hayatında doğrularla yüzleşecektir. Bu yüzleşmenin kendisinde derin bir “pişmanlık” hissi uyandıracığını Kur’an bize ayetlerle bildirmektedir. *“Şüphesiz biz sizi, kişinin önceden elleriyle yaptıklarına bakacağı ve inkârcının, “Keşke toprak olaydım!” diyeceği günde gerçekleşecek olan yakın bir azaba karşı uyardık.”*¹⁶¹ Ayetinden çıkarımla inkârcı kişilerin sahip olduğu olumsuz psikolojik hisler ahirette daha şiddetli haliyle devam edecektir ve bu hal sonu gelmeden, hiç bitmeden devam edeceğini ayetlerden görmekteyiz. *“Mutsuz olanlara gelince; cehennemdedirler. Onların orada şiddetli bir soluyuşları vardır. Onlar, gökler ve yerler durdukça orada ebedî olarak kalacaklardır. Ancak Rabbinin dilemesi başka. Şüphesiz Rabbin istediğini yapandır.”*¹⁶² Müfessirler buradaki mutlu ve mutsuz tabirini iman ve amele göre yorumlamışlardır. İnkârda ısrar edenler mutsuz olarak bahsedilen gruptadırlar. Rabbinin dilemesi hariç” kısmını ise müfessirler şu şekilde yorumlamışlardır:

a) Allah’ın takdiriyle ebediliğin son bulacağı

b) İsteddiği kimseleri oradan kurtaracağı (müşrik ve inkârcılar bu gruba dahil değildir. Çünkü Allah Kur’an’da onların cehennemde ebedi kalacaklarını beyan etmiştir.)

¹⁶⁰ Âl-i İmrân, 3/119.

¹⁶¹ Nebe, 78/40.

¹⁶² Hûd, 11/106-107.

c)Mümin kimseleri kapsamaktadır ki onlar belli bir vakit kaldıktan sonra cennete sevk edilecektir.¹⁶³

İnkârın kişiye olumsuz etkilerinden biri de yaratıcı tarafından “lanetlenmeye” muhatap olmalarıdır. Dikkat edilmesi gereken husus, lanete muhatap olan kişinin inkârda ısrar etmesidir. Allah tarafından birçok açık delil gördükleri halde hem peygamberlere hem de yaratıcının buyruklarına karşı inkârda ısrarcı bir tutum sergilemişlerdir. “*Kalplerimiz muhafazalıdır*” dediler. *Öyle değil. İnkârları sebebiyle Allah onları lânetlemiştir. Bu yüzden pek az iman ederler.*”¹⁶⁴ Hayatta olan her insan için iman etme, doğru yolu bulma imkânı vardır. Allah gönderdiği elçiler ve kitaplarla bu süreci daha da kolaylaştırmıştır. Ama tüm bunları görmezden gelerek inkarlarından dolayı ısrarcı ve inatçı bir tutum sergileyen kafirler Allah’ın lanetine muhatap olmuşlardır.¹⁶⁵ Onların bu ısrarcı tutumları kalplerinin de mühürlenmesine neden olmuştur. Nitekim Allah Kur’an’da, “*Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da uyarman da onlar için birdir, inanmazlar. Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır.*”¹⁶⁶ ayetiyle de beyan ettiği üzere ısrarcı tutumlarından dolayı onlara uyarmanın fayda vermeyeceğini söylemektedir. Çünkü onlar uyarıyı ve uyarıcıyı dikkate almamaktadırlar ve bunun neticesinde Allah onların kalplerinin mühürlendiğini beyan etmektedir.

¹⁶³ Karaman ‘vd.’, ” a.g.e”., Cilt: III, s. 199-200.

¹⁶⁴ Bakara, 2/88.

¹⁶⁵ Lokman Daştan, “Kur’an’da Lanet Kavramı ve Lanetin Sebepleri”, *Yüksek Lisans Tezi*, Erzurum 2019, s. 26-27.

¹⁶⁶ Bakara, 2/7.

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL MOTİVLER

2.1. İLETİŞİM PSİKOLOJİSİ

*“Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık.”*¹⁶⁷ İnsanlar kavim, millet, siyasi, kültürel ve coğrafi olarak birbirlerinden ayrılırlar. Bu ayrılmayla birlikte kimlik sahibi olurlar. İletişimdeki tanıma ve tanışmayı bu kimlikle yaparlar. Yüce Allah insanları farklı boylara ve gruplara ayırarak iletişim sayesinde birbirlerini tanımalarını sağlamıştır. Kur’an, her biri birbirinden farklı olan insanın kimlik edinmesini ve bu kimlikle tanınma ve tanışma faaliyetini onaylamış ama bu farklılığını üstünlük ve övünç meselesi olarak kullanılmasını reddetmiştir. Zira bu durum Kur’an’ın nazil olduğu dönemde Araplar arasında çok yaygındı. Onlar kabilelerini övünme meselesi yaparak kendilerini diğer insanlardan daha üstün görme çabasındaydılar. Kur’an ise bireyin kıymetini ve şerefini sosyal ve etnik gruplara değil kendi kazanımıyla elde ettiği evrensel değerlere bağlamıştır.¹⁶⁸ Eşitliğin, özgürlüğün ve hakların karşılıklı olarak korunmasının önemli olduğu iletişimde Kur’an tanınma ve tanışmaya öncelik vermiştir. İletişimin en güzel ve açık bir şekilde yapılmasını önceleyen konuşmanın üslubu ve mahiyeti için şu ifadeleri kullanmıştır: kavî-i hasen¹⁶⁹ (güzel söz), kavî-i belîğ¹⁷⁰ (etkili söz), kavî-i sedid,¹⁷¹ (doğru söz) kavî-i leyyin¹⁷² (yumuşak söz), kavî-i

¹⁶⁷ Hucurât, 49/13.

¹⁶⁸ Karaman vd., “a.g.e.”, Cilt: V, s. 97-98.

¹⁶⁹ İsrâ, 17/53.

¹⁷⁰ Nisâ, 4/63.

¹⁷¹ Nisâ, 4/9.

¹⁷² Tâ-Ha, 20/44.

meysur¹⁷³ (yumuşak-yatıştırıcı söz), kavl-i kerim¹⁷⁴ (saygılı-yüceltici söz), kavl-i ma'ruf¹⁷⁵ (güzel ve tatlı söz) ...

İletişim, insanın olduğu ilk dönemden itibaren var olagelmiş bir olgudur. Düşündüğünü ve işittiğini aktarmaya kaynaklık eden iletişimin nasıl olması ve nasıl sürdürülmesi gerektiği ayetlerde bildirilmiştir.¹⁷⁶ Hz. Muhammed de ayetler ışığında iletişim ilkelerini bizzat uygulayarak insanlara örnek olmuştur. Hz. Muhammed'in insanlarla sağlıklı iletişim kurarak tebliğini başarılı bir şekilde yürütmesinde birçok duygu ve davranış vardır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

- Çalışmalarını ümitsizliğe ve karamsarlığa kapılmadan sabırla ve kararlılıkla yürütmesi
- Dinin prensiplerine uymada kendisini hariç tutmayarak önce kendisinin uyması
- Sosyal ilişkilerini canlı tutması
- İletişime geçtiği kişiyi tanımaya ehemmiyet verip duygularını ve isteklerini dikkate alması
- Faaliyetlerini af, müsamaha ve merhametle yürütüp zorbalığa yer vermemesi
- Kişilerin hatalarını yüzüne vurmaması ve eleştirilerini isim vermeden yapması
- Din ve vicdan özgürlüğünü esas alarak insanları dine zorlamaması
- Çalışmalarında şahsi menfaat gözetmemesi
- Davetlerinin herkesi kuşatıcı olması ve kimseyi hakir görmemesi
- Maddi ve manevi temizliğe dikkat etmesi¹⁷⁷
- Hitap ettiği grubun anlama seviyesine göre iletişim kurması
- Kabalık ve zorbalıktan uzak durup kolaylaştırıcılık ilkesini benimsemesi
- Kendisine kötülük yapılsa da kin ve nefret dilini kullanmaması

Hz. Peygamberin sağlıklı bir iletişim kurarak başarılı tebliğ faaliyetini sürdürmesinde nazil olan ayetlerin büyük önemi vardır. Çünkü Yüce Allah Kur'an'da

¹⁷³ İsrâ, 17/28.

¹⁷⁴ İsrâ, 17/23.

¹⁷⁵ Bakara, 2/263.

¹⁷⁶ Âl-i İmrân, 3/159.

¹⁷⁷ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesaj*, D.i.B Yayınları, 2002, s. 314-315.

bazen genele bazen de şahsına hitap ederek Hz. Peygamberin iletişiminin doğru olmasını sağlamıştır. Bu ayetleri bazıları olursa şöyledir:

- Naif ve kibar davranması, kaba olmaması, affetmesi ve yapacağı işlerde istişare etmesi: *“Allah’ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah’tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et.”*¹⁷⁸
- Peygamberin sadece inananlara karşı değil herkesi kapsayan muamelesiyle iletişim hususunda olumlu bir yaklaşımının olması: *“(Ey Muhammed!) Seni ancak alemlere rahmet olarak gönderdik”*¹⁷⁹
- İnsanlara iyilik ve güzellik içerisinde bir yaklaşımın tavsiye edilmesi: *“İyilikle kötülük bir olmaz. Kötülüğü en güzel bir şekilde sav. Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir.”*¹⁸⁰
- Öfkeyle değil affedici bir tutumun esas alınması, *“O takva sahipleri, bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcar, öfkelerini yutar ve insanların kusurlarını affederler. Allah da böyle iyilik ve ihsan sahiplerini sever”*¹⁸¹
- Boş söz ve davranışlarla oyalanmaması, *“O has kullar, yalancı şahitlik etmezler. Boş bir söz ve davranışa rastladıklarında ise yüz çevirip vakar içinde oradan geçip giderler”*¹⁸²
- Başkalarına zarar verecek tutumlardan kaçınması, kaba ve kötü davranışlarda bulunanlarla oyalanmayıp yüz çevirmesi: *“Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir”*¹⁸³
- İletişimini sağlam bilgi, kesin delil ve hikmetle yapması, güzel öğüdün öncelemesi: *“Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış”*¹⁸⁴

¹⁷⁸ Âl-i İmrân, 3/159.

¹⁷⁹ Enbiya, 21/107.

¹⁸⁰ Fussilet, 41/34.

¹⁸¹ Âl-i İmrân, 3/134.

¹⁸² Furkân, 25/72.

¹⁸³ A'râf, 7/199.

¹⁸⁴ Nahl, 16/125.

Yukarıda bahsi geçen iletişimi olumlu yöne sevk eden ayetlerin yanında iletişimi engelleyen psikolojik etkenlerin birçoğu da Kur'an'da bahsi geçmektedir.

- Kişilerin birbirlerini alaya alması, birbirlerini karalaması ve hoşlanılmayan kötü lakaplar takılması: *“Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın”*¹⁸⁵
- Tartışmacı bir kimliğe sahip olunması: *“Fakat insan tartışmaya her şeyden daha çok düşkündür”*¹⁸⁶
- Kötü sözün sarf edilmesi: *“Allah, zulme uğrayanın dile getirmesi dışında, çirkin sözün açıklanmasını sevmez”*¹⁸⁷
- Suizanda bulunulması, kusurların ve özel hayatın araştırılması, kişinin arkasından hoşlanmayacağı şekilde konuşulması: *“Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın.”*¹⁸⁸
- Konuşmalara sıkça yeminin dahil edilmesi, insanların kınanması, saldırgan bir kimliğin taşınması: *“Yemin edip duran, aşağılık, daima kusur arayıp kınayan, durmadan söz taşıyan, iyiliği hep engelleyen, saldırgan, günaha dadanmış, kaba saba; bütün bunların ötesinde bir de soysuz olan kimseye mal ve oğulları vardır diye, sakın boyun eğme”*¹⁸⁹
- *“Her günahkâr yalancının vay hâline!”*¹⁹⁰ yalana başvurulması Kur'an'da iletişimi engelleyen etkenlerdir.

“Nuh, şöyle dedi: “Ey Rabbim! Gerçekten ben kavmimi gece gündüz (imana) davet ettim. Fakat benim davetim ancak onların kaçışını artırdı. Kuşkusuz sen onları bağışlayasın diye kendilerini her davet edişimde parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerine büründüler, inanmamakta direndiler ve büyük bir kibir gösterdiler. Sonra ben onları açık açık davet ettim. Sonra, onlarla hem açıktan açığa hem de gizli gizli

¹⁸⁵ Hucurât, 49/11.

¹⁸⁶ Kehf, 18/54.

¹⁸⁷ Nisâ, 4/148.

¹⁸⁸ Hucurât, 49/12.

¹⁸⁹ Kalem, 10,11,12,13,14.

¹⁹⁰ Câsiye, 45/7

konuştum.”¹⁹¹ Kur’an’daki iletişim örneklerinden birisini de Nuh peygamberde görmekteyiz. Nuh peygamber iletişimin devamlılığını sağlayabilmek ve etkili olabilmek için birçok yolu denemiştir. İletişimde kopukluğa sebebiyet vermeden aralıksız devam etmesi hem gizli hem de açıktan konuşma tavrını denemesi onun istikrarını göstermektedir.

2.1.1. Selamlaşma

Toplumun bir parçası olan bireylerin, huzur ve dayanışmanın devamlılığı için iletişim halinde yaşamaları gerekmektedir. İnsan tüm ihtiyaçlarını tek başına karşılayabilme kabiliyetinde olmamakla birlikte fitratı da buna uygun değildir. Bulunduğu ortamla iletişim halinde olması gereken insan bu iletişimi ne kadar sağlıklı bir şekilde gerçekleştirirse hem bireysel hem de toplumsal alana olumlu bir şekilde hizmet edecektir. Selamlaşma da insanlarla iletişime geçmede başlangıç vazifesi görmektedir. Selamlaşmanın verdiği hissiyat; kişileri görmezden gelmek, yok saymak değil aksine bireye değer verildiğinin yansıtılmasıdır. Zira selam; hoşgörüye, muhabbete, sevgiye kapı aralar. İçinde bulunduğumuz çağda insanlar arasında yaşanan sıkıntıların başında selamdan yoksun bir iletişim şeklinin olmasıdır. Bununla birlikte selamın ayetlerde yer alması da onun önemini göstermektedir. Peygamberimizin uygulamalarına bakıldığında insani ilişkilerinde selam her zaman iletişiminin merkezinde olmuş ve insanlara da selamı yaymaları için tavsiyelerde bulunmuştur. Evrensel dini değerlerden biri olan selamlaşma kavramına Kur’an’da bakıldığında ise; esenlik ve selamet,¹⁹² barış,¹⁹³ tevazu ve alçakgönüllülük,¹⁹⁴ kurtuluş,¹⁹⁵ emniyet ve güven¹⁹⁶ gibi farklı manalarda kullanıldığı görülmektedir. Yüce Allah, kişi iman etmiş olsun veya olmasın toplumun huzurunu bozacak davranışlardan herkesin kaçınmasını ve toplumda barışın, huzurun, sükûnetin daim olmasını istemiştir. Kur’an’da selam kavramı incelendiğinde onun çok kapsamlı bir kullanıma sahip olduğu görülmektedir.

- Allah’ın peygamberlere selamı: “*Peygamberlere selam olsun*”¹⁹⁷

¹⁹¹ Nûh, 71/5-9.

¹⁹² Kadr, 97/5.

¹⁹³ Nisâ, 4/94.

¹⁹⁴ Kasas, 28/55.

¹⁹⁵ Tâ-ha, 20/47.

¹⁹⁶ Vâkı’a, 56/90-91.

¹⁹⁷ Sâffât, 37/181.

- Allah'ın Selam ismi: “O, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan Allah'tır. O, mülkün gerçek sahibi, kutsal (her türlü eksiklikten uzak), barış ve esenliğin kaynağı, güvenlik veren, gözetip koruyan, mutlak güç sahibi, düzeltip ıslah eden ve dilediğini yaptıran ve büyüklükte eşsiz olan Allah'tır”¹⁹⁸
- Müslümanlığın sembolü: “Ey iman edenler! Allah yolunda sefere çıktığınız zaman, gerekli araştırmayı yapın. Size selam veren kimseye, dünya hayatının geçici menfaatine (ganimete) göz dikerek, “Sen mümin değilsin” demeyin. Allah katında pek çok ganimetler vardır. Daha önce siz de öyle idiniz de Allah size lütufta bulundu (Müslüman oldunuz). Onun için iyice araştırın. Çünkü Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır”¹⁹⁹
- Meleklerin Hz. İbrahim'e selamı: “Ant olsun, elçilerimiz (melekler), İbrahim'e müjde getirip “Selam sana!” dediler. O, “Size de selam” dedi ve kızartılmış bir buzağı getirmekte gecikmedi.”²⁰⁰
- Cennette selam: “Çok merhametli olan Rab'dan bir söz olarak (kendilerine) “Selam” (vardır).”²⁰¹
- İnkâr edenlere selam: “Şimdilik sen onları hoş gör ve “size selam olsun” de. Yakında bilecekler.”²⁰²
- Selamın istismar edilmesi: “Gizlice konuşmaktan menedilip de menedildikleri şeyi işleyen ve günah, düşmanlık ve peygambere isyanı konuşanları görmedin mi? Sana geldiklerinde Allah'ın seni selamlamadığı selamla selamlıyorlar. İçlerinden de “Söylediklerimizden dolayı Allah bize azap etse ya!” diyorlar. Cehennem onlara yeter! Oraya girecekler. Ne kötü varış yeridir orası!”²⁰³

Selamlaşma, temelinde güven ve dostluk mesajı barındıran bazen sözel olarak sergilenen bazen de sözel olmadan sergilenen bir davranış şeklidir ve koruyucu ruh sağlığında da önemli bir alan kapsamaktadır. Kişinin baş sallayarak, tokalaşarak veya selamlaşma ifadelerini kullanarak karşı tarafa bunları yansıtması iletişime açık olduğunu gösterir. Aksi durumda kişinin bulunduğu ortamlarda selamlaşmadan devam

¹⁹⁸ Haşr, 59/23.

¹⁹⁹ Nisâ, 4/94.

²⁰⁰ Hûd, 11/69.

²⁰¹ Yâsîn, 36/58.

²⁰² Zuhruf, 43/89.

²⁰³ Mücâdele, 58/8.

etmesi “seni yok sayıyorum” manası içerdiğinden dolayı psikolojik taciz kapsamında değerlendirilmektedir ve kişinin insanlarla arasına duvar ördüğünün de göstergesidir. Zira iletişimin de duvar örmek ve köprü kurmak gibi iki temeli vardır. Güven duygusunu artıran davranışların başında gelen selamlaşmak, iletişimde köprü kurmanın önemli adımıdır ve bir tür sosyal sermayedir. Maddi sermaye gibi sosyal sermaye de kaynak yönetimini gerektirir. Bireyin iletişiminin iyi olması sosyal zekasının da yüksek olduğunun göstergesidir. Sorun çözebilme kabiliyetinin yüksek olduğunun ve ilişki yönetiminde de başarı sağladığına delalet eder.²⁰⁴

*“Size bir selam verildiği zaman, ondan daha güzeliyle veya aynı selamla karşılık verin. Şüphesiz Allah, her şeyin hesabını gereği gibi yapandır.”*²⁰⁵

Cahiliye döneminde de selamlaşma yapılıyor ama bu selamlaşma herkesi kuşatıcı bir şekilde değil sınıf ayrımına göre farklılar arz etmekteydi. Köleler, zayıflar, fakirler ve garipler alt sınıf statüsüne tabi tutuluyordu. İslam dini bu algıyı yıkarak eşitlik anlayışına uygun bir şekilde selamlaşma adabı oluşturdu. İnsanlar arasında muhabbetin, sevginin, sağlıklı iletişimin oluşmasını esas aldı. Ayette “selam” diye tercüme edilen tahiyye kavramı lügatte “sağlık, uzun ömür dilemek” manasındadır. Müfessirler bu ayette geçen tahiyye kelimesini üç şekilde yorumlamışlardır:

1. Hediye, hediye ile karşılıklı bulunmak
2. Hapşıranın “elhamdülillah” demesiyle başlayan karşılıklı dualar
3. Selam verip selam almak

Kur’an’da ise genel olarak üçüncü maddede geçen manada kullanılmıştır.²⁰⁶

“Selam” Allah’ın isimlerinden birisidir. Allah’ı anmaya vesile olmasından dolayı bir yönüyle ibadet hükmündedir. Çünkü selamı veren kişi karşı tarafın selametini, iyiliğini istemekte ve çıkarı olmadan Allah’a dua etmektedir. Bundan dolayı selamlaşma eylemi sadece dünyada değil ahirette de bireye katkısı olacaktır. Selamı alan ve yayan bir Müslüman dini bir vecibenin yaşatılmasına da katkı sağlamış olmaktadır. Kur’an’ın selamlaşma konusunda büyük amaçlar sunması Müslümanların selamlaşma davranışını ciddiye almasını sağlayarak büyük bir motivasyon kaynağı

²⁰⁴ Nevzat Tarhan, *Güzel İnsan...*, s. 153-154.

²⁰⁵ Nisâ, 4/86.

²⁰⁶ Karaman vd., “a.g.e.”, Cilt: II, s. 31.

olmayı sağlamaktadır. Samimiyetle, içtenlikle, tam bir yönelişle verilen ve alınan selamdan fitratı bozulmamış her insan memnuniyet duyar. Kişinin ses tonuna ve mimiklerine yansıyan, isteksiz ve samimi-yetsiz sergilenen selamlaşma iletişim noktasında bireye ve topluma hiçbir katkı sağlamaz.²⁰⁷

3.1.2. Ziyaretleşme

Bireyler arasında sevgi, muhabbet ve hoşgörüyü artıran davranışlardan birisi de ziyaretleşmedir. Kişinin iyi gününde, kötü gününde, hastalığında, sağlığında yakınlarının yanında olduğunu görmesi ruh sağlığına olumlu yönde katkı sağlar. İnsanların derdine ortak olunması, mutluluklarının paylaşılması insanların birbirlerinin hatırlarını saydıklarının göstergesidir. Ziyaretleşme, insani ilişkileri geliştirerek toplumun sosyal ve kültürel yapısını korumaya katkı sağlar. Hastalık, ölüm, düğün, bayram veya hiçbir sebebi olmadan yapılan ziyaretler bu yapının korunmasına öncülük eder. Hz. Peygamberin hayatına bakıldığında da insanları ziyaret ettiği, hediyeler götürdüğü ziyaretleşme hadiseleri de mevcuttur.²⁰⁸

2.1.3. Tebliğ

Yüce Allah gönderdiği son Kitapta tebliğin temel ve ilkelerini belirleyerek yöntem ve yollarını davette bulunacak tebliğcilere bildirmiştir. Yapılan çağrı, tebliğ eden kişinin şahsına yapılan bir davet değil bilakis İslam dini adına yapılan bir çağrıdır. Kur'an'da belirlenmiş olan tebliğin ilkeleri şu şekildedir:

- Hikmetle Davette Bulunmak: Tebliğ eden kişi, iletişimde muhataplarını göz önüne almalıdır. Gayesini gerçekleştirebilmek için muhatapların durum ve şartlarını dikkate almak büyük önem arz etmektedir. Onlarla iletişim kurarken nasıl hitap etmesi gerektiği, anlatacağı şeylerin ne kadarının aktarılması gerektiği, onların bünyesi hazır değilken ağır konulara girmemesi gerektiği, acelece ve duygusalca davranıp iletişimini zora sokmaması gerektiği çağrıda bulunan kişilerin tebliğde hikmet çerçevesinde esas olarak dikkat edilmesi gereken hususlardandır.

²⁰⁷ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da İletişim Psikolojisi*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2017, s. 84-85.

²⁰⁸ Habil Şentürk, "İletişim Psikolojisi Açısından İslam'ın Bazı Ahlaki Davranış ve Değerlerinin Analizi", *İslam Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 4, 2006, s. 579.

- **Güzel Öğütle Davette Bulunmak:** Tebliğde bulunan kişi, iletişim kurarken sakinlik ve yumuşaklıkla muhatabının duygularına dokunmalıdır. Çünkü yumuşak bir üslup katı kalpleri bile doğru yola getirerek gönüllerin kaynaşmasına vesile olur. Aksi takdirde lüzumsuzca yapılan azarlama ve zorlamaya başvurmak iletişimin kopmasına sebebiyet verir. Bundan dolayı davette bulunan kişi muhatabın bilgisizliğinden yapılabilecek olan hataları onun yüzüne vurmaması gerekmektedir.
- **Tartışmayı Güzellikle Yapmak:** Muhatap ile iletişim kurulurken ona yüklenilmemesi, küçük görülmemesi ve horlanmaması gerekmektedir. Tebliğde sağlıklı bir iletişimin devam etmesi için muhatap, tebliğde bulunan kişinin gayesinin tartışmak ve üstün gelmek olmadığına inanması gerekmektedir. Benliğinde gurur ve inat bulunan insanoğlu kendisine yumuşaklıkla yaklaşılmadığında savunma mekanizmasını harekete geçirebilir. Bu durumda davette bulunan kişinin görüşü ne olursa olsun muhatap tarafından dikkate alınmaz. Muhatabın kişiliği, değeri ve onuru korunarak yapılan tartışma iletişimde esas olmalıdır. Muhataba bu şekilde yaklaşıldığında kendisi de davetçinin hakikati anlatmaktan başka bir gayesinin olmadığını anlar.²⁰⁹

2.1.4. Gıybet

Sosyal bir varlık olan insan, etrafındaki insanlarla sürekli iletişim halindedir. İletişimi zedeleyen söz ve davranışlar Kur'an ve toplum tarafından hiçbir zaman kabul görmemiştir. İnsanlar arasındaki iletişimi, muhabbeti ve güveni zedeleyen davranışlardan biri olan gıybeti İslam dini bu bağlamda hoş karşılamamaktadır. Yüce Allah, Kur'an'da örnekleme yöntemini kullanarak insanları bu davranıştan alıkonmalarını hedeflemiştir. Ortamda bulunmayan kişi hakkında hoş olmayacak şekilde konuşulması toplumun huzurunun kaçmasına sebebiyet vermekle beraber insanlar arasındaki muhabbetin zayıflamasına da neden olur. Kendini her şeyin merkezine koyan insan, herkes hakkında konuşmayı kendinde hak görerek egosunu tatmin eder. Bu durum, bireyin sadist bir kişiliğe sahip olmasına sebebiyet verebilir. Yüce Allah Kur'an'daki şu ayetle olaya dikkat çekmektedir: *“Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurlarını ve*

²⁰⁹ Seyyid Kutub, “a.g.e.”, Cilt: VI, s. 585.

mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir."²¹⁰ Ayette üç tane davranış bozukluğundan bahsedilmektedir. Bunlar;

- Zan
- Tecessüs
- Gıybet

Sakındırılmak istenilen davranışların bu şekilde sıralanması çok manidardır. Çünkü karşı taraftaki insan hakkında beslenen zan, kişiyi tecessüse sevk ederek neticesinde gıybetle sonuçlanmaktadır. Zandan kişinin kaçınmasıyla bu tür olumsuz ahlaki davranışlara olan eğilimi de azalacaktır.

Yüce Allah koyduğu ilkelerle hem kişisel hem de toplumsal dengeyi korumayı amaçlar. Bu denge ve uyumu bozacak davranışları, kişilerin eyleme dönüştürmesini meneder. Bahsi geçen davranışlardan birisi de gıybettir. Gıybet, sadece kişisel hasarla kalmamakla beraber toplumsal ilişkilere de büyük hasarlar verir. Kur'an, gıybeti inkâr edenlerin temel özelliklerinden biri kabul ederken iman etmiş olan kişilerin de eğilimi olabileceğine dikkat çeker ve inananları, bu kötü davranıştan sakındırmayı amaçlar. Bilhassa bu ayetle birlikte mükemmel bir retorik kullanılarak her seviyeden insanı etkilemeyi başarmıştır. Bireye dengeli ve ölçülü şahsiyet kazandırmayı hedefleyen Kur'an, bu ayetteki üslubuyla kişilerin akıl ve vicdanlarını tesir altında bırakmıştır. Gıybet, karşı taraftaki kişinin onuruna yapılmış bir saldırı olarak kabul görmektedir. Kibirli ve her şeyi yapmayı kendine hak gören kişi başkalarını değersiz ve önemsiz görerek dedikodu yapmayı normalleştirir ve karakteri haline getirir.²¹¹

Gıybet kavramı psikolojide dedikodu kavramıyla aynı manada kullanılmaktadır. Hırsızlık, yalancılık, koğuculuk, haksızlık yapma ve kurallara uymama gibi davranış bozukluklarından birisi de gıybettir. Toplumdaki bireyler gıybetin yanlış bir davranış olduğunu bildiği halde çoğu bu davranışı sergilemekten haz alır ve başkalarının hayatlarına müdahil olurlar. Bu bireylerin herhangi bir

²¹⁰ Hucurât, 49/12.

²¹¹ Abdurrahman Kasapoğlu, "a.g.e.", s. 192-193.

uğraşları olmayan, içinde bulundukları durumdan memnuniyet duymayan, kıskanç ve rekabetçi kişilikleri bulunmaktadır. İçlerinde besledikleri öfke, kin, nefret ve intikam gibi duygularını tatmin etmek için bu yola başvurmaktadırlar. Kişi sahip olduğu bu duyguların eğilimini olumlu yöne taşıyamadığında gıybet gibi davranışla bireysel ve toplumsal huzura zarar vermektedir.²¹² Topluma zararı olmayan ve normal bir konuşma gibi gözükken gıybet, olumsuz etkileri çok fazla olan bir davranıştır. Sohbet ortamında cazibesi yüksek olan ve masum gibi gözükken bu davranış kişiden kişiye yayılarak zincir oluşturur ve bu zincir toplumu felakete sürükler. Çoğu birey bu davranışın cazibesinden dolayı yaptıklarının hata olduğunu farkında dahi olmazlar ve bu davranışa karşı bağımlılık eğilimi gösterirler. Bağımlılığın esiri olan insan, bu zaafından dolayı doğru iletişimden, hoşgöründen, güzel ahlaktan mahrum bir neslin oluşmasına sebebiyet verir. Toplum içerisinde yaşayan insanlar birbirlerine karşı ilgi, alaka ve merak besleyebilirler. İçinde kin, nefret ve hırs gibi ahlaki olumsuz zaafı olan kişiler alaka ve merakları neticesinde gıybet gibi bir davranışla hoşlanmadıkları kişilere zarar vermeye sebep olurlar. Çünkü gıybet, karşıdaki bireye dolaylı yoldan zarar vermenin en etkili yoludur.²¹³

Psikolojik olarak temellendirildiğinde gıybet davranışının altında iki sebep bulunmaktadır. Bunlardan birincisi üstün gelmek, ikincisi ise saldırganlıktır. Bu iki eğilim bireyi gıybete sevk eden başlıca psikolojik motivlerdir. Kur'an dedikoducu olan bu kişileri hümeze ve lümeze kelimeleriyle de tasvirini yapmaktadır. Yapılan gıybet sadece o ortamda kalmış olup fısıltıyla da olsa bireyi gözden düşürme, onur ve haysiyetiyle oynama ve toplumsal statüsünü bozma gibi olumsuz sonuçlara sebebiyet verir. Gıybet, sadece iki kişi arasında kalmamakla beraber koğuculuk diye adlandırılan laf taşıma davranışıyla daha fazla kişiye etki etmektedir. Bunun neticesinde insanlar arasındaki güvenin azalmasıyla iletişimde kopukluklar yaşanır. Toplumun ahlaki düzeni bozulmaması için Kur'an bu davranıştan uzak durulması gerektiğini vurgulamaktadır.²¹⁴

²¹² Beyhan Alan, "Psikolojik Tefsire Hucurat Suresi Örneği", *Yüksek Lisans Tezi*, s.57-58.

²¹³ Ali Yıldız Musahan, "Çocuk Eğitiminde Gıybetin Olumsuz Etkileri", *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Uluslararası Aile İçi Eğitim Çalıştayı*, s. 295-296.

²¹⁴ Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'da Gıybet Olgusu", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XI, Sayı:2*, Ankara, s. 57-58.

2.1.5. İftira

Bir kimseyi yapmadığı davranışla, söylemediği sözlerle itham etmek, asılsız isnatta bulunmak manalarına gelen iftira Kur'an'da ifk, kazf, bühtan, zur gibi kelimelerle ifade edilmiştir. Psikolojik olarak temelinde kin, düşmanlık, rekabet bulunan iftira, kötü karaktere sahip bireylerin çıkarları doğrultusunda karşı tarafa zarar vermek amacıyla başvurdukları kötü davranışlardan birisidir. Bu davranış daha çok Kur'an ahlakından ve insani değerlerden uzak toplumlarda daha çok görülebilmektedir. Bireysel ve toplumsal barışı engelleyerek iletişimde kopukluğa sebebiyet veren iftira manevi bir hastalıktır. Bu hastalık insanlar arasındaki sevgiyi, muhabbeti, dostluğu ve güveni zedeleyip çekişme ve bozulmanın artmasına öncülük ederek toplum düzeninin ifsadına sebep olur.²¹⁵

Yarattığı insanı en güzel şekilde yaratan ve onu halife kılan Allah insana izzet ve şeref vermiştir. İnsan, sadece bedeni ile değil bu manevi tarafla da çok değerlidir. İnsanın sahip olduğu onurunu, izzetini, haysiyetini ve şerefini korumak için yüce Allah hem bireysel hem de toplumsal ölçüler koyarak bunlara uyulmasını gerekli görmüştür. Toplumun huzur ve sükûnet içinde olmasını esas alan İslam, bizzat bu değerlere zarar verebilecek olan iftira, gıybet, suizan, kin, hakaret, kusur araştırmak gibi davranışları yasaklamıştır. Bir başkasına kötülük isnat ederek atılan iftira, insanın onuruna ve manevi hayatına saldırı olarak kabul gören başlıca kötülüklerdendir. Bireyin bizzat kişiliğini ve saygınlığını esas aldığından dolayı toplumun sağlıklı iletişimini tahrip eder. Yüce Allah, gönderdiği son kitabında da peygamberlerin kıssalarını haber verirken onların maruz kaldığı iftiraları da insanlara bildirmektedir. Asasıyla sihirbazları mağlup eden Hz. Musa'nın, Firavun ve yakın çevresi tarafından sihirbazlıkla itham edilmesi, babasız bir çocuk doğuran Hz. Meryem'i iffetsizlikle itham etmeleri, Hz. İsa'nın öne sürdüğü delillere sihir demeleri ve Hz. Muhammed'i şairlik, mecnunluk ve kahinlikle itham etmeleri,²¹⁶ Hz. Aişe'nin ifk vakası²¹⁷ ve Hz.

²¹⁵ Mehmet Soysaldı, "Kur'an'da İftira Kavramı ve Müfterilerin Hükümü", *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 41, Sayı: 4, 2005, s. 112-113.

²¹⁶ Hüseyin Algül, "İslam Tarihinden Örneklerle İftira Olayına Tahlili Bir Bakış", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 9, 2000, s. 2.

²¹⁷ Nur, 24/23.

Yusuf'un hayatının belli dönemlerinde iftiraya maruz kalması²¹⁸ Kur'an'da öne çıkan başlıca iftira ayetleridir.

İftiranın zararı kimi zaman bireye yönelik olup kimi zaman da topluma yöneliktir. Bu zararlara bakıldığında şu maddeler sıralanabilir:

- Bireyi ve toplumu ahlaksızlığa sürükleyip toplumsal yapıyı bozar.
- Kişiyi dünyada rezilliğe ahirette de azaba sürükler.
- İftira atan kişinin toplumda itibarının zedelenmesine sebebiyet verir.
- Yalandan daha tehlikeli olan iftira kişinin hayatına doğrudan etki ederek psikolojik ve sosyolojik yönden zarar görmesine sebep olur.
- İftira atan kişinin yalanı ortaya çıkınca toplumdan dışlanır, güvenilirliğini kaybeder ve şahitliği kabul edilmez.
- İftira kişinin imanının ve karakterinin zayıflığına işaret eder.
- İftira insanlar arası fitneye sebebiyet verir.²¹⁹

Kur'an, iftira atanları cezalandırırken onların psikolojik yönden de acıyı tatmalarını sağlar. Zira iftirayı atan kişi, karşı tarafı toplum nazarında suçlayıp acı çektirmektedir. Kur'an iftiracı kişiyi cezalandırırken onun da bu hisleri yaşamasını sağlayarak toplum nazarında maddi ve manevi bir ceza uygular. Böylelikle karşı tarafa verdiği zararı umursamayan iftiracı, bu ceza vesilesiyle iftiraya uğrayan kişinin duygularını ve mağduriyetini anlayabilir. Ayrıca Kur'an'daki bu cezalar iftiraya eğilimi olan insanların da çekinmesini sağlamaktadır. Bir davranış bozukluğu olan iftiranın tedavi edilebilir yönü vardır. Kur'an iftiracı kişilere tövbe hakkı tanıyarak bu davranıştan vazgeçmelerini de önermiştir.²²⁰

2.1.6. İletişim Kaynağının Güvenilirliği

Peygamberler, Allah'tan aldıkları vahyi insanlara bildirmekle vazifelidirler. Yani iletişimde "kaynak" rolündedirler. İletişimin etkili olabilmesi için kaynağın belirli özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bunlardan bir tanesi ve en önemlisi kaynağın güvenilirlik özelliğine sahip olmasıdır. Yüce Allah da tebliğde bulunacak peygamberleri seçerken güvenilir olanlarını tercih etmiş ve ayetlerde onların bu

²¹⁸ Yûsuf, 12/25.

²¹⁹ Mehmet Emin Çatak, "Kur'an-ı Kerim'de İftira Kavramı", *Yüksek Lisans Tezi*, Bursa 2017, s. 150.

²²⁰ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da İletişim...*, s. 138-139.

özelliklerinden bahsetmiştir. Bunun yanında Kur'an'da bahsedilen, kaynağın “güvenilirlik” tanımıyla iletişim biliminin “güvenilirlik” tanımı örtüşmektedir.

*“Hani kardeşleri Nuh, onlara şöyle demişti: Allah’a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? Şüphesiz ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim. Artık Allah’a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak alemlerin Rabbi olan Allah’a aittir.”*²²¹ Kur'an bu ayetin aynı olan içeriğini beş farklı peygamberin dilinden bize haber vermiştir. Hud²²², Salih²²³, Lut²²⁴ ve Şuayb²²⁵ peygamber bu cümlelerin aynısını kendi kavimlerine söylemişlerdir. Ayetin içeriğinde dikkat edilmesi gereken husus peygamberlerin güvenilir sıfatına sahip olmalarıdır. Toplum tarafından güvenilir kabul edilmeyen kişi hiçbir zaman dikkate alınmayacaktır. Yüce Allah da insanlarla iletişim kuracak ve tebliğ vazifesini sürdürecektir olan peygamberlerin vazifelerini en etkili bir şekilde sürdürebilmeleri için güvenilir olmaları hususunda ehemmiyet göstermiştir. Çünkü kaynak konumunda olan peygamberler, alıcılar nezdinde ehemmiyet taşımaktadır. Kaynağı temsil eden şahsiyetin güvenilir olması, söz ve davranışlarında tutarlılığı devam ettirmesi alıcıyla da sıkı bir bağın kurulmasına vesile olur. Nitekim son peygamber Hz. Muhammed’e elçilik görevi verilmeden önce de yaşadığı toplumda güvenilir olmasıyla öne çıkıyordu. Peygamberlik vazifesinden sonra da inanmayan kesim ona güvenmeye devam etmiş ve emanetler konusunda da onu tercih etmişlerdir.

İletişim kaynağının güvenilir olmasının yanında muhatabın da mesajı dikkate alması gerekmektedir. Nitekim kaynak güvenilir olsa da kişi kendisini iletişime kapattıysa verilmek istenen mesaj yerine ulaşmayacaktır. Yüce Allah şu ayette bir benzetme ile bu duruma örnek vermektedir: *“Böyle iken onlara ne oluyor da öğütten yüz çeviriyorlar? Onlar sanki aslandan kaçan yaban eşekleridirler.”*²²⁶

Kur'an'ın muhatap olduğu inkarcılar, ayetleri hiç düşünmeden ve mantıklı bir sebep öne sunmadan iletişimden kaçınma yolunu tercih etmişlerdir. Kendi inançlarına zıt olan mesajları hiç sorgulamadan, kabul edilemez görerek kendilerini iletişime

²²¹ Şu'arâ, 26/ 106-109.

²²² Şu'arâ, 26/ 125-128.

²²³ Şu'arâ, 26/ 143-145.

²²⁴ Şu'arâ, 26/ 162-164.

²²⁵ Şu'arâ, 26/ 178-180.

²²⁶ Müddesir, 74/49-51.

kapatmışlardır. Onlar ön yargılı bir tutum sergileyerek bu iletişimin kendilerine ne gibi bir fayda getireceğine aldırış etmeden ilahi mesajlardan da uzaklaşmışlardır. Bu uzaklaşma fiziksel boyuttan ziyade psikolojik bir kaçış kabul edilmiştir. Onların önyargılarından dolayı sergiledikleri iletişime kapalı bu davranış, Kur'an tarafından olumsuz bir karakter olarak tasnif edilmiştir. Düşünen, sorgulayan insana has bir davranış değil yabani eşeklere ait dürtüsel ve tepkisel bir kaçışa benzetilmiştir.²²⁷

2.2. EVLİLİK PSİKOLOJİSİ

“Allah, size evlerinizi huzur ve dinlenme yeri yaptı.”²²⁸

İslam Müslümanların evinin; psikolojik huzurun, duygusal tatminin ve güvenin sağlandığı bir mekân olmasını istemektedir. Bunun yanında evde huzurun var olması için gerekli olan şartları da insanlara sunar. Böylece aynı çatı altında yaşayan çiftler birbirlerine teselli ve huzur vasıtası olurlar. İslam'a göre ev; kavganın, çatışmanın, huzursuzluğun boy gösterdiği yer değil sevginin, muhabbetin, güvenliğin ve huzurun sürdüğü bir yerdir. Bunun için İslam, evlere dokunulmazlık vermiştir. İzinsiz oraya girilemeyeceğini, evde geçen olayların araştırılamayacağını, evin gözetlenemeyeceğini ve sükuneti bozacak davranışların yapılamayacağını bildirmiştir.²²⁹

“Ey iman edenler! Ellerinizin altında bulunanlar (köleleriniz) ve sizden henüz bulûğ çağına ermemiş olanlar, günde üç defa; sabah namazından önce, öğleyin elbiselerinizi çıkardığınız vakit ve yatsı namazından sonra (yanınıza girecekleri zaman) sizden izin istesinler. Bu üç vakit sizin soyunup dökündüğünüz vakitlerdir. Bu vakitlerin dışında (izinsiz girme konusunda) ne size ne onlara bir günah vardır. Birbirinizin yanına girip çıkabilirsiniz. Allah, ayetlerini size işte böylece açıklar. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”²³⁰

Ayette odalara girmek için izin istenmesi gerektiğine dair hususlardan bahsedilmektedir. Ayete göre üç vakit için izin istenilmesi gerekmektedir.

1. Sabah namazından önce

²²⁷ Abdurrahman Kasapoğlu, *Psikolojik Tefsir Ekolü*, s. 61.

²²⁸ Nahl, 16/80.

²²⁹ Seyyid Kutub, “a.g.e.”, Cilt: VI, s. 557.

²³⁰ Nûr, 24/58.

2. Öğleyin elbiselerin çıkarıldığı vakit
3. Yatsı namazından sonra

Bu üç zaman dilimi kişilerin avret yerlerinin açığa çıkabileceği vakitlerdir. Hizmetçiler ve buluğa ermemiş çocuklar izin hususuna dikkat etmeleri gerekmektedir. Çünkü bu durumun psikolojik, sinirsel ve ahlaki etkileri büyük önem arz etmektedir. Günümüz psikologları, küçük yaştaki çocukların gördüğü uygunsuz sahnelerin ileriki yaşamlarını da etkilediğini, tedavisi zor psikolojik ve sinirsel hastalıklara yakalanmalarına sebep olduğunu söylemektedirler. Yüce Allah, Kur'an'da bu hususlara dikkat çekerek sinirleri sağlam, duyguları hasar görmemiş ve psikolojik dayanıklılığı sağlam olan bir aile profili oluşturmaktadır.²³¹

Birden fazla insanın olduğu ortamda kişiler arasında birçok alanda uyuşmazlıklar var olabilir. İki kişinin birlikte sürdürdüğü evlilikte de anlaşmazlıklar ve uyuşmazlıkların var olması muhtemeldir. Kur'an bu hususa dikkat çekerek evliliklerde sıkıntıların olabileceğini var sayarak nasıl yaklaşım sergilenmesi gerektiğini ayetlerde göstermiştir.

*“Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de onun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir.”*²³²

Ayette bahsi geçen psikolojik bağdır. Sevgi, merhamet, huzur, güven ve muhabbet bağdır. Yüce Allah bu ilişkiyi en ciddi ve temiz şekli ile tanımlamaktadır. İslam özenle koruduğu ve güvence sağladığı evlilik kurumunu sadece psikolojik parlıtlarla yetinmeyip yasal düzenlemelerle kanuni güvence altına almıştır. İslam'a göre evlilik kişilerin arınmasına vesile olan korunma aracı olarak nitelenen bir sığınaktır. Bu sığınığın temelinde istikrar ve süreklilik vardır. Bu ilişkiyi koruma altına almayı hedefleyen ayetler her türlü güvenceyi devreye sokmuştur. Bu hedefi gerçekleştirmek adına evliliği ibadet seviyesine çıkararak evlilik bağlarını kesin olan yasalarla düzenlemiştir. Aile düzeninin sarsılmasını önleyen düzenlemeler yaparak farklı güvenceler ve psikolojik motivasyon sağlayan direktifler sunmuştur.²³³

²³¹ Seyyid Kutub, “a.g.e.”, Cilt: VII, s. 506.

²³² Rûm, 30/21.

²³³ Seyyid Kutub, “a.g.e.”, Cilt: X, s. 38-41.

Evliliklerdeki ilişkinin sağlıklı bir şekilde devam ettirilebilmesi için şu psikolojik ihtiyaçların zarar görmemesi gerekmektedir:

- Güven ihtiyacı
- İletişim ihtiyacı
- Cinsel ihtiyaç
- Değer verilme ihtiyacı
- Ebeveyn olma ihtiyacı
- Sevme ve sevilme ihtiyacı
- İlgi ihtiyacı
- Finansal ihtiyaç
- Manevi değerler ihtiyacı²³⁴

*“Ey iman edenler! Kadınlara zorla mirasçı olmanız size helal değildir. Açık bir hayasızlık yapmış olmaları dışında, kendilerine verdiklerinizin bir kısmını onlardan geri almak için onları sıkıştırmayın. Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmadıysanız, olabilir ki, siz bir şeyden hoşlanmazsınız da Allah onda pek çok hayır yaratmış olur.”*²³⁵

Kur'an'ın mevcut olan evlilik sorunlarına karşı getirdiği çözüm yollarından birisi olumsuz durumlardan ziyade olumlu koşullara dikkat çekmektir. Kişinin hoşlanılmayan taraflarından ziyade beğenilen taraflarına ağırlık verilerek şans verilmesi istenmektedir. Ayrıca evliliğe sadece çıkar ilişkisi gözüyle bakarak onu dünyevi açıdan değerlendirmemek gerekmektedir. İçinde bulunduğumuz yaşamda dezavantaj gibi gözüken birçok şeyin manevi açıdan avantajı olabileceğini de vurgulamaktadır. Ayette dikkat çekilen bir diğer husus da Yüce Allah'ın evlilik konusunda çözüm sunarken kişinin kendisini eğitmeye sevk etmesidir. Evliliklerinde sorun yaşayan kişilerin iç gözlem yapmaları ve çözüm doğrultusunda kendilerini yönlendirmeleri gerekmektedir. “Hoşlanmasanız da Allah onda pek çok hayır yaratmış olabilir” ayetiyle kişiyi değerlendirmeye sevk ederek olaylara olumlu bakmasını öğretiyor. Bu ayetten genel olarak çıkarılabilecek ilkeye baktığımızda evliliklerde

²³⁴ Nevzat Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, İstanbul: Nesil Yayınları, 2005, s. 73.

²³⁵ Nisâ, 4/19.

sorunların var olması kaçınılmazdır. Ve bu sorunları çözmek kolay değildir. Çözüm için temel eğitimi almak ve de üstünkörü yöntemlerden kaçmak gerekmektedir.²³⁶

2.2.1. Kocadan Kaynaklanan Sorunlar ve Çözümleri

Evli çiftler birbirlerinin psikolojik ihtiyaçlarını karşıarlarsa evliliklerindeki muhabbet, sevgi, güven artar ve sağlıklı bir ilişki sürdürülür. Psikolojik ihtiyaç noktasında kadınların önceliği dinlenilmektir. Erkeğinki ise güvenmek ve takdir edilmektir. Hep çözüm odaklı düşünen erkek, adının duygulara yüklediği ehemmiyeti anlayamaz. Bu duruma karşılık olarak da kadın erkeğin bu kadar duygusuz olmasını algılayamaz. Durumun bu şekilde olmasının sırrı bireylerin farklı genetik algoritmaya sahip olmalarıdır. Bireyler evliliklerinde genetik yapıyı esas alarak birbirlerinin psikolojik yapısına uygun davrandıklarında daha mutlu bir ilişki devam ettireceklerdir.²³⁷ Bu durumun zıttı davranışlar sergilendiğinde evliliklerde zaman zaman anlaşmazlıklar oluşabilir. Evlilikteki anlaşmazlıklarda bazen bir taraf daha ağır basabilir. Kadın ya da erkek evlilikteki uyumsuzlukta bu rolü daha fazla üstlenebilir. Kur'an bir ayette evlilikteki uyumsuzluğun erkekte daha fazla boy gösterdiği sorununu ele alır. Erkekten kaynaklanan bu soruna çözüm olarak da “sulh” olarak adlandırdığı tekniği önerir.

“Eğer bir kadın kocasının, kendisine kötü davranmasından yahut yüz çevirmesinden endişe ederse, uzlaşarak aralarını düzeltmelerinde ikisine de bir günah yoktur. Uzlaşmak daha hayırlıdır. Nefisler ise kıskançlığa ve bencil tutkulara hazır (elverişli) kılınmıştır. Eğer iyilik eder ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.”²³⁸

Ayette bahsi geçen sulh kavramının açıklaması eşlerin karşılıklı rızaları ile anlaşmazlıklarına son vermeleridir. Bu yolun hayırlı bir çözüm yolu olduğunu söyleyen Kur'an kişilerin kendilerinin bunu sağlayamadığı takdirde Müslümanların olaya dahil olarak barışı temin etmelerini söyler. Kişiler arasındaki anlaşmazlıkların en hızlı çözüm yolu barışı sağlamadır. Bundan dolayı çözümde çabukluğun olması ve

²³⁶ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da Evlilik Psikolojisi*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2017, s. 205-206.

²³⁷ Nevzat Tarhan, “a.g.e.”, s. 24.

²³⁸ Nisâ, 4/128.

kişiler arasındaki kin, nefret, öfke gibi duyguların sökülüp atılmasında büyük önem arz ettiğinden dolayı Kur'an bu yönetime büyük önem vermektedir.²³⁹

2.2.2. Kadından Kaynaklanan Sorunlar ve Çözümleri

*Erkekler, kadınların koruyup kollayıcılarıdır. Çünkü Allah, insanların kimini kiminden üstün kılmıştır. Bir de erkekler kendi mallarından harcamakta (ve ailenin geçimini sağlamakta)dırlar. İyi kadınlar, itaatkardırlar. Allah'ın (kendilerini) koruması sayesinde onlar da "gayb"ı korurlar. (Evlilik yükümlülüklerini reddederek) başkaldırdıklarını gördüğünüz kadınlara öğüt verin, onları yataklarında yalnız bırakın. (Bunlar fayda vermez de mecbur kalırsanız) onları (hafifçe) dövin. Eğer itaat ederlerse, artık onların aleyhine başka bir yol aramayın. Şüphesiz Allah, çok yücedir, çok büyüktür.*²⁴⁰

Ayette bahsi geçen nüşuz kavramı kadının erkeğe başkaldırısı olarak kullanılmaktadır. İlişkilerde kadının kocasını ezmeye çalışması, ona tepeden bakması, saygısız davranması, psikolojik şiddet boyutunda kontrolsüz davranışlarda bulunması, kocası olmadığı zamanlarda hoşuna gitmeyecek davranışlarda bulunması "nüşuza" tefsirlerde verilen diğer manalardır. Bütün bu manaların geneline bakıldığında bu durum kadın tarafından kocasına yapılmış olan bir saldırdır. Ayette bu soruna karşılık üç tedbir yolu sunulmaktadır:

- a) Öğüt
- b) Yatakları Ayırmak
- c) Darp

Bu çözüm yolları evlilikteki sorunların çözümüne ve aileyi kurtarmaya yöneliktir. Nüşuz karşısında kocanın izlemesi gereken ilk yol öğüttür. Buradaki öğütten maksat nasihat verme, tecrübe paylaşmadan ziyade evlilikteki sorunun çözülmesinin hedeflenmesi ve öğüdün kabul edilmediği takdirde doğacak olan sonuçların karşı tarafa hatırlatılmasıdır. Uygun üslup ve ikna edici yöntemlerle yapılması gerekmektedir. Bu çözüm yolu sonuç vermezse ikinci yöntem olan yatak

²³⁹ Saffet Köse, *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*, Konya: Mehir Vakfı Yayınları, 2017, s. 313.

²⁴⁰ Nisâ, 4/34.

ayırma aşamasına geçilir. Karşı tarafa verdiği huzursuzluğa devam eden kadınla yatakların ayrılması Kur'an'ın sunduğu diğer bir tedbirdir. Yatakların ayrılması ile kadının bu süreyi sorunun çözümü için avantaj bilip durumu gözden geçirmesine, olayları telafi etme imkanına sahip olmasına ve nefis muhasebesi yapmasına vesile olabilir.²⁴¹

2.2.3. Hakem Tayini

*“Eğer karı-kocanın arasının açılmasından endişe ederseniz, erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin. İki taraf (arayı) düzeltmek isterlerse, Allah da onları uzlaştırır. Şüphesiz Allah, hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdardır.”*²⁴²

Kur'an, nazil olduğu dönemde bozulmaya başlayan evliliği kurtarmak için hakemlik görevini yerine getirebilecek kişilerin devreye girmesini ister. O dönemin şartları göz önüne alındığında bu hakemlerin karı-kocanın taraflarından seçilmesi bahsedilir. İçinde bulunduğumuz zamanı esas aldığımızda ise uzmanlar, aile danışmanları ve evlilik terapistleri ayette bahsi geçen “hakem” olarak adlandırılan şahısların yaptıklarını yapmaktadırlar. Kur'an'ın çözüm olarak sunduğu hakemlik kurumu günümüzün modern evlilik terapisinin temelini oluşturmaktadır. Evlilikte problemlerini çözemeyen bireylerin profesyonel olarak yardım alması Kur'an'ın bu öğretisiyle doğrudan bağlantılıdır.²⁴³

Kur'an'a göre hakem, anlaşmazlıklar neticesinde çiftlerin kendi rızaları ile seçtikleri kişilerden oluşur. Vazifeleri anlaşmazlık yaşayan çiftlerin problemlerini adaletle çözmeye çalışıp aileyi kurtarmaktır. Ayette hakemlerin kişilerin yakınlarından seçilmesi istenmektedir. Bunun nedenleri şu şekilde sıralanabilir:

- Kişiler arasındaki anlaşmazlıklar yakınlar arasında kalır. Aksi takdirde sorunlar dış çevreye yayıldıkça çözüm daha da zorlaşır.
- Anlaşmazlık yaşayan kişiler bu tür olaylarda kendilerini haklı gösterecek noktalara vurgu yaparlar. Hatalarını gizleme eğilimleri daha fazla olur.

²⁴¹ Saffet Köse, “a.g.e.”, s. 314-316.

²⁴² Nisâ, 4/35.

²⁴³ Abdurrahman Kasapoğlu, “a.g.e.”, s. 252-253.

- Kişilerin yakınlarından seçilen hakem ise bireyleri daha iyi tanıdıklarından dolayı sorunlara hakimiyetleri daha fazladır.
- Olumlu sonuç alabilmek adına sorunlara daha yapıcı yaklaşarak hakemlik görevlerini hakkıyla ifa ederler.
- Akrabalık bağının oluşturduğu saygınlığı pozitif yönde kullanarak daha sakin ve yumuşak bir otorite ile çözümü sağlar.
- Uyuşmazlık yaşayan çiftlerde ileri zamanlarda da sorun yaşanabileceğinden dolayı çözümün sürekliliğinde denetleyici rol üstlenirler.²⁴⁴

2.2.4. Boşanma

Kur'an boşanma ile alakalı mevzulara detaylıca yer vermiştir. Kur'an'da 'Talak' adında sure bulunmaktadır. Yüce Allah, evliliğinde sorun yaşayan kişilerin bu süreci en az hasarla atlatabilmeleri ve ruhsal sağlıklarını muhafaza edebilmeleri için nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini ayetlerde bildirmiştir ve bu süreçte izlenen bu yol ruhsal açıdan tedavi edicidir. Nitekim yarattıklarını en iyi bilen Allah bu tür olaylar karşısında da bireylerin ruh hallerini en iyi koruyacak yol ve yöntemleri bilmektedir ve bunları ayetlerle de bizlere aktarmaktadır. Modern psikoloji biliminin bu konudaki yaklaşımı ile ayetlerde bahsi geçen boşanma hususunda izlenen yol ve yöntemler birbirleriyle uyumaktadır.

“(Dönüş yapılabilir) boşama iki defadır. Sonrası ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır. (Evlilikte) tarafların Allah'ın belirlediği ölçülerini koruyamama endişeleri dışında kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şeyi geri almanız, sizin için helal olmaz. Eğer onlar Allah'ın belirlediği ölçülerini gözetmeyecekler diye endişe ederseniz, o zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın bunları aşmayın. Allah'ın koyduğu sınırları kim aşarsa, onlar zalimlerin ta kendileridir.”²⁴⁵

Allah'ın Kur'an'da boşanma ile ilgili ayetleri son derece ciddi, açık ve gayesi bellidir. Ayetler aile yapısını sağlam temeller üzerine oturtmayı ve düzene koymayı hedefler. Yukarıda bahsi geçen ayetlerin de temel gayesi boşanma bahanesi ile erkeğin

²⁴⁴ Saffet Köse, "a.g.e.", s. 338-339.

²⁴⁵ Bakara, 2/229.

kadını haklarından mahrum bırakmasının önüne geçmektir. Cahiliye döneminde boşamanın hiçbir sınırı yoktu. Erkek boşadığı karısına bekleme müddeti içerisinde geri dönebilir sonra tekrar boşayıp geri dönme işlemini yapabiliyordu. Ve bu şekilde devam eden durum kadının mağduriyetine sebebiyet verirdi. İslam bu durumu “boşama iki kezdir” kuralı ile sınırlandırmıştır. Bu sınırlama ile boşanma durumuna ciddiyet kazandırılmıştır. İlk boşama bir tecrübe, ikinci boşama yeni bir tecrübe ve son sınav olarak değerlendirilirken üçüncü boşama bireylerin beraber yaşamalarını imkansızlaştıran bir bozukluk olduğunun kanıtı olarak kabul edilmektedir. Peygamberimizin uygulamalarında da kadının psikolojik yapısını yok saymamış, kadının istemediği bir yaşama katlanmak zorunda bırakılmasını kabul etmemiş ve bu tür problemleri ayetlerde uygun bir şekilde çözüme kavuşturmuştur. Nitekim ayetlerdeki evlilik ve boşanma ile ilgili hususlar insan psikolojisine ve fitratına uygun, objektif ve pratiktir uygulamalardır.²⁴⁶

“Ey peygamber! Kadınları boşamak istediğinizde, onları iddetlerini dikkate alarak (temizlik halinde) boşayın ve iddeti sayın. Rabbiniz olan Allah’a karşı gelmekten sakının. Apaçık bir hayasızlık yapmaları dışında onları (bekleme süresince) evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Bunlar Allah’ın sınırlarıdır. Kim Allah’ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur. Bilemezsin olur ki Allah, sonra yeni bir durum ortaya çıkarır.”²⁴⁷

Psikoloji ilminin verileri ile Kur’an’ın muhtevasının uygunluğu boşanma bahsinde de görülmektedir. Boşanma meselesini ayrıntılı bir şekilde ele alan Kur’an, ayrılan kişilerin boşanma süreçlerini en az ruhsal hasarla atlatabilmeleri için belli ilkeler getirmiştir. Boşanmayı psikolojik süreç olarak değerlendiren Kur’an’ın koyduğu ilkeler, modern psikoloji bilimiyle örtüşmektedir. Kur’an’a bakıldığında Yüce Allah üç aşamalı boşanma süreci ortaya koymaktadır. Evlilik terapistlerinin de tavsiye ettiği tedavi maksatlı ayrılıklar, Kur’an’ın öngördüğü bir süreçtir. İkisinin de hedefi aynıdır. Geçici bir ayrılma süreci yaşatarak boşanmanın ciddiyetini onlara fark ettirmektir. Kur’an’ın önerdiği aşamalı boşanma sürecinde eşler ya birbirlerine dönerler ya da süreç tamamlandığında kesin olarak evliliklerini bitirirler. Kur’an’a

²⁴⁶ Seyyid Kutub, “a.g.e.”, Cilt: I, s. 395.

²⁴⁷ Talâk, 65/1.

göre boşanma sürecinin başlangıcından evliliğin kesin olarak bitirilmesine kadarki zaman, terapi süreci olarak değerlendirilir. Gayesi, evlilikleri hemen bitirmekten ziyade iyileştirme olan boşanma süreçlerinde uygulanan bu ayrılıklar evlilik terapistleri tarafından da ihtiyaç duyulduğunda başvurulabilecek bir çare olarak kabul edilip danışanlarına tavsiye etmektedirler.²⁴⁸

*“Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır. Eğer (bu süre içinde) dönerlerse, şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”*²⁴⁹

Ayette bahsi geçen “ıla” kavramı ile bir tarafın evlilikteki cinselliği askıya aldığı ve karşı tarafa da tavır takındığı açıktır. Bu durum eşlerden hangi taraftan yapılıyor olursa olsun uzun süre devam ettirilmemesi gereklidir. Çünkü haddinden fazla olan süre, ilişkileri onarmak ve terapi etmekten ziyade bağın kopmasına ve evliliklerin sonlanmasına sebebiyet verecektir. Bunun önüne geçmek için de Kur'an dört ay gibi bir süre belirleyerek müdahale etmiştir. Nitekim inanan kişiler, evlilik terapistlerinin de önerdiği ‘terapi edici ayrılığı’ boşanma aşamasında uygularken Kur'an'da bahsi geçen sürenin dışına çıkmamaya ve ölçülü olmaya dikkat etmelidirler.²⁵⁰

Evliliklerinde yaşadıkları problemlerden dolayı erkekler zaman zaman psikolojik bunalıma girebilirler ve bu durum eşine cinsel olarak yaklaşmamaya yemin etmeye kadar ileri gidebilir. Yüce Allah erkeğin bu şekilde yemin etmesini doğrudan yasaklamamıştır. Çünkü erkeğin eşinden cinsel yönden uzaklaşması ve yataklarını ayırması asi, dik başlı ve huzursuzlukta ısrar eden kadının üzerinde tedavi edici özelliği bulunmaktadır. Bu duruma karşılık Yüce Allah erkeğe bu durum için sınırsız bir süre de tanımamıştır. Karısının onuru ve gururuyla oynamaması, onu zora koşmaması ve ileride başka bir erkekle evlenmesine izin vermeyerek onu ortada bırakmasına mâni olmak için edilen yemine dört ayı aşmayacak şekilde üst sınır getirmiştir. Bu süre eşlerin vicdanlarını dinlemeleri ve muhasebe yapmaları için yeterli bir süredir. Bu sürenin sonunda iki seçenek vardır. Ya küskünlüğe son verilip normal

²⁴⁸ Abdurrahman Kasapoğlu, *Psikolojik Tefsir Ekolü*, s. 258-259.

²⁴⁹ Bakara, 2/226.

²⁵⁰ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da Evlilik...*, s. 286.

bir evlilik devam ettirilir ya da nefret ve isteksizlik devam eder. İkinci ihtimalin olması durumunda erkek eşini boşayarak onu serbest bırakmalıdır. Yüce Allah yapılan evlilikleri, kişilerin birbirlerinin hayatlarını karartma olarak değil hayatlarını devam ettirme vesilesi kabul eder. Bu sebeple bu sonuç hem kadın için onurlu, iffetli, emniyetli olduğu gibi erkek içinde en yararlı çözüm yoludur.²⁵¹

*“(Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır.”*²⁵²

*“Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın. Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın. Bunu kim yaparsa kendine zulmetmiş olur.”*²⁵³

*“Boşanan kadınlar iddetlerinin sonuna varınca onları güzelce tutun yahut onlardan güzelce ayrılın.”*²⁵⁴

Ayetlerde kişilerin boşanmayı güzellikle yapmaları emredilmektedir. Yürütülemeyen evliliği neticelendirme sürecinde bireyler birbirlerine karşı kin, öfke, nefret gibi kötü duyguları ortaya çıkarmamaları gerekmektedir. Boşanma öncesinde ve sürecinde yıpranan bireyler olaya intikam alma durumunu da dahil edebilmektedirler. İddet neticesinde kesin boşanmaya gidildiğinde Yüce Allah kişilerin bu tür duygulardan uzak kalarak güzellikle, saygı çerçevesinde ve birbirlerine zarar vermeden gerçekleşmesini istemektedir. Aksi takdirde bireylerin ruhsal yıkıma uğramaları kaçınılmazdır.

²⁵¹ Seyyid Kutub, “a.g.e.”, Cilt: I, S.390-391.

²⁵² Bakara, 2/229.

²⁵³ Bakara, 2/231.

²⁵⁴ Bakara, 2/231.

SONUÇ

Kur'an ayetlerinin son peygamber Hz. Muhammed'e gelmeye başladığı ilk andan itibaren insanlar onu doğru anlama çabasında bulunmuşlardır. Günümüze kadar intikal eden tefsirler yazılmış olduğu zamandan bağımsız olmamakla birlikte dönemlerini dini, siyasi ve kültürel birçok açıdan yansıtmışlardır. Bunların birlikte Allah'ın kelamını doğru anlama çabası neticesinde farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Gazzali'nin Cevâhirü'l Kur'an eseriyle ilmî, Seyyid Kutub'un Fî Zılâli'l Kur'an eseriyle içtimaî, Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsîru'l Hamsi Mi'e Âye Mine'l-Kur'an-ı fikhî İsmail Hakkı Bursevî'nin Ruhü'l-Beyân'ı gibi tasavvuf ağırlıkta tefsirler ortaya konmuştur. Tarih tarihine baktığımızda insan psikolojisini konu edinen psikolojik tefsir ekolünün tarih sahnesine diğer ekollerden daha geç ortaya çıktığını görmekteyiz. Yukarıda zikrettiğimiz ekollerden çıkarımla Kur'an muhtevasında birçok konuyu ve alanı barındırmaktadır. Bu konulara göz gezdirdiğimizde bireyin yemesi veya yememesi gereken yiyeceklerden, ebeveyninin odasına girerken izin alacağı vakitlere kadar gündelik hayatta sergilediği davranışlarını tertip eden ayetleri görmekteyiz. Günümüzde de bilimsel araştırmalara verilen önemin artması ve bununla beraber insan psikolojisine duyulan ilgi ve merak neticesinde psikolojik tefsir çalışmaları çağımızda hız kazanmıştır. Yeni bir çalışma alanı olan psikolojik tefsir ile ilgili çalışmalar günden güne artmaktadır. Çağdaş birçok araştırmacıda bu konu üzerinde çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Psikolojik tefsir ekolü Kur'an ayetlerinin daha iyi anlaşılması adına üzerine çalışmalar yapılması gereken bir alandır.

Çalışmamız psikolojik ve sosyal motivler başlıkları adı altında incelenerek ele aldığımız konuların tasniflenmesini kolaylaştırmıştır. Muhtevasında bireyin kişisel ve toplumsal hayatına yönelik birçok yorum barındırması, ele aldığımız değerlerin ve olguların psikolojik tahlillerinin ortaya konulması ayetlerin psikolojik tefsir bağlamında anlaşılmasını daha kolay kılmıştır. Psikolojik tefsir alanında birçok konu başlığı incelenmiş olsa da çalışmamızda Kur'an-ı Kerim'de sıkça zikredilen bununla birlikte bireysel ve toplumsal hayatta da fazlaca yer edinen konuları öncelikledik. Bunun neticesinde ele aldığımız motivlerin psikolojik olarak altında yatan sebepleri hem tefsir hem de Psikoloji kaynaklarıyla yorumlamaya tabi tuttuk. Kur'an'ın psikolojik

açından yorumlanmış olması psikolojik tefsirin yapılabilirliğinin ve çağımızda buna daha fazla ihtiyacın olduğu kanısını tarafımızca güçlendirmiştir.

Tezimin giriş kısmında çalışmanın önemi, yöntemi, sınırları ve hedefleri hususunda bilgi verildi. Devamında psikolojik tefsirin tanımı yapılarak konusu, tarihçesi, önemi ve amacına değinildi.

Birinci bölümde psikolojik motivler başlığı adı altında iman ve inkâr psikolojisi incelendi. İman psikolojisinde ümit, ihlas, sevgi, sabır, şükür gibi kavramların psikolojik alt yapısı incelenip insan psikolojisine olumlu etkileri değerlendirildi. Akabinde nankörlük, ümitsizlik, şımarıklık, acelecilik, kibir ve heva gibi psikolojik unsurlar göz önüne alınarak inkâr psikolojisinin bireye olumsuz etkileri açıklandı. Bahsettiğimiz psikolojik motivlerin kişilik üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri göz önüne konuldu.

İkinci bölümde ise iletişim ve evlilik psikolojisi sosyal motivler başlığı adı altında incelendi. Selamlaşma, ziyaretleşme, tebliğ, gıybet, iftira ve iletişim kaynağının güvenilirliği alt başlıkları psikolojik açıdan olumlu ve olumsuz tarafları göz önünde bulundurularak yorumlandı. Evlilik psikolojisinde ise ayetlerde geçen nikah ve boşanma ile ilgili kavramların psikolojik iz düşümleri üzerinde durulmaya gayret edildi. Tüm bu çalışmalar psikolojik unsurlar göz önünde bulundurularak yapılmaya çalışıldı.

Çalışmamızda varılan sonuç insanı psikolojik açıdan daha iyi anlayabilmek için Kur'an-ı Kerim önemli bir rol oynamaktadır. Kur'an'ın muhtevastaki bu ayetleri yorumlarken Psikoloji ilminden yararlanmak ayetleri anlamaya büyük katkılar sunduğu görülmüştür. Bunun neticesinde çağdaş tefsirlerde Psikoloji ilmi alanından faydalanılmasının önemli olduğuna dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Psikolojik tefsire kaynaklık eden başlıca ayetleri incelemeyi hedeflediğimiz bu çalışmada Kur'an'ın nazil oluşundan günümüze kadar asırlar geçmesiyle birlikte muhtevastında birçok ilmi barındırması ve çalışmamızda da ayetleri Psikoloji ilmiyle ele almış olmamızın neticesinde elde ettiğimiz değerler Kur'an'ın hiç tükenmeyen bir mucize olduğunun inancını sağlamlaştırmıştır. Çalışmamız neticesinde psikolojik tefsire duyulan ihtiyacın ne kadar fazla olduğu ortaya çıkmış olmakla birlikte bu alandaki eserlerin daha fazla olması gerektiği kanaatine varılmıştır.

KAYNAKÇA

- ALAN, Beyhan, *Psikolojik Tefsire Hucurat Suresi Örneği*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Malatya 2022.
- ALGÜL, Hüseyin, “İslam Tarihinden Örneklerle İftira Olayına Tahlili Bir Bakış”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 9, 2000.
- ATEŞ, Süleyman, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri (3 Cilt)*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 2013.
- ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988. BAK
- AYDIN, Hayati, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, Fecr Yayınları, Ankara 2018.
- BAKTIR, Mehmet, “İmanın Temellendirilmesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: VI, Sayı: 2, Sivas 2002, s. 127-138.
- BAŞ, Erdoğan, “Kişilik ve Karakter İnşasında Kur'an'ın Sunduğu Güzel İnsan Modeli”, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: VI, Sayı: 2, s. 277-296.
- BAYRAM, Enver, “Kur'an'da Psikolojik Savunma Mekanizmaları”, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: VII, Sayı: 2, Erzurum 2003, s. 1-28.
- CERTEL, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Berikan Yayınevi, Isparta 2016.
- CORA, Mustafa, *Kur'an'a Göre Heva*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara 2007.
- COŞKUN, İbrahim, “Kur'an Işığında İnkârın Psikolojik Sebepleri”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 121, Diyarbakır 1999, s. 119-146.
- ÇAĞRICI, Mustafa, “Heva”, *DİA*, Cilt: 17, s. 274-276.
- ÇAĞRICI, Mustafa, “Kibir”, *DİA*, Cilt: 25, s. 561-562.
- ÇAPAN, Ergün, “İfrat ve Tefrit Arasında Kur'an ve İlmi Hakikatler”, *EKEV Akademi Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 51, 2012, s. 167-196.
- ÇATAK, Mehmet Emin, *Kur'an-ı Kerimde İftira Kavramı*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2017.

- ÇELİK, Ömer, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, Erkam Yayınları, İstanbul 2012.
- ÇETİN, Abdurrahman, “Kur’an’ı Anlamanın Önemi ve Bu Konudaki Çalışmalar”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 9, 2000, s. 193-211.
- DARYAL, Ali Murat, “Vahyin Takip Ettiği Psikolojik Süreç”, *Kur’an ve Tefsir Araştırmaları-1 Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi*, İstanbul 2000, s. 247-252.
- DASTAN, Lokman, *Kur’an’da Lanet Kavramı ve Lanetin Sebepleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans), Erzurum 2019.
- DEMİRCİ, Muhsin, *Kur’an’ın Ana Konuları*, M.Ü Vakfı Yayınları, İstanbul 2016
- DEMİRCİ, Muhsin, *Lokman Suresi ve Ahlaki Öğütler*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2011.
- DEMİRCİ, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, İstanbul M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2015.
- ESED, Muhammed, *Kur’an Mesajı Meal-Tefsir*, İşaret Yayınları, İstanbul 2015.
- HÖKELEKLİ, Hayati, *Din Psikolojisi*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, Ankara 1993.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı Beyliğinin Kurucusu Osman Beğ”, *Belleten*, Cilt: LXXI, Sayı: 261, Ankara 2007, s. 479-536.
- İNCİ, Burak, *Nankörlük Psikolojisi ve Dindarlık*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Enstitüsü (Yüksek Lisans), Çanakkale 2021.
- KAHRAMAN, Ferruh, “Psikolojik Tefsir”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 40, Sayı: 40, 2015, s. 103-138.
- KARACELİL, Süleyman, “Müfessirin Kur’an’ı Tefsirinde Etkili Unsurlar ve Müfessirin Yönteminin Tespiti”, *Tarihten Günümüze Kur’an’a Yaklaşım Sempozyumu*, İstanbul 2009, s. 121-142.
- KARAMAN ‘vd’, *Kur’an Yolu (5 Cilt)*, D.İ.B Yayınları, Ankara 2012.
- KARASAKAL, Şaban, “Kur’an ve Psikoloji İlişkisi Üzerine” *International For The Languages*, Cilt: 8, Sayı: 2, Ankara 2013, s. 679-692.
- KASAPOĞLU, Abdurrahman, “Kur’an’a Göre İnkâr ve Bunalım”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 1, 2010, s. 212-235.
- KASAPOĞLU, Abdurrahman, *Kur’an’da Evlilik Psikolojisi*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017.

- KASAPOĞLU, Abdurrahman, “Kur’an’da Gıybet Olgusu”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 11 Sayı: 2*, 2006, s. 51-70.
- KASAPOĞLU, Abdurrahman, *Kur’an’da İletişim Psikolojisi*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017.
- KASAPOĞLU, Abdurrahman, *Kur’an’da İman Psikolojisi*, Yanlızkurt Yayınları, İstanbul 1997.
- KASAPOĞLU, Abdurrahman, *Kur’an’da İman ve İnkâr Psikolojisi*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017.
- KASAPOĞLU, Abdurrahman, *Psikolojik Tefsir Ekolü*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017.
- KASAPOĞLU, Abdurrahman, *Psikolojik Tefsirde Yöntem ve Problemler*, Gece Kitaplığı, Ankara 2020.
- KASAPOĞLU, Abdurrahman, *Psikolojik Tefsirin Gelişim Tarihi ve Ortaya Çıkış Sebepleri*, Gece Kitaplığı, Ankara 2020.
- KASAPOĞLU, Abdurrahman, *Psikolojik Tefsirin Tanımı Karakteristikleri ve Dayanakları*, Gece Kitaplığı, Ankara 2020.
- KAYA, Mesut, *Çağdaş Tefsirlerde İsrailiyata Yaklaşım ve Kitab-ı Mukaddes Bilgilerinin Kullanımı*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2013.
- KILIÇ, İsmail, “Kur’an’da Şirk ve Acele Azap Talebi”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi, Cilt: V, Sayı: 2*, İstanbul 2019, s. 299-312.
- KIRCA, Celal, *Hayatın İçinde Hayatla Birlikte Kur’an’ı Anlama*, Anadolu Yayınları, Ankara 2019.
- KIRCA, Celal, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur’an’a Yönelişler*, Marifet Yayınları, İstanbul 2009.
- KIRCA, Celal, “İlmi Tefsir Ekolünün Problemleri”, *Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu (27-30 Haziran 1989)*, Yayın No: 55, Samsun 1989, s. 193-198.
- KIRCA, Celal, *Kur’an’a Yönelişler*, Marifet Yayınları, YER 2009.

- KÖSE, Saffet, *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*, Mehir Vakfı Yayınları, Konya 2017.
- KUTUB, Muhammed, *Kur'an Araştırmaları (2. Cilt)*, Fikir Yayınları, İstanbul 1984.
- KUTUB, Seyyid, *Fî Zilal-il Kur'a (10 Cilt)*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1991.
- MUSAHAN, Ali Yıldız, "Çocuk Eğitiminde Gıybetin Olumsuz Etkileri", *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Uluslararası Aile İçi Eğitim Çalıştayı*, Iğdır 2016, s. 293- 302.
- NAS, İsa, *Kur'an-ı Kerim'de Şımarıklık ve Şımarık Bir Kişilik Örneği Olarak Karun*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans), İstanbul 2017,
- NECATİ, Osman, *Kur'an ve Psikoloji*, Fecr Yayınları, Ankara 2021.
- ÖZDEMİR, Ahmet, "Kur'an'da İhlas", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: III, Sayı: 2*, 2015, s. 153-166.
- PAZARLI, Osman, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1982.
- POLATER, Kadir, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Heva Kavramı ve Dalalettteki Rolü", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 0, Sayı: 20*, 2003, s. 259-295.
- SARIBAŞ, Hüseyin, *Kur'an ve Sünnette Sabır İman İlişkisi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans), Konya 2006.
- SARIÇAM, İbrahim, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, D.İ.B Yayınları, 2002.
- SELÇUK, Hikmet, *Kur'an'da Sevgi Kavramı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans), İstanbul 1998.
- SİNANOĞLU, Mustafa, "İman", *DİA, Cilt: 22*, s. 212.
- SOYSALDI, Mehmet, "Kur'an'da İftira Kavramı ve Müfterilerin Hükmü", *Diyanet İlmi Dergi, Cilt: 41, Sayı: 4*, 2005, s. 91-114.
- ŞENTÜRK, Habil, "İletişim Psikolojisi Açısından İslam'ın Bazı Ahlaki Davranış ve Değerlerinin Analizi", *İslam Araştırmalar Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 4*, 2006, s. 575-581.
- TARHAN, Nevzat, *Duyguların Dili*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.
- TARHAN, Nevzat, *Güzel İnsan Modeli*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- TARHAN, Nevzat, *İnanç Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.

- TARHAN, Nevzat, *Kadın Psikolojisi*, Nesil Yayınları, İstanbul 2005.
- TUNÇ, Cihat, “Yüce Allah’a İman ve Bunun Önemi”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: III, Sayı: 2*, Kayseri 1985, s. 1-12.
- UZUN, Nihat, “Kur’an’da İnsan Psikolojisi: Eleştirel Bir Yaklaşım”, *The Journal of Academic Social Science Studies, Cilt: 6, Sayı: 4*, 2013, s. 1511-1541.
- YAR, Erkan, “Kur’an’ın İnsan Öğretisi”, *İslami İlimler Dergisi, Cilt: 1, Sayı:3*, 2007, s. 21-43.
- YAZIR, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili (10 Cilt)*, Zehra ve Yayıncılık, İstanbul.
- YILMAZ, Ali, “Kur’an’a Göre İnsanın Psikolojik Tezahürleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 20*, Erzurum 2003, sayfa
- YILMAZ, Osman, *Hamd ve Şükür Bilincinin İnsan Psikolojisine Etkisi*, Avrupa İslam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Yüksek Lisans), Rotterdam 2018.
- ZEYNUDDİN Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif ez-Zebidi, “*Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi (2. Cilt)*” D.İ.B Yayınları, İstanbul 2019.